Franjo Babić:

Vjerna zemlja

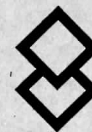

Roman iz slavonskoga seljačkoga života

Vjerna zemlja

Roman iz slavonskoga seljačkoga života

Napisao: Franjo Babić

Osiek 1943.
Naklada piščeva. — Tisak Građanske tiskare k. d.

Tiskanje ovoga djela dopušteno je odlukom Ministarstva narodne prosvjete, Glavnoga ravnateljstva za promičbu u Zagrebu, br. 11901 od 4. prosinca 1943.

1.

Veliko se vodeničko kolo okreće bez prestanka. Sa širokih, pocrnjelih dasaka, koje redom izlaze iz vode, ruše se tanji i deblji mlazovi. Padaju natrag u Savu uz jak šum, što podsjeća na pljusak kiše, a s njime tiho frcaju i bezbrojne kapljice, bistre kao suza. Oko vitla klokoće voda. Površina joj je pod kolom uzburkana i da od nje ne struji hladnoća — činilo bi se, da vrije.

Vodenica je već stara, mnoge su planke na kerepu dotrajale, iztrule, ali je njezin vlastnik Luka Lenić još uviek gleda pogledom punim ljubavi. I sada je sav brašnen izašao iz svog drvenog mlina na vodi, da udahne malo svježeg zraka i preleti okom preko kola i onih mokrih crnih dasaka, na kojima su se blistale kapljice, da pregleda kerep i cielu vodenicu sve do trošnoga krova pokrivenog ljepenkom namazanom katranom.

Oko vodenice teče rieka, koja je na tome mjestu puna virova. Neki mladi govedar s ćulom u ruci stoji na nasipu i čuvajući blago pjeva starinsku pjesmu:

»Oj Savice, Savice, ne topi nam Granice,
Već ti topi s one strane turske serežane!«

Gdje su turski serežani, gdje li ona vremena, kad su na tome nasipu stajali graničarski čardaci, stražarnice, u kojima su »šilbočili« naši ljudi, pazeći, da nitko ne prieđe preko Save! Dok nas je prije ova rieka osmanlijskom najezdom na nekoliko stoljeća razdvojila, sad nas spaja i veže za vječna vremena; sad se samo treba na onoj strani pojaviti Anto Šimić ili Huso Hodžić te povikati preko Save:

— Oj Lukaaaa! — i vodeničar bi već izašao iz vodenice, odvezao čamac i zaveslao na drugu stranu, da preveze Bosance, koji su često prelazili u Slavoniju, da nađu kakve zarade ili kupe hrane. U proljeće, kad treba kositi livade, dolaze u

velikom broju i nude svoju radnu snagu, a još više o žetvi i glavnim ljetnim poslovima. Njima se Slavonija čini kao obećana zemlja, u kojoj teku med i mlieko, jer je bosanska Posavina na tome mjestu izvrgnuta čestim poplavama, koje uništavaju sav trud seljačkih ruku. Usred ljeta leže na bosanskoj strani gole njive, tlo poslije jesenske i proljetne poplave izpuca na žarkom ljetnom suncu ili je prekriveno nanesenim pieskom, iz kojega kao jedini tragovi prošlogodišnje vegetacije strše pokidana i presječena kukuruzna batva. Samo kukuruz može odoljeti silnim vodenim masama, koje bi poplavile na tisuće dunuma zemlje kraj Save, rušile slabije zgrade i ograde, noseći sa sobom i mrtva tjelesa domaćih životinja, što bi se utopile kod prve navale bujice. Gotovo svake jeseni kukuruz se ondje bere iz čamca, a dok bi se voda povukla u svoje riečno korito, prošlo bi već vrieme za sjetvu proljetnih usjeva. Narod na bosanskoj strani provede cieli svoj život u težkoj borbi s prirodom. Nemilosrdna Sava otima mu zalogaj izpred usta, i nikad se ne zna, da li će se moći požeti i ubrati ono, što se posijalo. I život je ljudi također ugrožen. Zbog toga su jadne seljačke kućice poput sojenica podignute na čvrste drvene ili zidane stupove, a pod njihovim sirotinjskim krovom spasavaju se pred poplavom i ukućani i životinje (nizke, kržljave kravice, mali bosanski konji i sitna perad). Sva se nada polaže u šljivike, koji okružuju kućice raztrkane po selu i kadkad daju veoma bogat urod šljiva, ali im je ciena obično nizka i prihodi ni izdaleka ne mogu pokriti potrebe seljaka.

Težak život ostavio je duboke tragove u duši toga naroda! Luka je dobro znao prilike na drugoj strani Save. One se odražavahu i na licima tih mršavih, koštunjavih seljaka, koji pod teretom svojih briga uviek govore polako i ozbiljno, odražavahu se i u jednostavnoj narodnoj nošnji samo crne i biele boje, u pjesmi dugih, tugaljivih melodija, koje su u skladu s duševnim razpoloženjem i mukotrpnim životom bosanskoga težaka.

O, kako je tužno zvučala pjesma, koju je stari vodeničar često slušao s bosanske strane, dok je pljuštila voda s vodeničkoga kola, a u vodenici se vrtjelo mlinsko kamenje, mrvilo i mljelo divni novi ječam skupljen na bogatoj slavonskoj ravnici:

»Mr-ko po-lje Sa-va po-to-pi-la,
Mar-ti-ći-ma ku-će po-ru-ši-la!«

Vodeničar bi se odmah razžalostio. Nepoznati glas pjevao je tako tužno, kao da majka nariče za svojim mrtvim djetetom.

Napjev bijaše otegnut, glas jednoličan, rieči razstavljene u slogove, samo na kraju pjesme unosi malo života u tu melodiju pripjev s karakterističnim završetkom: — ioooj!

— Bože, kakva je ta njihova pjesma? — pomislio bi čiča Luka vodeničar i duboko se zamislio.

Na slavonskoj strani, koja je zaštićena čvrstim nasipom i mnogo rjeđe strada od poplave Save, nema tužnih melodija. Ondje veselo kuca tamburica. Evo pastir i pastirica, momak i djevojka (on u kao snieg bieloj, vezenoj rubini, a ona odjevena kao lutkica u šarolikoj nošnji veselih boja) pustiše s nasipa preko mirisnih livada i nepreglednih polja pšenice zvonke glasove u temperamentnom bećarcu bezbrižne mladosti:

»Garav lola svaki je pijanac,
Garavuša svaka bećaruša!«

Mladić spretno i bez trzalice zasvira poslije toga kolo, udarivši živahno prstima u sve četiri žice. Zvukovi tamburice širili su tu životnu radost i preko Save, da se izgube negdje u vrbaku na desnoj obali, s koje se osim monotone, tugaljive pjesme čulo kadgod samo isto tako tugaljivo prebiranje na dvojnicama.

Bilo je obiestnih, bezobzirnih ljudi, koji su se rugali toj turobnoj bosanskoj pjesmi i s podcjenjivanjem govorili o »dripama«, njihovim običajima i načinu života, ali čiča Luka vodeničar nije pripadao ovakvim podrugljivcima. On je bio čovjek dobra srdca, pravedan i pun osjećaja prema bližnjemu. »Komšije iz prieka« nije samo prevozio čamcem preko Save, nego i više puta pomogao u nevolji, s uborkom brašna ili nekoliko kilograma kukuruza. Ako im nitko drugi ne bi zagrabio iz svog okna u hambaru, onda je to učinio vodeničar Luka Lenić, ne misleći mnogo na to, da li će mu Bosanci moći vratiti ili ne.

Kad bi mu počeli zahvaljivati i željeti, da ga Bog poživi i da mu plati dobrotu, Luka bi samo odmahnuo rukom i u neprilici nešto promrmljao ili spustio glavu i tobože otresao bielu prašinu sa svojih uviek brašnenih hlača.

— Ništa, ništa! Ti ćeš mi to već vratiti ili odraditi! — rekao bi svom dužniku, pa kako se većinom dogodilo, da mu nisu mogli vratiti hranu, jer je njihovo siromaštvo bilo svake

godine jednako, imao je vodeničar u ljeto na razpolaganju liep broj unapried plaćenih poslenika, kopača i kosaca.

Bosanci su ga poštivali, voljeli i kupili se oko njega na »bajeru« kod vodenice, gdje im je on nekada znao dugo pripoviedati o životu u starim slavonskim graničarskim zadrugama, o nekadašnjim zadružnim vodenicama i njihovim meljarcima nazvanim »ketuši«.

Unatoč svojim godinama (imao je već preko šestdeset) bio je snažniji od mnogih mladića i za razliku od mlinara iz »vatrenki«, koji su mršavi, bliedi, a većinom trpe od plućnih bolesti, jer godinama udišu suhi mlinski zrak zasićen prašinom, bio je zdrav kao dren, rumenih obraza, plećat i bikovske šije. S lakoćom je još sam sebi zabacio na rame i najtežu vreću brašna i sigurnim je korakom prenio preko uzke daske iz vodenice na obalu.

Nad živahnim crnim očima imao je guste, dugačke obrve, na kojima je kao i na trepavicama, na dlačicama u ušima i na rutavim prsima uviek bilo brašna, što se ondje uhvatilo poput najfinijeg inja na grančicama. Izpod ravnoga, krupnoga nosa izticali su se siedi, od duhana požutjeli brkovi. »Gazda Luka« ili »majstor Luka« — tako su ga zvali u cieloj okolici, i na slavonskoj i na bosanskoj strani — bio je stara graničarska korjenika i imućan seljak, koji se osim gospodarstvom bavio i vodeničarskim obrtom samo zato, što je još u djetinjstvu zavolio taj posao i od svojih djedova nasliedio među ostalim i tu vodenicu. On i njegova vodenica — to bijahu dva nerazdruživa pojma, a stajala je na Savi kao posljednji Mohikanac.

Nekada — davno je to bilo! — ova vodenica bijaše dugo vremena vlastničtvo nekoliko udruženih seljačkih zadruga. Tada se nije u Slavoniji, kao sada u svakome većem selu vidjela vatrenka, parni mlin na valjke, nego se sva hrana mliela ili na savskim vodenicama ili na tako zvanim suvačama primitivnim mlinovima na suhom, koje su okretali volovi. Vodenica je bilo mnogo, duž Save od Zemuna do Siska. Krajiška im je uprava točno odredila mjesto, gdje su na rieci mogle mljeti, označivši ih brojevima od 1 do 100. Kod Lukina sela Hrastovice stajahu na Savi po tri, četiri. »Pogonom« je upravljao vodenički majstor, seljak, a pomagali su mu kod meljave brojni »ketuši«, isto seljaci, članovi pojedinih zadruga, koji su redom dolazili na rad u zajedničku »dioničku« vodenicu. Prve su bile građene na golemoj, debeloj hrastovoj kladi, izdubljenoj za »odvodnjicu«, koja je držala vitao, veliko kolo. Osim toga trebale su još dvie manje klade, za malo kolo i kamenje. Kad se sve počelo mienjati i usavršavati, mjesto velike klade počeše ljudi tesati i graditi »kerep«, od planki zbijenu lađicu, pa se tada »modernizirala« i Lenićeva vodenica, koju je vodeničar Luka kroz četrdeset godina svakoga ljeta krpao i čuvao, da se jednoga dana ne bi od starosti i trošnosti razpala.

Stari je vodeničar s užitkom opisivao nekadašnji život »ketuša« na zadružnim vodenicama. »Redna« na vodenici predstavljala je osobito u ljetno doba ugodan posao, koji su seljaci s veseljem obavljali. Po desetak dana uživali su na vodi, ribarili uz obalu rieke i navečer čučeći oko vatre pekli slaninu na ražnju i mirisne pogače u pepelu.

— Mi smo se ko đeca — govorio je vodeničar Luka — najviše radovali takoj pogače, koju bi nam dado svaki puta donio, kad bi se potlje nedilju dana vrnio doma s redne na vodenice. Otimali smo se za otu pogaču i ništa nam ni bilo slađe i ukusnije od ketuške pogače izpečene u pepelu.

Nije ih smetalo, što je porumenjelu koru pokrivao sloj pepela i što je možda pomalo vonjala na staru otčevu kožnatu torbicu.

Luka se još uviek držao djedovskih običaja, još uviek je volio takvu pogaču i često je sam sebi pekao, kad bi navečer od suvaraka naložio vatru na obali nedaleko od svoje vodenice. Dok bi pucketalo granje, nad rieku se kroz vrbake šuljao mračak, približavala se noć, koja nigdje nije tako puna tajanstvenosti kao kraj vode. Koliko je puta vodeničar pomislio, da će se u mrkloj noći pojaviti nad riekom vodeni dusi, da će kraj obale povesti kolo »dobrice«, ali od svega toga nije ništa bilo! Samo se kadkad začulo praćakanje riba na vodi, ili bi se možda iznenada bacio kakav krupni štukar, tako da bi na tome mjestu bućnula voda i time za trenutak narušila noćnu tišinu.

Mjesecima je čiča Luka živio tu na Savi. U vodenici mu je pomagao većinom samo njegov mlađi sin Roka, gluhonemi mladić, neobično odan otcu i marljiv kao crv. Kroz njihove ruke prošlo je na tisuće metričkih centi hrane, koja se u vodenici pretvarala u brašno, a kad je bila velika navala mušterija (o žetvi prvoga ječma i žita), vodeničar bi uzeo u posao i kojega Bosanca.

Na nasipu u blizini vodenice često su se vidjela kola natovarena punim vrećama, pa je vodenica bila njima upravo zatrpana, da se jedva prolazilo između tolikih vreća.

Vodeničar je mogao zadovoljno gladiti svoj brk, jer su se osim vreća njegovih suseljana, od ušura sve više punile i njegove vlastite, liepe, jake vreće, na kojima su bile utkane tri crvene crte, da se zna, da ove vreće pripadaju Lenićevoj zadruzi.

Opet je započela mlinska sezona, opet se dan i noć vrti veliko vodeničko kolo. Izpod mlinskoga kamena curi brašno, koje gluhoniemi Roka grabi, sipa u vreće i stavlja na vagu.

Ječam je tek bio sazreo i kad na gumnima zagudiše vršaći strojevi, vodeničar Luka dade u prvu iduću nedjelju poslije čitanja »zapovidi« objaviti pred općinom svim sakupljenim žiteljima graničarskog sela Hrastovice, da će opet primati na meljavu svakovrstnu hranu, za koju će uzimati umjereni ušur, znatno manji nego »vatrenke«. Narod je ovaj ustmeni oglas zadovoljno saslušao i već drugoga jutra počeše stizati kola na Savu. U Hrastovici još nije bilo paromlina. Tko nije vozio hranu na meljavu Luki vodeničaru, morao je tjerati svoja kola i konje dvadesetak kilometara daleko u Markotin, u tamošnji paromlin »Sloga«, vlastničtvo seljačke gospodarske udruge. To je značilo: izgubiti cieli radni dan i mučiti konje, pa su zbog toga seljaci radije mljeli na vodenici Luke Lenića, a u markotinačku »vatrenku« išli su riedko kada, i to samo zbog meljave finoga brašna i krupice.

Vodeničara Luku još nije pogodila konkurencija mlinova. On bi je i lakše izdržao nego drugi vodeničari, jer je njegova zadruga posjedovala oko 40 jutara zemlje i brojila se među najimućnije u selu. Nije to bilo lako brinuti se i raditi na dvie strane! Godinama je Luka jurio sa Save u selo, s vodenice na svoj posjed, i iz sela na Savu, s posjeda na vodenicu, samo da nigdje ne zapne posao, da sve ide, kako treba. Dobro je upravljao zadrugom i bio joj povećao imutak na 50 jutara, ali se tada odielio njegov starij sin Ivša i odnio iz zadruge deset jutara te započeo samostalnim životom. Otcu se činilo, da mu je time oduzeo deset godina života. Ivša je uobće zadavao Luki mnogo briga. Odao se piću i neradu, tako da su ga u selu, na veliku žalost i sramotu vodeničarove zadruge, počeli nazivati »razsulovićem«.

Uzto dođoše i druge nevolje.

Četiri godine izastopce stradavalo je selo Hrastovica od različnih nepogoda i nedaća! Najprije od velikih kiša i katastrofalnih poplava, zatim od tuče, orkana i svinjske kuge. Izprazniše se hambari, čardaci i dimnjaci. Narod se zadužio i poizprodavao rogato blago, da može nabaviti iz bogatog Sriema nešto pšenice i kukuruza. Poplašio se, da će slavonska Posavina doživjeti sedam gladnih godina i da je to Božja »kaštiga« za sviet, koji se poslije velikoga svjetskoga rata posve izopačio. Tako su barem ove pojave tumačili stari ljudi u Hrastovici, žaleći za onim patriarhalnim životom, što je doista bez većih promjena i potežkoća potrajao sve do početka rata g. 1914., kad se i u selu osjetilo, da se vremena mienjaju, a s njim i ljudi i običaji. Rat je pospješio razpadanje zadruga, svatko je odjednom htio postati »samostalan« i riešiti se zadružne stege. Što je prije rata bila sramota — to je za vrieme rata i poslije njega postala obična svakdanja pojava. Selo je sada imalo više pijanaca i razpikuća, a bilo je i nekoliko žena razkalašena života, koje su sjedile po gostionicama i kitile ciganska gudala deseticama i stotinarkama, odlazile u obližnja trgovišta i gradove ili prelazile u nedaleku bosansku kasabu, da »šeftiraju« sa švercerima i prodaju svoju ljubav onima, koji su na lak način zarađivali i razbacivali novac.

Ivša Vodeničarov — Lenićevi su po vodenici dobili i nadimak! — isto se »pronevaljalio« za vrieme prvoga svjetskog rata, družeći se dvie godine sa Sriemcima »zibcigerima«, koji su sami o sebi pjevali: »Zibcigeri — zelene parole, to su prave bekrije i lole!«, pa i ako nisu svi bili takvi, našlo se ipak među njima i seoskih bećara (u svakom žitu ima kukolja!), koji su mladog Lenića privukli k sebi, upoznali ga s »varoškim životom«, s gostionicom i kartom, tako da je momak rano pošao stranputicom. Luka je za to krivio i svoju pokojnu ženu Anđu, jer je ona često slala sinu velike pakete, kradom i novac, »samo da joj dite ne oskudeva«, dok je Ivša trošio više, nego što treba, te s paketima i novčanim pošiljkama sticao sve veći broj »komorata«. Kupili se oko njega i dobro izkoristili to prijateljstvo. Piće i karte tako djelovahu na Ivšu, da se vratio iz rata kao posve drugi čovjek.

— Ošo je ko đevojka, a vrnio se, ko da je sam nečisti ušo u njega! — govorila je rodbina, zgražajući se nad njegovim životom i vladanjem.

Stotinama su godina Lenićevi radili samo zemlju i čvrsto se držali svoga grunta, a kroz nekoliko desetljeća bavili se uzto i vodeničarskim poslom, ali to nisu smatrali nekim posebnim radom, obrtom, kao što se nije smatralo obrtom ni vršenje vršaćim strojem, pečenje rakije, tkanje i t. d. Zbog toga je i vodeničar Luka ostao pravi pravcati seljak. Nikad on nije pomislio na to, da se pogospodi, da svoju seljačku nošnju zamieni »majstorskom« i živi drugačije, nego što su živjeli njegovi djedovi i pradjedovi. U zadruzi mu osta sve po starom i Luka bi kadkad znao reći:

— Dok sam ja na životu, radit će se i živjet, kako smo to naučili od naši' stari', a kad ja zažmim... činjite, što vam je volja!

Svi su se pokoravali kućegazdi osim Ivše, dok je živio s otcem pod istim krovom. On je sebi stvarao za život posebne osnove, koje nije mogao provesti u zadruzi. Osim toga ubrzo je poslije povratka iz rata došao u sukob s otcem i ostalim ukućanima. Luka ga je jednom poslao na sajam, da proda junca, Ivša se ondje našao s nekim ratnim drugovima i trgovcima blaga, sjeo s njima pod mehanu i prorajtao gotovo sav novac primljen za govedče. Gdje se u zadruzi nađe samo jedan štetočin — ondje je zajednički život nemoguć! Započeše svađe. Otac se još neko vrieme nadao, da će se Ivša opametiti i popraviti, ali se te njegove nade izjaloviše. Sin nastavi razsipanjem zadružne imovine, dok nije otac odlučio, da se tome učini kraj. Dao je Ivši i njegovoj mladoj ženi još veći dio, nego što im pripada, samo da mu ne mogu ništa prigovoriti, da dioba ne izazove nove svađe i sukobe. Mjesto da prione na posao i vodi brigu o svom posjedu, Ivša odmah proda četiri jutra zemlje i otvori gostionicu. Konačno se ostvario njegov san! Postao je samostalan i nije više bio ratar nego gostioničar. Prvi Lenić, koji je odbacio plug i motiku, koji se preobukao u »civilsko« odielo i htio živjeti sasvim drugčije od svojih pređa! Ivšina žena Tera, koja se udala za njega u trećoj godini rata, nije imala djece i lako se prilagodila novim prilikama, to više, što je na život i rad imala iste poglede kao i njezin Ivša. I ona se počela nositi »majstorski«. Prekrojila je i suzila svoje široke seljačke suknje, sašila sebi nove bluze i dugačke šarene pregače, mjesto grubih opanaka počela nositi fine papučice i cipelice s visokim »šteklicama« (petama). Njoj je godilo, što su je u selu nazivali »birtašicom« i što se u njihovoj

gostionici kupe seoska gospoda: općinski bilježnik Marko, blagajnik Jakša, učitelj Iljo i svi oružnici, koji su s njezinim mužem postali »per tu«, a njoj govorili nekad »snaša Tero«, a nekad i »gospa Tero«. Upravo je rasla od sreće i zadovoljstva, kad bi je tko oslovio riečima »gospa Tero«. Nije znala, da joj seljakinje iza leđa šapću, da joj je »gospodski život udario u glavu«.

Družeći se s gospodom, Ivša je primio i njihove običaje. Išao s njima u lovove, poslije toga na dobre lovačke večere. koje su se morale obilno zaliti fruškogorskim vinom. Ove su večere postale sve češće. Na njih su rado dolazili i »gospoda iz kotara«, predstojnik i drugi režimski ljudi, izkorišćujući priliku, da među »inteligencijom« iz Hrastovice nađu sebi osobe, koje će kortešírati za vladinu stranku. Od predstojnika do lugara, drumara i škribana sve je to moralo služiti režimu i na izborima nesamo dati svoj glas za listu vladine stranke, nego makar i silom pridobiti za režim još kojega »glasača« (živa ili mrtva!), da izborna žara vladine stranke ne ostane baš — prazna! Nastalo je kupovanje duša i glasača! Tko je htio dobiti dopuštenje za otvorenje gostionice, dopuštenje za prodaju »monopolskih artikala«, postati učitelj, lugar ili pisar — morao je prodati dušu vragu, tražiti protekciju predstavnika vladine stranke i obećati im svoj glas kao i svoju pomoć. Tako su »kaponje« iz kotarskoga mjesta uhvatili u svoje mreže i Ivšu Lenića, kad je obijao njihove pragove, tražeći zagovor i dopuštenje za otvorenje gostionice.

Seljačtvo je Ivšu osudilo! Ljudi ga počeše izbjegavati, u gostionicu mu nitko nije zalazio osim nekoliko pijandura, koji su pili »na vjeru«, premda je Ivša na iztaknutom mjestu u svojoj birtiji držao ploču s nadpisom: »Danas za novce, sutra na vjeresiju!«

Ivša i Tera potrošiše mnogo krede za piće, koje su iztočili za dvie, tri godine, a novaca skupiše tako malo, da im je u veletrgovini pića u obližnjem gradu neprestano rastao dug za primljenu robu.

Prodavali su komad po komad zemlje, da nemaju posla sa sudom. Konačno im je ostala samo još njiva »Glogovica«, koja se nalazila uz Lukin posjed i nekad bila najbolja zemlja Vodeničareve zadruge. Otac je poručio sinu Ivši, da tu njivu nikako ne prodaje, a ako već misli i to prorajtati, da mu vrati taj komad zemlje i dobit će za nj, kolikogod zatraži. Starac

mišljaše, da ne bi nikad prežalio, što je ta zemlja došla u tuđe ruke, ako bi je Ivša nekome drugom prodao.

Kad kola pođu niz brdo, težko ih je zaustaviti! Ivša je bio veoma zgodan, mlad čovjek, stasit, vatrena oka i crnih uviek brižljivo podkresanih brčića (cigani su mu uz »egede« pjevali, da svakog »sveca brkove sasjeca«), pa se s gospodom i on naučio na zabavljanje sa »soldatušama«, razpuštenicama i djevojkama. Među ženama bio je omiljen, jer nije žalio novac za bonbone i licitarska »oblizala«. Htio je kupiti i svilenu maramu pa čak i suknju ili pregaču.

»Lipi Ivša« — tako su ga prozvale žene — imao je uspjeha kod seoskih bećaruša i namiguša, ali je često dobio i po prstima, kad bi se vrzao oko snaša i djevojaka, koje su pazile na svoje poštenje i dobar glas.

»Gospa Tera« ne htjede zaostati za mužem. Ona se zabavljala na drugoj strani. Ta, u selu se već odavna govorilo, da se bilježnik Marko, poznati ženskar, vlada u »Ivšinom bircauzu« kao kod svoje kuće. Čuo je to i Ivša. Posvadio se s bilježnikom i iztukao Teru, ali se ona nije popravila, nego mu još poče prkositi. Dok je on od pića i neuredna života iz dana u dan sve više propadao, Tera je ojačala, razvila se u snažnu, mladu ženu, sviestnu svojih čari, koja kraj takvoga muža lako zagospodari u kući. Jednoga ga je dana, kad je pijan došao iz Markotina, bacila na ulicu i njihov je zajednički život time bio završen. Teri je ostala kuća s gostionicom, za koju je ona tvrdila, da je kupljena za njezin »tal«, miraz, a Ivša je imao još samo njivu »Glogovicu« i svojih deset prstiju.

Svi se u selu složiše u tome, da će »Ivša crknuti pod tuđim plotom«. Ivša se u prvo vrieme ipak nekako snašao. Postao nakupac siena i radio za nekoga »vojnog liferanta«, koji je svakog proljeća dolazio u selo, da budzašto nabavi robu. »Liferant Tošo« odievao se veoma elegantno, naveliko varao seljake na vagi i kod klasiranja siena, po selima je uzput svagdje agitirao za vladu i izazivao narod, tako da je u nekim mjestima došao u težak sukob sa seljacima, koji sebi nisu dali soliti pamet od toga dotepenca. Ivša se u svojoj nevolji prikrpio uz njega, radili su i bančili zajedno, dapače jedanput i u Terinoj gostionici, gdje je Ivša sada bio samo gost kao i svi drugi. (Tošo je imao računa da časti, jer su mu poslovi dobro išli!)

Ivša se u trieznom stanju obično svladavao i prezirno govorio o Teri, kao da za nju više ne mari, kao da mu je svejedno, kako i s kim ona živi, a kad bi se napio — onda je psovao nevjernu ženu, dolazio usred noći pred njezinu zatvorenu gostionicu, lupao joj u vrata i prozore, vičući tako jako, da bi iz svih kuća u susjedstvu radoznale žene poizgledale kroz prozore, uživajući u tome prizoru. Tera bi se tada zavukla u dvorištnu sobu i drhćući čekala, da se Ivša izviče i udalji od kuće. Kad bi joj se činilo, da je opasno, brzo bi se obukla i preko vrta pobjegla u susjedstvo. Ono, što bi Ivša Teri sve skresao, ne bi ni pas s maslom pojeo, pa su žene iz susjedstva zapamtile svaku rieč i sutradan naveliko o tom govorile u cielom šoru. Neke su krivile Teru, neke Ivšu, ali je njihov razdor svietu uglavnom služio za zabavne razgovore i podrugivanje:

— Noćas je kod Tere ope' bilo komendije! Došo Ivša i napravio rusvaj! — govorilo se u selu poslije svake Ivšine »serenade« i taj se događaj prepričavao, dok za njega ne bi saznala ciela Hrastovica. Dakako da se mnogo toga i preuveličalo, začinilo pikanterijama, samo da se kod slušatelja pobudi što veće zanimanje i izazove što veće čuđenje.

— Da, da, kod Tere je te noći njeko bio! Ivša je to sigurno i došo da diba!*) Ona, kučka, ni' se usudila pokazat na pendžeru . . .

Drugi je znao još više: da je Terin ljubavnik pobjegao glavom bez obzira, i to preko taraba kroz susjedne bašče.

Ovakve su glasine dolazile i do ušiju staroga Luke vodeničara, koji se tada uzrujavao, proklinjao sina i snahu, stideći se zbog njihova razuzdana života.

— Ne ću više da čujem za njih! Moj prag više ne smiju prikoračit, a i kad umrem, nek mi ne dođu na ukop, jer ih ni mrtav ne trebam u svojoj blizine! — grmio je Luka.

On je digao ruke od sina i pustio, da sve ide svojim tokom. Osjećao se preslab, da bi tu mogao štogod promieniti. Ivša i Tera nisu više bili djeca. Žive samostalnim i odieljenim životom. Ne jedu njegov kruh, i prema tome mogu sa sobom slobodno razpolagati. »Što ko činji — sebi činji!« — rekao bi Luka vodeničar i samo zakimao glavom, kao da potvrđuje ove rieči.

*) vreba.

Nekoliko je već godina trpio zbog Ivše i Tere. Gledao, kako propadaju, kako im imutak postaje sve manji, dok nisu napokon ostali gotovo bez ičega i tada se razišli. Unapried je bio uvjeren, da se to ne će svršiti dobro, jer su svojim životom dospjeli na rub duboka ponora, u koji ih je vukla želja za uživanjem. Iznevjerili su se svojim seljačkim predcima i napustili zemlju, prezreli plug i motiku, što im se težko osvetilo.

— Ja znam, da moj sin ne valja — morao je priznati Luka —, ali bi možda bolje prošo, da se namjerio na koju drugu đevojku, kad se ženio. Mlogo toga ovisi o žene. Ako ona zna čojka privezat za kuću i zemlju, ne će on tako lasno skrenit s pravog puta. P' onda, treba imat i đece, đece...! G'e neja podmladka, neja ni sreće ni budućnosti.

To je bilo njegovo uvjerenje, to je on rekao već stotinu puta, jer je često mislio na promašeni život svoga sina, na njegovu tragediju, koja se brzo približavala svome kraju.

Što će još biti s njim, što će biti? — pitao se vodeničar.

Dok ljudi marljivo rade i svaki kuću kući, Ivša banči po selima i nemilice troši novac. Prošlo je već nekoliko mjeseci, odkako ga nije vidio. Čuo je samo, da stanuje »njege u kvartiru i koštira se u bircauzu«, a otcu je to bilo dosta. Uzdisao je i tužio se rodbini:

— Samo nas sramoti pred svitom! Neja više ni kuće ni kućišta! Poćeplje se kojekuda, a mogao je biti gazda i svoj na svome.

Vodeničko se kolo neumorno okretalo.

Luka je još stajao na vratima vodenice i zamišljeno zurio u Savu. Oko nje teče voda, teče bez prestanka, danju i noću. I kad je bio mladić, prolazila je ovako izpred njegovih očiju, odlazila u nepovrat. Baš kao i život. I on prolazi, teče svojim tokom, da se više nikada ne vrati.

Voda je na površini nosila slamčicu.

Starčev pogled prati njezino kretanje. Misleći na sina, uzporedi je s Ivšom, kojega je život isto tako nosio i isto se tako s njim poigravao kao i silna rieka s tom malom slamčicom.

Neko je vrieme mirno išla niz vodu, onda se naglo počela okretati, sad nalievo — sad nadesno, dok je lievak jednog vira nije povukao u dubinu.

— Hoće li i Ivša tako...? Na dno...?

Iz tih misli trže vodeničara krupan mužki glas s nasipa:

— Čiča Lukaaa!

Na nasipu su stajala kola puna vreća, koje je Pava Ajdamakov dovezao na meljavu.

Starac mu dovikne:

— Evo me, evo! — i okretno kao mladić prieđe preko daske, što je spajala vodenicu s obalom.

— Krs' mu ljubim — potuži se Pava —, dvaput sam te zovnuo, a ti stojiš i buljiš u vodu, ko da si gluv!

— Nisam čuo, sinko.

— Valjda štundiraš, kud ćeš s novcima! — našali se mušterija, ali vodeničar samo uzdahne i odmahne rukom.

Nerado je odkrivao misli pred stranim ljudima. Što se to koga tiče? Svatko ima svojih briga i nevolja.

Pograbio je najgornju vreću i počeo vući k sebi, kad Pava reče:

— Znam ja, što te tišti!... Ivša... Eno ga baš sada ćera kera u obćinskom bircauzu!... Usred dana gori prid njim na stolu tuce svića, a cigani kleče oko Ivše i sve režu gudalima. Pije, lupa i stvara ludorije, razbacujuć novac, ko da ga je našo na drumu!

Luka izpusti vreću iz ruku. Pogleda u Pavu i čvrsto se prihvati lievče, da se ne bi srušio na zemlju, jer je osjetio, kako su mu noge klecnule.

— Odakle mu samo novac? — pitao se Luka, našto mu Pava reče:

— Zar ne znaš?... Prodao je »Glogovicu«!

Da mu je netko zabio nož u srdce, ne bi Luka osjetio jaču bol. Dakle je otišla i ta njiva, koja je bila najbolji komad njihova posjeda! Prešla je ipak u tuđe ruke, premda je poručivao Ivši i zaklinjao ga, da zemlju ne prodaje nikome drugome.

Starac je tu njivu volio kao kakvo drago, živo biće i nije gledao na nju kao na mrtvu stvar, nego ju je uviek milovao pogledom punim ljubavi.

»Glogovica« — to je bila ponos zadruge Lenić.

Svaka stopa ove zemlje natopljena je znojem njihova lica. U tu njivu ulagali su najveći trud, na njoj su orali, sijali, kosili, želi i kopali Lukin otac, djed, pradjed i šukundjed, sve tamo od onih prvih Lenića, koji se iz Bosne doseliše u Hra-

stovicu, kad su bježali izpred Turaka. Svaki je taj Lenić od najranije mladosti do smrti radio na »Glogovici« i sačuvao je za svoje potomstvo kao dragocjeni dio zadružnoga »grunta«. Na međama »Glogovice« dizali su se uvis stari, stoljetni hrastovi; pod njima su mlade snaše i majke iz Lenićeve kuće za vrieme ljetnih poslova na toj njivi ostavljale u debelom hladu svoju malu djecu, koja su se ondje igrala u travi i gledala, kako se hitre vjeverice ganjaju oko grana goleme krošnje. Tako je i Luka već kao nejako diete provodio dane pod hrastom u »Glogovici«, ondje je i njegova Anđa dvadesetak godina kasnije dojila u hladu — za vrieme odmora — maloga Ivšu, i ne sluteći, da na svojim prsima drži onoga, koji će jednoga dana prodati zemlju drugome.

Na rieči Pave Ajdamakova Luka osjeti, kako mu je brada zadrhtala, a grč stegao srdce. Sve mu se okrenulo pred očima, i kola i konji, i vodenica na Savi. Zaklopio je oči i bio bi pao u nesviest, da ga nije Pava s kola čvrsto pograbio za rame.

— Čiča Luka, zaboga, što je tebi?... Neka*) tako!... — i Pava je sam sebi počeo glasno predbacivati, što mu je uobće spominjao toga nesretnog Ivšu i »Glogovicu«.

Starac odjednom posve klone.

Iz vodenice dotrča i gluhoniemi Roka. Pava mu rukama pokaza, da s otcem nije dobro, zatim ga obadvojica položiše na zemlju. Mladi se Lenić neobično uplašio. Razrogačenih je očiju pogledom pitao Pavu, što se dogodilo, ali mu seljak to znakovima nije mogao objasniti:

— Ma, eto,... zbog Ivše!... Rekao sam mu, da je prodao »Glogovicu«... — ali je gluhoniemi i dalje vrtio glavom, da to ne razumije.

Vodeničar je ležao na zemlji i duboko disao. Usta bi mu se na mahove otvorila, da po drugi, treći puta samo ponove:

— Prodana!... Prodana!

Na čelu mu izbi znoj od muke. Prođe nekoliko časaka, dok se pridigao i donekle umirio.

— Čiča Luka, neka zamjerit, — izpričavao se Pava Ajdamakov — da sam zno, da će te to tako razžalostit...

— Ništa, ništa! — prekine ga Luka. — Već je prošlo...

Iztovarili su vreće i odnieli u vodenicu. Pava još pokuša »utješiti« Luku, kad se od njega opraštao:

* nemoj

— Ne trebaš se arat zbog Ivše!... On je svoje dobio, pa nek s tim činji, što ga je volja... Ti ne ćeš nikome past na teret, jer imaš grunt, kuću i vodenicu... A Ivša ne će dugo! Il će ga kogod ucmekat il će na robiju! Ta, kad je pijan, uvik se priti Teri, pa će jedan doba tu pritnju i izvršit...

Luka pomisli: možda će ubiti Teru?

Nije volio snahu, ali se zgrozio i na samu pomisao, da bi mu sin mogao počiniti i ono najgore.

Svladao se pred Pavom i na razstanku mu samo čisto poslovno rekao:

— U sridu moš doć po brašno.

Ostavši sam s Rokom, pokaza mu znakovima, da pazi na meljavu, zatim uze iz vodenice debelu, kvrgavu batinu i preko nasipa krene u selo.

Nešto ga je gonilo, da potraži sina, da ga pogleda okom u oko, i kao nekada, dok je Ivša bio diete — kazni za svu njegovu nevaljalost i pokvarenost. Čvrsto je stisnuo u ruci drenovu batinu, škrinuo zubima i ne mareći, što je brašnen, požurio se priekim putem, da što prije dođe do cilja.

Udari preko livada, na kojima je ležala trava, prelazio je preko sjeća i ograda, žurio se kroz polja s gotovo dozrelom pšenicom, ne pazeći, ide li stazom ili gazi po hrani.

Provukao se kroz nečiju živicu, tako da su mu grančice izgrebale lice, na jednome je mjestu, u jarku između dviju livada, propao u vodu, smočivši se do koljena. U travi izpred njegovih nogu jedva je ugnula rep dugačka, tanka zmija, koja je podigla glavicu i sikćući zaprietila se čovjeku.

Luka se na sve to uobće nije obazirao. U glavi mu je neprestano bila »Glogovica«, a izkrsnula je i misao, da bi tu njivu možda još mogao i spasiti.

Možda još nije prepisana na drugoga?... Možda je Ivša primio samo kaparu?... Pa ako je dobio i sav novac, dalo bi se još nešto učiniti, ukoliko nije već u gruntovnici upisan prienos vlastničtva...

Bile su to samo puste želje i nade, koje je Luka gajio u svom očaju, uhvativši se za njih, kao što se utopljenik hvata za slamku.

Kome je samo prodao zemlju?

Tko je taj, što će odsada gospodariti s njegovom djedovinom?

Takva i druga pitanja mučila su nesretnog vodeničara i on ih je u sebi stotinu puta ponavljao, ali su svaki puta ostala bez odgovora.

Na puškomet daleko vidjele su se već prve kuće maloga posavskog sela Hrastovice.

Starac se zadihao od brza hoda, no nije sustao i pomišljao na odmor. Potražit će Ivšu, ma što se dogodilo, a onda — makar ga nikada više ne vidio u svome životu!

2.

U središtu Hrastovice, gdje stoji desetak liepih zidanih kuća najimućnijih seoskih žitelja i zgrada državnih i obćinskih ustanova, sagrađeno je još za vrieme Vojne granice neko skladište, u kojemu je poslije otvorena obćinska gostionica ili »veliki bircauz«. Za svjetskoga rata zakupnik gostionice dade cielu zgradu neukusno oličiti crvenom bojom, pa su mnogi seljaci u Hrastovici i okolici zvali ovu gostionicu još i »Crljeni bircauz«. Pod tim je imenom bila poznata i među trgovačkim putnicima, sajamskim obrtnicima (vašardžijama) kao i drugim poslovnim ljudima, koji su kadkad, bogzna odkuda, dolazili u Hrastovicu i kao stranci morali odsjesti u gostionici. Dobar dio vašardžija, osobito opančari, »štrikeri«, »saleri«* i klobučari, imali su i tu kao i u svakome drugom selu prijatelje među seljacima, koji su im veoma gostoljubivo davali sve, što treba: staju za konje, počastili »majstore« finim objedom ili večerom, pa im ponudili i konak, ako majstor možda nije uoči sajma spavao kod svoje robe pod šatrom na sajmištu. Takvo prijateljstvo između pojedinih seljačkih obitelji i sajamskih obrtnika trajalo bi decenijima. Nastavljalo se i gajilo nesamo među onima, koji su to prijateljstvo sklopili, nego i među njihovom djecom. Neki je majstor, na primjer, prodao seljaku prije 50—60 godina kožuh veoma dobre kakvoće, i to još za sekser dva jeftinije nego drugi. Zadovoljni je seljak na sva usta hvalio toga majstora, na godinu opet pazario kod njega pod šatrom i kad bi se tako poslije 2—3 vašara bolje upoznali, svratili bi i na čašicu vina pod mehanu, dok konačno seljak ne bi majstora pozvao i k sebi u kuću. Ondje su ga svi susretali s velikim poštovanjem, a majstor je snabdievao kuću svojom najboljom robom, dajući je i dalje za koji sekser jeftinije. Prijateljstvo se od sajma do sajma sve više produbljivalo, pa se između seljačke i obrtničke obitelji nastavljalo i onda, kad su već davno bili u grobu i seljak, koji je nekada kupio kožuh ili šubaru, i majstor, koji mu je to prodao. Majstora su susretali s najvećim poštovanjem i zvali ga »pri'telj opančar«, »pri'telj saler« ili »pri'telj kabaničar« — već prema tome, kakav je imao zanat. Samo vašardžije, koji su prodavali igračke i kojekakve »mirakule«, sitne stvarčice i devocionalija, nisu mogli sklapati ovakva prijateljstva i uviek su odsjedali u gostionici. Ova roba nije imala praktične vriednosti, a seljaci su kadkada veoma realni u svojim pogledima na život, odnose među ljudima, vriednost njihova rada i korist od — prijateljstva.

* užari

Dakle samo na takve sajamske dane, kad bi se »Crljeni bircauz« napunio strancima, vašardžijama, džambasima, mesarima i goničima blaga, bilo je u njemu tako bučno kao sada za vrieme Ivšine pijanke.

U cielom se selu znalo, da u gostionici »lumpuje lipi Ivša«. Iz nje se orila pjesma promuklih glasova i čula svirka ciganskih gusala, uz pratnju bugarija i mumljanje berda. Palo je i nekoliko revolverskih hitaca i od vremena na vrieme začuo se silan zveket stakla, kao da je tko srušio policu punu čaša i boca.

Ivša se »kerio«.

Oko njega veliko družtvo, zvanih i nezvanih, koji su došli da izkoriste priliku i da se napiju na tuđi račun. Gostioničar samo nosi vino i rakiju. Ivša vadi iz džepa punu šaku zgužvanih novčanica, plaća, časti, luduje. S mokrih stolova ciedi se piće, pod nogama škripe krhotine razbijena stakla.

Počevši od maloga grbavog ciganina u »kapeli primaša Mite« do debeloga gostioničara Rude Kranjca, svi mu se dodvoravaju, ulaguju, obigravaju oko Ivše i prate svaki njegov mig, samo da mu u svemu udovolje. Pijani ga drugovi tapšu po ramenima, grle i uvjeravaju u svoje prijateljstvo, a on se osjeća kao gospodar svieta. Sad udari šakom u stô i mahne rukom na cigane, da prestanu svirati, sad pograbi primaša za

uho i dovuče k sebi, pa ga silom napaja vinom i liepi mu stotinarku na čelo ili ga zgrabi za prsa i snažno rine od sebe, na veliko veselje i uz grohotan smieh pijanih gostiju. Čas se ori pjesma i svirka — čas sve utihne, na Ivšin mig primašu, koji pogađa njegove želje i samo smišlja, što će mu zapjevati i zasvirati.

Ivša stoji kraj stola. Ljulja se na nesigurnim nogama, šešir je naherio na lievu stranu, prsa razgalio. Podigao je uvis desni kažiprst i zajedno s drugovima već po stoti puta pjeva bećarac:

»Svi bećari žene oćerali,
Moja dama — otišla i sama!«

Gostioničar namigne ciganinu Miti, koji samo kimne glavom i povede:

»Ajde, Ivša, deder se pokaži,
Pa ti nama litricu zatraži!«

— Bircuz! — krikne Ivša. — Vina za cigane!

U tren oka stvori se pred ciganima nekoliko boca vina. Svaki bi pomalo gucnuo, da »gazda Ivša« ne posumnja u njihovu »solidarnost«, a ostatak bi krišom izlio pod sto. Gostioničar je međutim u sporazumu s ciganima neprimjetno odnio sa stola još gotovo pune boce, da ih kod iduće naručbe malo dolije soda-vodom, ponovo donese pred cigane i dakako opet zaračuna Ivši. »Kranjac« se razumio u svoj posao, znao je i dobro računati, i to po gostioničarskoj računici za pijane goste, po kojoj nisu dvaput dva četiri, nego dvaput dva — pet! Kožnati konobarski džepovi na njegovu desnom kuku punili su se toga dana nesamo sitnim, nego i krupnim novcem. Od jutra do popodne nabio je novčanicama i veliku listnicu, što se razklapala kao mieh na harmonici.

U tim novčarkama nalazilo se već tričetvrt »Glogovice«.

Gotovo ciela divna njiva s preko 4000 četvornih hvati površine pretvorila se u hrpu modrih i šarenih papira, koji iz Ivšinih džepova prieđoše u džepove debeloga gostioničara i lukavih cigana.

Nitko ga u toj gostionici nije štedio i žalio, kad ni on sâm nije cienio i čuvao novac. Kresnuo bi bocom o zid, da je pukla kao napuhana papirnata kesa, i prieteći podviknuo primašu u taktu bećarca:

»Sviraj, cigo, tri ti stvora tvoga,
Ti ne žali buđelara moga!«

Onda bi odjednom pograbio pijane drugove, nogom prevalio stô i odgurnuo stolice, pa poveo kolo, udarajući kao pomaman u pod svojim težkim, podkovanim bakandžama.

Cigani udaraju kolo. Njihova je svirka sve brža i brža. Ivša je podcikivao i od vremena na vrieme oštrim zviždukom parao uši Rudi Kranjcu, koji nikako nije mogao razumjeti taj šokački temperament i zanos. Da ga povuku u kolo, on bi se od toga drmanja za nekoliko časaka srušio na tle, dok ovi pijani ljudi imaju vražku snagu i što više skaču — sve jače udaraju nogama u pod, da se sve tresu stakla na prozorima »Crljenoga bircauza«.

Ivšin prijatelj i ratni drug Tuna Ružin, kojemu su se oči kriesile od pića i plesa, sjeti se svoga momkovanja i ašikovanja, pa zapjeva:

»Ej, što je lipo u kolu igrati,
Ej, kad se dika do mene u'vati!«

Ruke su jedan drugome metnuli na ramena, kao kad se navečer momci bratski zagrle i jedan uz drugog, u redu širokom preko ciele ceste, pođu »u selo«. Poznati seoski muktaš Stipa opančar laskao je u kolu Ivši kroz stihove narodne pjesme:

»Od bećara gore 'ulje nema,
Al' od njega nema milijega!«

Primaš je sve cupkao nogom i kad se kolo najbolje razigralo, u brzom tempu prieđe na poskočice, da još više razpali plesače:

»Širi kolo — široko je!
Gazi vodu — duboko je!
Daleko je Mitrovica,
Di se kuva kiselica,
Još je dalje Vukovar,
Di se ljubi uz duvar,
A još dalje Ruma, Ruma,
Di se ljubi na po druma,
Najdalje je Novi Sad,
Di se ljubi svaki sat!«

Neki su vrištili od uzhita. Niz lice im je klizio znoj. Samo se Tuna odtrgne od drugova i svom težinom spusti na stolicu.

On je prvi sustao, iznemogao, ali su zato ostali još većom žestinom udarali nogama u pod.

Riedki su prolaznici začuđeno zastajkivali pred gostionicom, osluškujući glasbu i pijane glasove, koji su dopirali kroz vrata i prozore sve do općinskoga poglavarstva, stotinjak metara daleko od »Crljenoga bircauza«. Bio je radni dan. Sve, što je sposobno za posao, nalazilo se na njivama.

Prolazili su vozovi siena i ječma. Seljaci na vozu, umorni od posla, opaljeni suncem, puni trine i pljeve, koja ih je bockala kroz košulju i liepila se za oznojenu kožu na rukama i zatiljku, prezirno su gledali na prozore »Crljenoga bircauza« i Ivšino družtvo.

Mladi razsipnik nije zapazio te poglede, niti je ikada mario za to, što drugi o njemu misle. Ni na otca nije se obazirao, kamo li na sviet!

Baš kad je kao kolovođa povukao kolo prema gostioničkim vratima, pojavi se na njima — Luka vodeničar!

Ivša stade.

Cigani naglo prestadoše svirati, kolo se prekinulo. Sve su oči bile uperene u staroga Lenića, koji ih je mjerio s praga gostionice, držeći u ruci kvrgavu batinu.

Zavlada muk.

Trenutak šutnje, činilo se, kao da je potrajao vječnost, a ostavio je na sve nazočne težak dojam. Čulo se, kako zasopljeni od plesa težko dišu. Cigani se bojažljivo stisnuše u kut. Dušu im obuze tjeskoba i predosjećaj, da će se dogoditi nešto strašno.

Luka je stajao kao kip.

Lice izgrebano u živici bilo je izšarano krvavim crtama. I hlače je negdje poderao na dva mjesta, pa kako je još bio brašnen i prašan, vidjelo se već na njegovoj vanjštini, da je dojurio s vodenice i proživljavao duševne muke. Razlog je svakome bio jasan.

Ukočeni, priekorni pogled oštro je zabo ravno u oči svome sinu. Ivša ga nije mogao izdržati, nu ipak se brzo snađe.

Prišavši otcu, upita ga razdražljivim glasom, s prizvukom ljutitosti:

— Šta je, dado, šta si ti došo 'vamo?

Vodeničar mu uzbuđeno odgovori:

— Došo sam, da te pogledam u bebu i pitam njekoliko riči!

Međutim, Ivša je pogodio otčeve misli. Ovo mu je suočavanje s otcem pred drugima bilo veoma neugodno. Htio je tomu svakako izbjeći, makar morao grubo skratiti razgovor:

— Nas dvojica nemamo o čemu divaniti!

Svi se odmaknuše od njih, kao što se ljudi odmiču od onih, koji su spremni da se uhvate u koštac i borbu na život i smrt.

S napetom pažnjom prate ovaj neizbježivi sukob.

Rieči padaju kao udarci sjekirom.

— Imamo! — zagrmi Luka.

Sinu zatitra oko usta ironičan smiešak. Zar je on dužan tome starcu polagati račun o svome životu i radu? Odavno su se podielili, odavno je pošao svaki svojim putem. Njih se dvojica i onako nikada nisu mogli razumjeti. Ivša je još u djetinjstvu osjetio nesklonost prema otcu. Mati ga je mazila i nastojala da mu u svemu ugodi, kasnije da ga poštedi od težkih seljačkih poslova, dok je otcu to uviek bilo krivo i strogo je postupao sa sinom, tražeći, da se podpuno podvrgne njegovoj volji i što bolje prihvati posla. Kao momčić bio je »lipi Ivša« Anđin ljubimac. Bogate djevojke nose nizove dukata pod vratom i na prsima, a ona je svom sinu nanizala struku malih dukata na vrpcu od šešira. Bila je to »nova moda«, koju je uvela Ivšina mati, bio je to znak bogatstva i njezine ljubavi prema sinu. Nastojala je da bude »prvi momak u selu«. Zlatom mu je vezla prsa na košuljama i donji rub gaćavica na širokim gaćama od finoga tankog platna usnivanca, koje je sama tkala. Druge je rubine ukrašavala čipkom i šlingom, samo da nitko u selu nema ljepše od njega. Ova je majčinska ljubav prema Ivši bila to veća, što je nesretni Roko kao mlađe diete došao na sviet gluhoniem. (Priroda je Roku sama zapostavila, gurnula u pozadinu. Roditelji su bili načisto s time, da Roka nikad ne će biti podpun čovjek i igrati u kući važniju ulogu. Život nije pantomima i ljudskom stvoru jezik više vriedi od ruke ili noge.)

Ivša se izprsio pred otcem i izazovno rekao:

— Stojim ti na biljezi! — što je značilo, da se ne boji »megdana« i napadaja s druge strane.

Gnjev, žalost i očaj pomiešaše se u Lukinu glasu, kad je upitao sina:

— Je l' istina, da si prodo »Glogovicu«?

Htio je, da mu on to sam potvrdi, da čuje iz njegovih usta, jer je još obstojao tračak nade, da je to možda prosta laž, izmišljotina, potvora na njegova Ivšu, koji doduše ima velikih mana, ali nije valjda već tako nizko pao, da će prodati i posljednju brazdu, da će razkinuti jedinu, preostalu vezu s onom njihovom pradjedovskom grudom...

Starac se zanosio takvim mislima, dok mu sin ne reče sasvim otvoreno i grubo:

—Prodo sam!... Istina je, al' šta to tebe košta*?... Brini se ti za sebe i svoj grunt, a mene pusti na miru!

Ivša se htjede okrenuti, da uobće više ne gleda otca i tako prekine taj neugodni razgovor, ali otcu je udarila krv u lice, on je planuo i sasuo na sina bujicu pogrda:

— ... Đubre!... Propalico!... Sram te bilo!... Spiskat ćeš i 'no malo, što još imaš!... Posto si najgorji u selu, a mogo si živjet ko čojk i bit prvi!... Ta, d'ô sam ti srdce iz njedara, dô komad svoga života!... Zar te ni' stra' Boga i stid svita...?

Na ove rieči Ivša se iz prkosa grohotom nasmija.

Tada otac naglo podiže ruku i težka se batina prebi na Ivšinoj glavi.

Sin je trenutak ostao u uzpravnom položaju, zatim se kao klada srušio na pod.

U gostionici nastade metež.

Cigani zakukaše i nahrupiše na vrata, a primaš izkoči kroz prozor u dvorište. Ruda Kranjac pritrča Luki i pograbi ga za ruku:

— Jeste li pametni, gazda Luka!... Ubit ćete ga!

— Drugo nije ni zaslužio! — promrlja stari vodeničar, upiljivši pogled u nepomično tielo na podu. — Za mene je on već umro!

Kad se Ivša počeo micati, Luka se okrene i izađe na ulicu.

Tuna i Stipa pomogoše Ivši da ustane, a Ruda Kranjac uze bocu hladne soda-vode i zaštrca Ivši u lice.

Mladi je Lenić stresao glavu i uhvatio se za bolno mjesto kraj tjemena, na kojemu je skočila kvrga velika kao orah. Bio je neobično odporan i samo zaškripa zubima od biesa.

*... što se to tebe tiče.

Vidjevši, da otac više nije u gostionici, reče neobično mirno, no takvim muklim glasom, da su svima prošli srsi kroz tielo:

— A, otišao je!... Vidim ja, da se to ne će dobro svršiti!... Jedan se od nas dvojice mora maknuti s ovog svita!

Opasnost je prošla, ali se cigani još nisu vratili.

— Mita!... Mita! — izdere se Ivša i zazviždi, kao da doziva psa.

Mali primaš dotrča s guslama pod pazuhom.

— Evo me, gazda Ivša! — pokorno se javi, drhćući od straha.

— Skupi svoju bandu!... Svirajte dalje!

Pijanka se nastavi.

Međutim, pravoga razpoloženja više nije bilo. Ivša se nekoliko puta zadubio u misli, poslije čega je uviek naglo izkapio po dvie, tri velike čaše vina i potužio se prijateljima:

— Otac me nikad nije trpio... Osjećao sam to još kao dite... Samo mati, ona me je jedina voljela... Sirota mati! Koliko ju je grdio zbog mene!... Škrt je i sebičan... Samo mu je stalo do grunta! Samo grunt, grunt! Ko da neja dosta zemlje!... Imat će je puna usta, kad ga popleskaju lopatom... Ja hoću da živim! Ja znam da živim!... Da uživam!... Da imam nešto od toga života! Pa dokle-dotle!

Onda bi opet rekao, kao da žali otca:

— ... Radi ko marva!... A kome? Zašto? Na drugi svit ne će ponit... Onom gluvaku i njemaku ne treba bogatstvo... Naše će ognjište i tako i tako ostati pusto! Ja nejam đece, sa ženom sam se razišo, brat je momak i sigurno se ne će ženiti... Sve će pripasti tuđini!

Uzdisao bi i zapovjedio ciganima, da mu sviraju nešto tužno, što tužnije. Nešto o umiranju, o promašenom životu, o nesretnoj i izgubljenoj mladosti. Život nije tako liep, da bi se čovjek uviek mogao veseliti. Uz životne slasti često kane i koja kap gorkoga pelina.

Odjednom mu se svidjela pjesma »Zar da umrem...« i pjevao ju je s toliko osjećaja, da mu se oči napuniše suzama:

»Ej, zar da umrem, kad mi vrieme nije,
Ej, zar da mene crna zemlja krije...!?«

Bančenje prestade kasno u noći. Ljudi su već klonuli od pića. Stipa opančar izađe na dvorište, da udahne malo svježe-

ga zraka, pa se nije više ni vratio. Uhvatila ga muka i kad mu je bilo malo bolje, zavukao se u Kranjčevu staju, gdje je zaspao na slami.

U gostionici je neskladna pjesma pijanih ljudi prešla u običnu dernjavu. I cigani su već od umora »markirali«, driemali i mehanički udarali po svojim neugođenim glasbalima.

Tuna Ružin svalio se pod stô.

Ivša započne prepirku s primašem. Po razdraženom glasu moglo se očekivati, da će odjednom planuti. Kranjac se bojao zla. Brzo je kupio čaše i boce sa stola, odlučno prekinuvši bančenje:

— Fajramt!... Ajde, gospodo, ajde!... Moram zatvoriti!

On bi rado i dalje skupo prodavao svoje loše piće, ali je znao iz izkustva, da se ni jedna ovakva pijanka ne svrši bez tučnjave, što je svakako htio spriečiti.

Cigani su odmah počeli spremati gusle i tambure.

— Stoj! — krikne Ivša. — Ni makac!... Ostat ćemo do zore!

Kranjac ga uhvati za ruku:

— Pa i ti si bio gostioničar... Znaš, kako je!... Oglobit će me!...

— Ne smeta!... Ja plaćam!

Ali Kranjac nije popuštao. Ciganima pokaza rukom, da se gube iz gostionice; zatim izađu i ostali pa čak i Tuna Ružin, koji se probudio i teturajući jedva pogodio širom otvorena vrata.

Kranjac se još na izlazku klanjao i zahvaljivao Ivši, a kad se družtvo bučno udaljilo i poput sjena gubilo se u mraku, gostioničar prezirno pljune, osjetivši pravo gađenje.

Tamne spodobe njegovih gostiju izčeznuše u pravcu pokrajnjega šora, gdje je bila Terina gostionica. Netko je među njima obiestno ciknuo, našto se začula i svirka. Lagani bećarac.

Cigani su pratili Ivšu.

Golobradi mladići, što su tek ove ili možda prošle godine počeli noću »tumarati po selu«, tražiti djevojke i ašikovati, doživljavajući tako svoju prvu ljubav, uklanjali su se s puta toj pijanoj skupini ljudi. Stariji momci, koji su već imali brkove, više snage i mužkoga ponosa, čvršće bi stisnuli ćulu u ruci — bez nje se noću nikud ne ide! — i mrko gledali Ivšino družtvo. Izpod naklopljenih šešira oči su sievale prieteći. (Dok je po danu sav taj sviet bio veoma miroljubiv, prijateljski se susretao i uljudno međusobno pozdravljao, po noći bi u sve te momke i mlade ljude ušao neki bies, koji im nije dao mira. U onim sparnim ljetnim noćima, kad se na kapicama i pred vajatima čulo šaptanje zaljubljenih parova, krstarile su po selu prave momačke obhodnje, mladići bi se razdielili u dva, u tri tabora — obično prema šorovima — i riedko je koja noć prošla bez sukoba. Za jednu rieč, za sitnicu, porugu ili nepristojnu gestu, nastala bi tučnjava težkim ćulama ili štapovima, koji su na donjem kraju imali olovnu kuglicu i u rukama brzih, okretnih mladića predstavljali opasno oružje kadro usmrtiti čovjeka.) I »lipi Ivša« proveo je svoje momačko doba u takvoj sredini, dapače za vrieme svjetskoga rata, kad su se strasti jako razbuktale, nizki nagoni ovladali mnogim ljudima. Još su se spominjala Ivšina momačka »djela«. Bio je u cieloj Hrastovici poznat kao bojdžija, strah i trepet seoske mladarije. Otimao je momcima cure, prkosio mladićima iz drugoga šora, kad se napio — raztjerao im kolo, sam samcat, s kuburom u jednoj i nožem u drugoj ruci, tako da su ga u selu nazivali »'ajdukom« i proricali mu, da ne će umrieti u krevetu.

3.

Kad se Ruda Kranjac uvjerio, da su Ivša Lenić i njegovo družtvo već daleko i da se ne će vratiti, čvrsto zatvori za sobom dvostruka gostionička vrata i požuri se do blagajne. Htio je još te noći prebrojiti novac.

Lice mu se sjalo od zadovoljstva. Pred njim leži hrpa novčanica. Utržak iznosi više tisuća. U normalnim prilikama ne skupi se toliko ni za tri mjeseca.

Jedan jedini dan donio mu je tako veliku zaradu, da je s ovom svotom i prijašnjim uštednjama mogao pomišljati na ostvarenje davne želje, koja je predstavljala njegov životni cilj.

Poluglasno je brojio zgužvane novčanice, izravnavao ih i liepo slagao, u omote po stotinu komada.

Ako mu još uspije dobiti zajam od desetak tisuća — koliko mu je još odprilike falilo — napustit će »Crljeni bircauz«, započeti drugi posao, mnogo bolji i unosniji.

Njegov dvadesetgodišnji rad i trud nije bio uzaludan! Dosta se namučio u mladosti, kad je s naprtnjačom ili sandukom na leđima kao pokućarac, robar, pješke išao od sela do sela, od kuće do kuće. Stotine i tisuće kilometara prevalio je pogrbljen pod svojim teretom, krstareći kroz cielu Slavoniju, od Virovitice do Vinkovaca pa i dalje, kroz dobar dio Sriema. Prolazio je kroz sela, izvikivao robu, nabrajajući niz artikala, koje je nosio u svome »dućanu«, ili bi svirao u frulicu vesele kranjske pjesmice, samo da svojom svirkom izmami iz kuće mlade snaše željne svilenih marama, fina beza, čipaka i vunice. Za nekoliko godina vozio se već na vlastitim kolima. Težki, poluštajerski konji vukli su po tri četiri metričke cente robe, Ruda je sjedio u kožnatom »sicu« i iz kola prodavao različne stvari, počevši od puceta i igle do težke svile. Za robu je primao nesamo novac, nego i svakovrstnu hranu. Žito, kukuruz i grah, ondje, gdje je toga bilo u izobilju, u plodnom kraju ravne Slavonije, da ih za koji dan proda u siromašnim brdskim selima, gdje se osjećala nestašica hrane.

Napokon se smirio u Hrastovici. Uzeo u zakup obćinsku gostionicu, a žena mu je u drugom šoru otvorila trgovinu mješovite robe. U prvim ratnim godinama pruži im se zgodna prilika da imutak utrostruče. Nekad siromašni Ruda Kranjac, kojega su kao bivšega pokućarca zvali i Ruda »Truljo«, što ga nije ni najmanje vrieđalo, postao je imućan čovjek i polako ali sigurno išao ususret bogatstvu. Nisu ga smetali ni »vicevi«, koje su bilježnik i učitelj činili na račun njegova prijašnjeg zanimanja kao i kranjskoga podrietla. On bi se i sâm sladko smijao, kad bi »meštar« kod čašice vina pripoviedao, kako je dragi gospodin Bog stvarao različne narode, te među ostalim rekao:

— ... Tako je dragi gospodin Bog stvorio i Hrvata. Poslije toga stvori još jedno čeljade, ali s tim stvorom baš nije bio sasvim zadovoljan, pa ga baci preko Sutle i reče: »Buš dobar za Kranjca!«

Kadgod se u »Crljenom bircauzu« sastalo veselo družtvance obćinskih činovnika i učitelja, netko bi već u razgovoru na zgodnom mjestu dobacio rieči: »Buš dobar za Kranjca!« i svi

bi prasnuli u smieh, koji bi obuzeo i gostioničara Rudu, tako da mu se sve tresao njegov omašni trbuh.

Samo se vi rugajte! — mislio je Ruda. — Još će vam Kranjac svima pokazati, tko je, što je i koliko vriedi! Ponizno ćete se klanjati preda mnom, kad budem najbogatiji čovjek u selu.

A to sad nije više bilo daleko!

Zamislio je osnovati novo, veliko poduzeće i prestati sa sitnim poslovima, kao što su bili oni u »Crljenom bircauzu« ili u trgovini mješovite robe, gdje je žena kadkad čekala po tri sata, da tko dođe i kupi kutiju prostih žigica sumporača ili decilitar petroleja. Samo veliki poslovi donose i velike zarade! On je već zapazio, što Hrastovici fali. Prošloga je proljeća kupio gradilište, uskoro će započeti s dovozom opeke i drvene građe, a čim mu novčani zavod podieli zajam, naručit će iz inozemstva sve potrebne strojeve. Kraj je prilično plodan, u njemu dobro rode svakovrstne žitarice, u blizini sela stoje i velike šume, tako da će posla biti na pretek. K njemu će nagrnuti narod nesamo iz Hrastovice, nego i iz deset obližnjih sela, jer nigdje u okolici nema konkurencije.

Gledao je, na primjer, kako se ljudi u selu muče, kad trebaju načiniti koju dasku. Skupi se ciela moba, uzmu debelu kladu, koso je uzdignu i podupru, da ostane u tome položaju, pa velikom pilom prorezuju. Spor je to i težak posao, što traje satima i danima, a kad kladu metneš u gater na pilani, daske su začas izrezane, i to mnogo pravilnije i ljepše. Uz pilanu može se trgovati i šumom, što je oduviek bio veoma unosan posao. Za to doduše nije stručnjak, ali bi tada mogao doći k njemu mlađi brat, koji se kao Kranjac, tesar i šumski predradnik, i te kako razumije u šumu. Svakako će mu netko morati pomoći. On i žena ne mogu dospjeti na sve strane. Zbog toga je bolje, da to bude brat, čovjek njegova povjerenja, nego tuđa osoba, namještenik, kojemu bi uviek morao paziti na prste. Time će osigurati egzistenciju i bratu. Za godinu, dvie mogu se k njima doseliti i stari roditelji da svi budu na okupu. Ta, čovjek je dužan, da se pobrine za svoje najbliže i da ih podupire. Krv nije voda.

Neka vide ti Slavonci, kod kojih se često ne slaže sin s otcem brat s bratom, što znači sloga i uzajamnost! Kako se radi, stiče i napreduje, kako se od skromnih početaka i puke sirotinje

stvara golemo bogatstvo, kojemu će se svi diviti. Gdje nema sloge i uzajamnosti, gdje svatko vuče k sebi — ne može biti ni napredka. Imutak i snage posve se razkomadaju, podiele i oslabe. Životna je borba težka i kadkad traži od ljudi, da se udruže i upnu svim silama, kako bi zajedničkim naporom postigli uspjeh i iz te borbe izašli kao pobjednici. Koliko se puta u životu čovjek, kad je sam, osjeća slab za svladavanje napora i potežkoća! Baš tu na selu, gdje se mora boriti s prirodom, gdje treba u marljivu radu natopiti njive znojem, gdje se traže čvrste mišice, treba cieniti slogu i gajiti je osobito među onima, što su se rodili pod istim krovom, kraj istoga zadružnog ognjišta. Djedovi su im namrli, ostavili istu zemlju, da na njoj mogu živjeti i predati je svome potomstvu. To je posljednja volja svakoga pravog seljaka i ona se mora poštivati. Rieč seljak trebalo bi zamieniti riečju »zemljak«, jer je on od rođenja do smrti vezan uz svoju zemlju, koja za njega znači život, radost i žalost. Na njoj on pjeva, kad ubire plodove svoga truda, na njoj kuka, kad mu voda, tuča ili oluja unište to jedino dobro. Samo s njome je ono, što jeste, a bez nje nitko i ništa, izgubljen i nesretan čovjek, što trpi od vječne čežnje za zemljom, kao što mornar vječno čezne za morem. Ona privlači kao magnet, ona je uzrokom ljubavi i mržnje, prijateljstva i osvete. Zbog nje padaju glave, nastaju ciele drame i tragedije. Za nju se proliše rieke krvi.

Taj je osjećaj ljubavi prema zemlji bio Kranjcu prilično stran, jer je od svog otca, isto »trulje« (torbara) nasliedio trgovački duh, ali je barem shvaćao dužnost prema njoj i kao dobar račundžija mogao uočiti, kakve goleme štete trpe pojedine seljačke obitelji od nesloge i neizpunjavanja onoga, što zemlja od njih traži.

On je našao put k sreći i bogatstvu. Lak, udoban. Zemlja traži mnogo znoja i krvi. Bez toga je škrta. Skriva svoju dragocjenost, i tko želi do nje doprieti, mora baš kao u narodnoj pripoviedki o »zakopanom blagu« pljunuti u šake, pograbiti plug i motiku. Rudine su ruke bile za to preslabe, dlanovi gospodski mekani, nježni, kao u djeteta, a mišice mlohave.

Kroz debele prste, na kojima se sjalo krupno prstenje, šušte novčanice. Složio ih po stotinu komada i svaku stotinu metnuo unakrst, da ih može lakše prebrojiti.

Lice mu se širilo od sreće, rumene se jagodice na obrazima izpupčile i sjale od mastnoće. Pjevušeći u sebi, utrnuo je karbidnu svjetiljku u gostionici i noseći ručnu blagajnu s utržkom, otišao kroz hodnik u spavaću sobu.

U bračnoj postelji ležala je njegova mlada žena, napola odkrivena. Prenula se od sna, podigla na jastuku glavu s razbarušenom kosom i upitala:

— Jesu li ti gadovi otišli?

Ruda se nasmija.

— Jesu, srdce! . . . Samo spavaj !

— Cielu mi noć ne daju mira !

— Misliš li, da je to meni milo i lako? . . Glavno je, da se izplatilo . . . Dvorio bi ih do zore, da se nisam bojao zla . . Znaš Ivšu !

Žena uzdahne.

— . . . A osim toga — doda Ruda — ostao je već gotovo bez novaca! Za dan, dva bit će... »švorc«!

Izciedio ga je kao limun. Sad mu više ne treba. Neka ide dalje.

Premda je bio umoran od mnogoga trčkaranja i dugoga bdienja, ipak Ruda nije mogao zaspati. Ležao je u postelji i zatvorivši oči sanjario o svojem budućem poslu:

Dižu se skele, gradi se visoka zgrada. Radnici vuku željezne traverze, zidari slažu opeku na opeku. Ruda u duhu već nadzire te radnje, savjetuje se s graditeljem i izražava svoje želje.

Vidi, kako zgrada pred njim raste, raste, a kad dođe do glihe, visoko iznad zemlje njiše se zelena grana, okićena raznobojnim trakama, koje veselo lepršaju kao pobjednička zastava. To je njegova pobjeda, pobjeda Rude Kranjca, pobjeda nad siromaštvom, pobjeda nad svima onima, koji su ga gledali s visoka kao na »došlju«, na »kuferaša« i dotepenca.

Čuje već i jednolično huktanje velikoga stroja, vrte se različni kotači i kotačići, okreće se golemi zamašnjak, oko kojega uz jak šum neprestano juri široki kožni remen.

Puni se skladište šumom, dovoze i odvoze panjevi. Dolaze trgovci, sklapaju se poslovi. Sve same naručbe na stotine i tisuće kubika robe.

Da, tako će to biti, tako mora biti! — mislio je Ruda, pa se i dalje zanosio maštanjem, ne žaleći, što prolazi noć i što se opet ne će moći izspavati. Podavao se takvome sanjarenju.

jer ga je ono izpunjavalo velikim zadovoljstvom i pravim blaženstvom.

Sagradit će sebi dakako i novu kuću, i to ne makar što, nego gospodsku visokoprizemnicu, bolju i ljepšu od parokije. Neka pucaju od zavisti meštrovica i bilježnikovica, kad ih njegova žena pozove k sebi i kad im pokaže elegantno uređene sobe! Nabavit će iz Osieka ili iz Zagreba sve, što je najbolje i najfinije, skupocjeno pokućtvo, zastore i sagove, uredit će kuću »kao škatulju« i takve ne će biti u cieloj Hrastovici.

U ušima mu je još zujila ciganska glasba, koju je po danu neprestano slušao, a pred duševnim mu se očima sve vrtjelo: i zgrada, i strojevi, i sagovi, ormari i stolovi . . .

Na mahove se pojavi pred njim i vlastiti lik, ružna uspomena iz prošlih vremena: pogrbljena figura čovjeka, koji na leđima nosi težki teret, sav svoj imutak u drvenom sanduku, malom dućanu s vratašcima i nekoliko pretinaca. Pred njim se odtegnula u nedogled duga, tvrda cesta. Kilometri i kilometri. Sapinje ga i tišti na ramenima remenje, što drži sanduk, tovar ga pritiskuje k zemlji, ali se on ne da, napreže sve snage i kroči dalje . . .

Mučile su ga ove vizije, prevrtao se u postelji i nastojao ih odagnati od sebe kao crne, zlokobne ptičurine, što salieću svoju žrtvu.

4.

Ni Luka vodeničar nije mogao te noći zaspati.

Na povratku iz gostionice dođe kući sav slomljen Tiho se uvukao u dvorište, gdje je njegova starija sestra Stana napajala blago na bunaru, a zatim otišla u staju, da pomuze krave.

Prije, kadgod je došao kući, pozdravio je sestru i zanimao se za poslove, koji su obavljeni za vrieme njegova izbivanja, a sad je ušao bez pozdrava i odmah krenuo u kuću.

Na velikom ognjištu u kuhinji gorjela je vatra. Odsjevi su joj titrali po tamnim zidovima pocrnjelim od čađi. Bila je to starinska, zadružna seljačka kuća, u koju još nije ušao duh novoga vremena. Kao čovjek staroga kova Luka nije volio novotarije. Sve je moralo biti jednostavno i onako, kao što su imali njegov djed i pradjed. U sobi sa zemljanim podom i bielo okrečenim zidovima mjesto ormara za rublje i odielo stajale su masivne škrinje ukrašene šarama narodne ornamentike i okovane crnim kovačkim okovom. Oko širokoga hrastova stola postavljene su klupe i proste stolice s naslonom — sve rad seljačkih ruku. Postelje su bile visoke i zastrte vunenim ponjavama, koje je tkala još Lukina baka, dok je kao mlada snaša živjela u toj kući. Tera je doduše htjela štošta preinačiti, premjestiti iz svoga kućara u staru zadružnu sobu svoje liepo, građansko pokućtvo, namjestiti ondje i mekani divan presvučen suknom, ali se Luka tome odlučno uzprotivio, smatrajući, da su ovakve stvari možda potrebne uviek čistoj i urednoj gospodi, koja imaju vremena, da se po danu odmaraju i ležkaraju. Seljak mora raditi od jutra do mraka, ulazi u kuću prašan i blatan, pa za ležanje i spavanje ne treba ništa više osim postelje.

Po zidovima visjelo je nekoliko svetih slika. Među njima je bilo i primitivnih radova na staklu, kupljenih negdje na sajmu ili crkvenom godu. U donjim kutovima njihovih okvira utaknute su i »šnelfotografije« pojedinih članova Lenićeve zadruge. Jedna je slika prikazivala Ivšu kao dječaka, u košulji, prsluku i vezenim gaćama, s tkanicom oko pasa. Kraj dječaka stajala je punačka žena, liepih, pravilnih crta, s osmiehom na licu. Desnu je ruku prilično namješteno položila na Ivšino rame, a preko druge držala je ponjavac (za klečanje u crkvi) i rubčić u prstima. To se pokojna Anđa slikala s Ivšom na sajmu, kad su se jednom vratili iz crkve. Na drugoj, ovećoj slici vidimo cieli treći razred pučke škole u Hrastovici snimljen početkom ovoga stoljeća. I tu je Ivša, s torbicom preko ramena, odmah do učitelja, koji ga je posadio na to mjesto kao jednog od svojih najboljih učenika. Tko bi mislio, da bi od toga bistrog dječaka, koji je na slici tako oštro gledao, i to sigurno ne trenuvši ravno u objektiv one za sve te male seljačiće tajanstvene i neobične crne škatulje, postao najveći bekrija u Hrastovici. Na kraju svake školske godine dobio je kao nagradu liepu knjigu za čitanje, i svi su očekivali, da će ga otac i dalje školovati, da će Ivša danas-sutra biti gospodin, na ponos i diku sela Hrastovice. I na trećoj slici, gdje ga vidimo kao mladoga vojnika, daje Ivša dobar dojam. Mnogo je držao do svoje vanjštine i bio liepo odjeven, dapače kicoški. Kao desetnik nosio je pod vratom dvie biele zvjezdice,

»micu« s limenom kokardom i urezanim carevim inicialima malo je naherio na glavi, a u lievoj ruci držao držak svoje bajunete.

Najviše je u sobi bilo Ivšinih slika kao i različnih razglednica, koje je još za vrieme svjetskoga rata poslao kući iz vojske. Po tim se slikama vidjelo, koliko su ga svi u kući voljeli, kolike su se nade polagale u toga mladoga čovjeka, što je jednoga dana trebao preuzeti upravu ciele Lenićeve zadruge. (Sudbina je međutim htjela drugčije!)

Ušavši u sobu, vodeničar Luka uze nizki tronožac i sjede kraj velike peći s kalićima, iznad koje su nad motkama visjele neke krpe i obojci.

Tupo je zurio pred sebe, gledajući nepomično u jednu točku na zidu. U glavi su mu se vrzle različne misli, ali su se sve vrtjele oko »Glogovice« i Ivše.

U sobu se polako uvlačio mračak.

Luka zapali lulu i nervozno, brzo odbije nekoliko dimova, zatim mu se lice opet ukoči, kao da je od kamena. Zaboravio je na lulu i ona se sama od sebe ugasila.

Sestra donese iz kuhinje petrolejsku svjetiljku. Kresnula je žigicu i upalivši stienjak rekla, kao što se to po starom običaju uviek čini, kad se navečer zapali u kući svietlo:

— Faljen Isus !

Luka je samo prebacio nogu preko noge i duboko uzdahnuo.

Sestra ga zabrinuto upita:

— Tebi konda ni' dobro?

On promrmlja:

— Ah pusti!

Stana se nije zadovoljila s tim odgovorom, nego je prišla k njemu, položila mu ruku na rame i rekla:

— Rašta mi ne kažeš? . . . Sigurno je Ivša ope' nješta počinjio? . . . Čula sam, da danas cili dan pije u bircauzu.

Luka samo zakima glavom.

Odjednom pokri rukama lice i zajeca. Plakao je kao diete. Čovjek, koji nikada nije pustio suzu, pa ni onda, kad je vidio na odru svoju Anđu, koju je baš volio i s njome proveo u braku tridesetak godina. Na smrt je naime gledao kao na nešto neizbježivo, što čovjeka mora zadesiti prije ili kasnije. Za njega je to bila Božja volja, a prema njoj smo mi smrtnici nemoćni. Anđa je, istina, mogla poživjeti još koju godinu, ali kad ju je Gospod pozvao k sebi — vodeničar je muževno snosio sudbinu. Tugu sakri duboko u svome srdcu i samo u duši oplakivaše ženu. Djeca su im već bila odrasla, Luka je već osiedio i bilo mu je nekako neprilično da plače za ženom kao mladi zaljubljeni muž.

Sad je međutim plakao za izgubljenim sinom. Ivša je bio za njega živi mrtvac. Umro je za otčevo srdce prije smrti, a to ga je boljelo više, nego da je sin Božjom voljom napustio ovaj sviet. Osim toga sramotio je njegovo pošteno ime, pogazio ono, što je otcu bilo sveto: ljubav prema rodnoj grudi, koja za seljaka nije samo simbolika, sinonim za patriotizam, kao što je za građane, nego stvarnost, što se u neprestanom doziru sa zemljom osjeća u svakoj i najmanjoj žilici. Ta je zemlja samo Božja i njegova i za jedan njezin pedalj, kad bi mu je tko htio oduzeti, on bi uviek radije dao život. Mnogo je već glava palo za jednu jedinu brazdu na međi, koju bi nesavjestni susjedi zaorali i prisvojili, mnogo se već krvi prolilo u borbi za »grunt«, za pravo na zemlju dano seljaku po vječnom zakonu života.

Stana nježno pomiluje brata po kosi.

Luka se samo njoj mogao izjadati. Gluhoniemi ga Roka nije ni čuo ni razumio, premda je kadkad svojim niemim pogledom i kimanjem glave pokazivao, da se i njega doimaju otčevo nerazpoloženje i zabrinutost.

Vodeničar povjeri sestri, što ga tišti, koliko ga boli prodaja »Glogovice« i kako je u velikoj uzrujanosti i ogorčenju napao sina, udarivši ga štapom po glavi.

Ona ga je umirivala i tješila, da ne očajava. Jednostavnim je riečima iznosila svoje mišljenje, da još nije sve izgubljeno, propalo, jer je sačuvan glavni dio zadružne imovine, na kojoj je tu još jedan sin, pošten i marljiv mladić, pa će osnovati obitelj i njihova će se loza opet zazelenjeti.

Luka je nekako sumnjao u to.

Nesamo zato, što je Roka bio gluhoniem i što će ga djevojke zbog toga izbjegavati, nego i zato, što se Roka još uviek vladao kao diete i nikad nitko nije opazio, da bi se on približio kojoj djevojci.

Momci su ga doduše na Stanin nagovor zimus nekoliko puta poveli sa sobom u selo, na divan, ali je Roka nerado išao među mladež. Dok bi se na prelu u šali, pjesmi, smiehu i različnim igrama provodile duge večeri, Roka bi sjeo negdje u kut

ili stao uz zid kraj vrata, promatrajući mirno, što se čini. Vidio je, kako momci zadirkuju cure, kako zaljubljeni parovi odlaze u mrak, kako se djevojkama otimaju poljubci, ali se on nije nijednu usudio taknuti, premda ih je bilo više, koje ga iznenadiše svojom ljepotom i umiljatošću. Ova se umiljatost čitala s njihova lica, a Rokino se iznenađenje odrazilo u začuđenim i zadivljenim pogledima. Sve je to Stana doznala od momaka i djevojaka, koji su bili s Rokom na divanu i poslije toga pripoviedali, kako se Roka držao.

Otcu to nije bilo poznato.

Njemu se činilo nevjerojatnim, da bi se i Roka mogao oženiti.

— Koja će poć za nj? . . . Za gluvo i nimo!

Stana nije bila toga mišljenja:

— Prepusti ti to samo meni! . . . Mi smo žene u tome spretnije od mužkaraca. Ja ću njemu već nać partiju. Istina je, da on ima veliku falinku, ali ne zaboravi, da ima i veliki grunt. Ta, svaka bi se cura u Hrastovici ćela udat u našu kuću! Tu se ne jede prova i ne posti već od Đurđeva kao po mnogim drugim kućama, koje nemaju dosta ni žita ni smoka za cilu godinu, nego uvik ima biloga kruva, masti, slanine i suvog mesa. A koliko samo imamo tih tralja, truba s tkanjem, otaraka, ponjava! Da dođe gola ko puška, našla bi tu sve, što treba udatoj žene i kućanice. Je l' tako il' ni'?

Luka potvrdi glavom.

Složio se već s tim, da bi Roku trebalo oženiti.

Kad se u seljačkom domu potakne pitanje ženitbe kojeg ukućanina, računa se odmah s tim, kakav će od toga biti efekt u gospodarstvu, jer povećanje broja ukućana za jednu osobu predstavlja i jednu radnu snagu više. Ako je mlada još »taloškinja«, pa donese koje jutro zemlje, poboljšavaju se njezinim mirazom gospodarske i imućtvene prilike, povećava se posjed, što pruža nove mogućnosti za dalji razvoj i napredak gospodarstva. Starijima su u prvom redu na umu gospodarski interesi. Oni žene i udaju zbog zemlje, a kad im tko spomene srdce, osjećaje, obično vele: »Ljubav prođe, ali grunt ostane!«

I Stana se zanosila takvim mislima. To se razabiralo i iz njezinih rieči:

— Mogli bi mu nać curu, koja nešto ima! . . . Zašto ne? Bit će im obadvojma bolje i laglje, ako budu više imali.

Luka se već malo umirio. I on bi rekao koju. Momak je »faličan«, ne treba biti jako izbirljiv:

— Ne, ne mora ništa imati! Samo neka je poštena, zdrava i vridna. Eto, Tera je donila tal, ali nije bilo sreće i ljubavi.

— Šta ti računaš Teru? . . . Nisu sve ženske kao Tera!.... P' onda, i Ivša je kriv! Zar je njemu bila sila da ode iz kuće, da napusti svoj grunt? . . . Lipo sam mu govorila i svjetovala ga, da čuva zemlju, da se okani birtije, al' nisam imala kom... Sad je kasno. Potlje kiše kabanica ne treba!

U porcelanskoj svjetiljci s visokim držkom ponestalo je već petroleja. Plamičak na žižku bivao je sve manji i slabiji, a brat i sestra sjedili su još uviek i dogovarali se o osnovama za budućnost.

Stani je bilo težko voditi cielo kućanstvo, brinuti se za blago i perad, pa još k tomu pomagati na polju. Držali su doduše slugu i svinjara, ali je ona sve ženske poslove obavljala sama. Često su imali na njivi po desetak nadničara. Za sve je trebalo kuhati i nositi im jelo, osim toga za ukućane šiti, prati, tkati i krpati. Kad dođe u kuću snaha, mlada i jaka, olakšat će Stani posao, a ako bude imala i djece, što bi Stanu i Luku neizmjerno obradovalo i usrećilo — ne će njihov imutak doći u ruke tuđine.

Toga se naime Luka najviše bojao.

Svojim je očima vidio, kako opustješe mnoga »numera«*, gdje nije bilo podmladka. U selo počeše dolaziti stranci. Izprva ih je bilo samo u dvie, u tri kuće. Kao što se Ruda Kranjac obogatio u Hrastovici, tako se i drugi naseljenici razširiše po selu i već je njihov cieli jedan šor. Kupovali su kuću po kuću, jutro po jutro. A Luka i drugi takvi naši seljaci veoma su željeli, da poslije smrti sve ostave samo svome potomstvu. Njihova se ljubav prema zemlji protezala i preko groba. Oni još za života strahovahu, što će biti s njihovim »gruntom«, kad jednom zauviek zaklope oči. I na umoru su mislili na svoju zemlju.

Ona je seljaku prva i posljednja misao.

Žalostna je sudbina onih, koji nemaju djece. Dok su u snazi, sposobni za rad na polju, ne osjećaju tako potrebu, da imaju uza se koga svoga. Pogotovu u mladosti, kad se ovakvome mužu i ženi čini, da podpuno dostaju jedno drugome i

* Kuće i kućišta (»numero«, misli se kućni broj)

ne žele, da im u život ulaze i treće osobe. Štogod postaju stariji, sve više ih vlastita slabost prisiljava, da se obraćaju drugome za pomoć. Zemlja ne rodi sama od sebe, niti kome što daruje. Za oranje, kopanje i kositbu treba jakih mišica. Starima i nemoćnima ne preostaje dakle drugo, nego moliti mlađe, da porade teže poslove. Konačno predaju tuđini i cieli imutak, sve svoje dobro. Ako imaju posla s poštenim ljudima, nekako se može izdržati, ali ako život i imutak povjere lupežu, tada ih do smrti čekaju još mnogi gorki dani. Ne može se poreći, da ljudi kadkad zlo prođu i s vlastitom djecom, kako to dokazuje i slučaj Ivše Lenića, ali su žalostna izkustva s tuđinom ipak uvelike prevagnula. S tuđinom se ne možeš tako brzo pomiriti, niti joj možeš tako brzo oprostiti kao svojemu, s kojim te veže ista krv ili rodbinski osjećaj. Tuđina bezobzirno zagospodari na tvome vlastitom posjedu i u svojoj staračkoj nemoći moraš još biti sretan, što te podvori, što ti donese čašu vode ili komadić kruha. Potajno pak mnogi od onih, koji uzmu nekoga na dohranu, u »komenciju«, želi, da se smrću te osobe što prije rieši preuzetih obaveza. Djeca roditeljima to ne će željeti, pa da im stari žive i preko stotinu godina!

Razmišljajući o svim tim mogućnostima, Luka je pomislio i na to, da bi se moglo dogoditi, da Roka naglo umre ili strada životom. Što onda? Zar da sam ostane u kući sa sestrom Stanom? Nekako bi radili još desetak godina, a onda . . .? Kome da ostavi toliku zemlju? Možda Ivši, koji će sve spiskati za nekoliko godina, ili pak tuđini . . .? Kraj svoga sina, krvi svoje krvi?

Na tom bi mjestu zapeo u razmišljanju. Čelo bi mu se naboralo. Nisu to male i lake stvari.

Dao je svoj pristanak na sestrine kombinacije s Rokom.

Neka se ženi, i to što prije!

Vodeničar se često sjećao žalostnog prizora, koji je imao prilike vidjeti prošle jeseni, kad je u njihovu šoru umro djed Mato Pavišin. On je bio jedan od takvih ljudi, što nisu imali nigdje nikoga svoga. Posljednje je godine proveo u neprestanim svađama sa svojim uzdržavateljima, bezobzirnom tuđinom, koja je jedva čekala, da se rieši starca. I sud je imao posla s njihovim sporom. Dugo se vodila bezkrajna parnica, dok se tužitelj nije preselio na drugi sviet.

Bez plača i jadikovki odpratiše djeda Matu na groblje. Za liesom su išli samo ukopci i nekoliko baba, koje su iz navike pratile na groblje seoske pokojnike.

Tek što je sprovod izašao na cestu, a već je netko iz pokojnikove kuće iznio njegovu slamaricu, odnio je na ledinu, pred šorom, ondje iztresao slamu na hrpu i zapalio je, tako da je sve pucketala.

U isto vrieme krečila je jedna žena sobu pokojnoga djeda Mate, da se već sutradan može useliti u kuću.

Dok je tu ležao mrtvac na odru, vladala je ondje grobna tišina, a samo dan kasnije čuli su se iz te kuće smieh i cika tuđih ljudi . . .

Luka te prizore nikada ne će zaboraviti.

Je li njemu suđeno što slično?

Čovjek bi morao biti prorok, da to unapried pogodi.

5.

Jutro na njivi miriše svježinom rose. Na nebu bliedi posljednja zviezda i obzorje postaje sve svjetlije. Šušte ječam i trava. Luka sa svojim slugom plete uzice za vezivanje snopova.

Od kuće su krenuli još za mraka. U kolima vodeničar neprestano mišljaše na sinoćni razgovor sa sestrom.

Sada se predao poslu. Razgledao je njivu, na kojoj se talasao ječam, i izabrao mjesto za početak košnje. Baš do te njive nalazi se »Glogovica«.

Luka dođe na prodanu zemlju, prešavši nekoliko koraka preko međe. Podigao je s njive grumen velik kao šaka i smrvio ga među svojim snažnim prstima. Zemlja je bila meka i sipka.

Na njivi je donedavna bio ječam, ali ga je Ivša dao rano pokositi. Strnište se Luki nije činilo tako liepo, kao kad su na »Glogovici« rasli pšenica, ječam ili kukuruz. Starac ode i do hrašća na međi, pomiluje hrapavu koru jednoga debelog stabla i baci pogled gore u krošnju. Vjeverice su zacielo spavale.

Luka se vrati na svoju zemlju s takvim osjećajem u duši, kao da se zauviek razstao od dobra prijatelja.

Sluga je već izvadio kosu iz kola i počeo kositi. Oštra kosa ruši i slaže odkos za odkosom, mladi se kosac korak po korak pomiče napried. Žuri se, da prije nego što sunce pripali pokosi što veći komad.

Na njivama vlada tišina. U daljini se vide stanovi (salaši) i na njima žmirkaju svietla.

Stari vodeničar skuplja pokošeni ječam i vezuje u snoplje.

Sluga reče:

— Ječam je ove godine visok . . . Bit će dosta slame.

Luka klekne na novi snop, prignjeći ga koljenom i čvrsto zavrne uzicu:

— Glavno je, da je dobra vlat!

Malo su govorili, a i to samo o poslovima. Mirno, ozbiljno.

— Sutra ćeš dopodne otić na stan. — zapovjedi Luka. — Valja popravit onu ogradu na vrtlu.

Kosac je i dalje mahao kosom. Zatim je stao, da rukavom obriše oznojeno čelo. Pogled mu je pao preko njiva na jedno mjesto, gdje se pojavila neka ženska u crnini. Ženska je dolazila sve bliže.

Sluga je prepozna:

— Gazda Luka, evo nam dolazi strina Stana!

Vodeničar se uzpravi i začudi:

— Ma što će ona u to doba na njive? . . . Prije užine nije trebala doć . . .

Prestali su raditi i obadvojica očekivahu Stanu.

Ona je izdaleka nešto kukala i vikala, ali njih dvojica nisu od toga ništa razumjeli.

— Jauče! . . . Plače! . . . Sigurno se nješta dogodilo! — uznemireno će sluga.

Zle slutnje obuzeše Luku vodeničara.

Da nije možda buknuo požar ili stradalo kakvo govedo? Gospodar odmah misli na štagalj, kamaru, staju i blago. Čovjek ondje nikada nije dosta oprezan. Kad bi mogao sam dospjeti na sve strane ili kad bi svagdje imao koga svoga, da ga zamieni — onda bi se manje bojao nesreće.

Kad je Stana već bila prilično blizu, po licu joj se vidjelo, da se dogodilo nešto strašno. Zaplakane oči gledale su u brata sa sažaljenjem:

— Nesretni moj Luka! — povikala je još prije nego što je stupila na njegovu njivu. — Prezi konje pa ajd takija* u selo !

* odmah

Luka požuri ususret Stani:

— Rašta, nena ?

Htjela ga je poštedjeti, težko joj je bilo odmah kazati bratu užasnu novost, koja je potresla njezinu dušu, pa poslije kraćega kolebanja i unutrašnje borbe reče:

— Ivša je noćas . . . ubio Teru!

Starac jedva priguši krik u grlu. Oči mu se razšiše od zaprepaštenja, kao da ga je tko pograbio za vrat i počeo gušiti. Ovaj novi, težki udarac sudbine možda bi ga posve utukao, da nije već očvrstnuo u snošenju nedaća i nesreća, što ih život nosi sa sobom.

Za njega taj užasni događaj nije došao neočekivano, ali ga je unatoč tome prenerazio. Bez obzira, da li čovjek nešto očekuje ili ne, svu snagu dojma osjeti tek onda, kad se to ostvari.

— Ni' moguće? — promrsi Luka, ne vjerujući odjednom u to, premda se toga prije često bojao; zagledao se u sestru, kao da bi mu mogla reći nešto drugo, nešto utješljivije.

— Nažalost, . . . je! — potvrdi sestra.

Sluga je vrtio glavom, zgražajući se nad tim užasnim događajem. Bio je u neprilici, jer nije znao, da li treba pred Lukom žaliti Teru ili Ivšu. Napokon i on otvori usta:

— Joj, joj, lude li glave! . . . Eto, šta uradi! . . . Ona će u groblje, a on u roblje. 'Naki čojk, 'naki čojk !

Dok su Luka i Stana uprezali konje, Luka je proklinjao sina i život, želio sebi smrt:

— O, kamo sreće, da nisam doživio tu žalost i sramotu, kamo sreće, da se nije ni rodio! Manje bi bilo zla i grija!

Tek u kolima, kad je Luka bezpućem potjerao konje preko njiva, da što prije izađe na cestu, sestra reče:

— Moraš ić k straže!* . . . Serežanji su nod! . . . Ivša je sigurno na izpitu!... Kakav je - da je, naš je! Moramo se za njega zauzet, uzet advokata . . ..

Luka plane:

— Neka ga vješaje! . . . Slobodno! . . . Zar ću ja razsipat svoje dobro, da propalicu izvučem s robije? . . . Nek stradava, nek pati! To je Božja kaštiga za oto, što se iznevjerio rodnoj grudi, što ni išo tragom svoji' pradedova . . .

Starac se razžestio i kao da nije pri sebi, počeo govoriti tako, da ga je sestra Stana zabrinuto pogledala:

* »straža« = općina, serežanji = oružnici. izpit = preslušanje.

— . . . Osvetila mu se! . . . Ona! . . . Ona! . . . Ona! . . . Crna zemljica! Dosta je on po joj pljuvo i gazio! Dosta!

S kola je uperio bičalicu u zemlju i rekao Stani:

— Nju treba voljeti i poštivati! . . . Treba to čuvati kao oko u glavi! . . . Ivša ju je uvridio, prezreo, već onda, kad je ošo od nas, kad je napustio naše seljačke redove, koji se bore za njezinu slobodu . . .

Sad je shvaćala, što je htio time reći.

Bili su sami u kolima, jer je sluga ostao na njivi, pa su mogli nesmetano govoriti. Ona je kao žena bila mekše i blage naravi, stoga je ne jednom utjecala na brata, da ne bude prema sinu samo strog sudac, nepopustljiv i krut. Luka je sestri za volju mnoge Ivšine manje griehe zaboravljao i praštao, ali preko krupnih nije prelazio tako lako.

U kolima se počeo pitati, zašto uobće ide u selo i što ga se tiče Ivšina sudbina? Neka mu sude, kako hoće. Ako mu treba branitelj, neka ga sâm traži.

Međutim, Stana nije mislila tako:

— . . . Ivša je, istina, ošo stranputicom, al je osto tvoj sin! . . . P' onda, možda ni' baš tako kriv, kako ga sad svi obtužuju . . . Čut ćeš, šta velji!

I Stana izpripovjedi bratu, kako je saznala za Terinu smrt:

— Metem ja jutros rano avliju, al eto ti dotrča rođača Mara Brkičina i zajauka s kapije: »Nena Stano, Ivša ubi Teru! Eno ga baš otoič žandari oćeraše u lancima k straže!« Od nje sam čula, da je Ivša noćas sa svojim pijanim družtvom i ciganima ope' bio prid Terinim bircauzom, lupo joj u pendžere i nazivo ju kojekakim imenima. Potlje se cilo to pijano družtvo razišlo . . . Ujutro rano, kad su njaki ljudi ćeli svratit Teri na rakiju, lupali su na vrata i pendžere bircauza, al im niko ne otvori, niti se ko odazva. Ljudima je to bilo sumnjivo. Ušli su u konšinsku avliju i priko nje došli u Terin stan, g'e su našli sve širom otvoreno i porazbacano, a snau ubijenu! Kraj nje je ležalo Ivšino tucalo*, koje je sinoć bilo kod njega u »Crljenom bircauzu«. Još su ga noć, velje, i drugi imali u ruke i prigledali, dapače i divanili o tome tako, da svi potvrđuju, da je njegovo, što i on sam priznaje . . . Njega su serežanji našli jutros u kvartiru, kako spava spremit, ođet i obut . . . Ivša se kune svim, što mu je najdraže na svitu, da on ni ubio Teru, niti je noćas bio u njezinu stanu . . . Iz Terine sobe nestali su dukati i novci, ali to kod Ivše nije nađeno . . . Pa ipak, cilo je selo protiv njega i niko mu ne vjeruje!

* štap, obično okovan željezom.

Hrastovica je doista bila uzbuđena u najvećoj mjeri. Premda su se u tome selu momci noću međusobno tukli, uglavnom iz mladenačke obiesti i razpuštenosti, premda su seljaci dolazili u sukobe zbog zemlje, žena, poljskih šteta, a najviše pri piću, ipak su ubojstva začudo bila veoma riedka. Grabežna umorstva pogotovu. U selu se ne pamti, da je tko od starosjedilaca ubio koga iz koristoljublja, da ga opljačka. Ni kradljivaca nema među našim Posavcima. Poštenje je u tome pogledu na zamjernoj visini. Da nije bilo cigana, prosjaka i sumnjivih stranaca, koji se klatare selom, mogli bi starosjedioci jedan pred drugim ostaviti sve svoje dobro nezaključano, bez bojazni, da će tkogod što odnieti.

U Luki je iznova poraslo uzbuđenje, kad je sestra spomenula, da su Teri upljačkani dukati. Dakle opet jedna sramota, koju je trebalo oprati s njihova imena!

Kako će pogledati svietu u oči? Svi će mu iza leđa govoriti, da je otac onog ubojice i razbojnika.

Luka je to osjetio već po pogledima, kojima su sada suseljani pratili njegova kola. Pred svakom odprilike desetom kućom stajala je manja skupina, većinom žena, koje su s uzbuđenjem razpravljale o događaju, što je toga jutra uznemirio sve stanovnike mjesta. Ljudi iz ovih skupina okrenuli bi se prema Lukinim kolima, svi do jednoga, mjereći ga čudnovato svojim pogledima. Ako tko nije sam opazio, da se on vozi cestom, drugi su ga na to brzo upozorili, šaptom ili gurkanjem. Očima su pratili Luku priličan komad puta . . .

Vodeničar se i u svojoj težkoj brizi i nevolji držao staroga reda i običaja; s kola je pozdravljao ljude, podižući desni kažiprst do oboda svog šešira, a oni su odzdravljali hladno, malim naklonom ili samo mičući ustima.

Luka reče sestri:

— Gledaj, kako bulje u nas! . . . Sve se gurkaju laktovima, sve nješta sašaptavaju. Sigurno velje: »Evo staroga! . . Da, to je on! . . . Ivšin otac! . . . I on je kriv, što nije sina bolje odgojio! . . . Trebalo bi i njega strpat u štukauz . . .«

Stana ga uhvati za ruku:

— Neka, brate, tako divanit! Ta, svi znaju, da si ti pošten čojk i da si svoju đecu 'tio izvest na pravi put . . .

— Pusti, pusti!... Svit će tako rit, svit njekad ima i pravo. Svašta smo već viđeli i doživjeli.

Po neobičnoj živahnosti u selu, osobito u njegovu središtu, oko obćinskoga poglavarstva i »Crljenoga bircauza«, vidjelo se, da je događaj ostavio na Hrastovčane dubok dojam. Oko gostioničara Rude Kranjca skupio se veći broj osoba, kojima je on pripoviedao, kako se dan prije kod njega zabavljao Ivša Lenić sa svojim družtvom. Opisao im je i Ivšin sukob s otcem, priznavši pred svima, da se Ivša doduše zaprietio otcu, ali da Teru nije napadao.

Ljudi su s velikim zanimanjem slušali Rudino pripoviedanje. On im je pokazao mjesto, gdje je Ivša pao od Lukina udarca, zatim pravac, u kojemu se cielo družtvo udaljilo od »Crljenoga bircauza«, otišavši prema Terinoj gostionici.

U razgovor se umiešao i jedan Terin susjed, izpripoviedavši, kako je dan prije Tera bila dobro razpoložena:

— Kod nje je u birtije cili dan sviro gramafon. Čuli smo je i kako pjeva. Jučer se bila lipo naredila, pa češće stajala na vratima, ko da njekog izčekuje. Popodne su došli na partiju šnapsla bilježnik i meštar, pa je i ona igrala s njima . . . A jutros, eto, osvanu mrtva . . .

Ljudi ušutješe.

— Ivša poriče! — reče netko poslije kraće stanke.

— A tko bi drugi počinio? — pitao se Ruda Kranjac. — Dakako, on poriče! Ali to čini i svaki drugi, kad ga pograbe! . . . Zna on, što ga čeka!

Pred velikom obćinskom zgradom sa širokim stubištem i dugim vanjskim hodnikom, kojemu su svod držali debeli stupovi s lukovima, stajalo je nekoliko skupina ljudi. Jedan se naučnik dovezao na koturu uz sam hodnik i podigao na pedalama, ne bi li vidio, što se u obćini događa. Mladi oružnik s puškom na ramenu priečio je pristup radoznalim ljudima u hodnik i uredovnice.

U obćini su oružnici preslušavali Ivšu i njegove prijatelje, koji su s njim zajedno pili u »Crljenom bircauzu«. Tuna je Ružin izjavio, da se ničega ne sjeća i da je čuo od drugih, da je bio pao pod stô i ondje ostao sve do polazka iz gostionice. Stipa opančar, poznati muktaš, htio je najprije opravdati svoje sudjelovanje u bančevanju time, što je tobože došao u gostionicu, da svoga staroga prijatelja Ivšu odvrati od pijanke i razbacivanja novca. Kad mu oružnici rekoše, da to nije važno, što je on htio, nego da okolnostno izpripovieda, što mu je poznato, da li se Ivša prietio Teri, da li je imao u gostionici »tucalo«, koje sad služi kao corpus delicti, kamo su otišli iz gostionice i t. d., onda je Stipa priznao, da o svemu tome ne zna ništa, jer se prilično rano zavukao u Kranjčevu staju, gdje je ostao sve do jutra. Ruda Kranjac bio je već preslušan među prvima i kako je on prošle večeri kao gostioničar bio najtrezniji, to se smatralo, da je i njegov izkaz najvjerodostojniji. On je izkazao, da su gosti potrošili veliku količinu pića, ali kad ga upitaše koliku — nađe se u neprilici i reče, da je to težko ustanoviti, jer da je »točio iz velikog bureta«, da nije toliko pazio na to, jer je Ivša odmah sve plaćao. »Tucalo« je vidio u Ivšinim rukama i zna, da je njegovo.

Smatralo se, da će Rudin izkaz u svakome slučaju mnogo pomoći Ivši, jer je gostioničar iztaknuo, da su »gosti mnogo pili i bili pijani«, a pijanstvo se mora uzeti u obzir kod prosuđivanja odgovornosti i krivnje.

Ivša se međutim nije trudio, da uvjeri oružnike, kako je doista bio pijan. Pospan, bradat, mamuran, sjedio je pred njima i apatično odgovarao na pitanja. Trgnuo se samo, kad su otac i tetka ušli u sobu. Okrenuo se Luki i rekao mu:

— Znam, da nikad nisi imo o meni dobro mišljenje i priznajem, da sam mlogo zgrišio, al te još samo to molim u svom životu: vjeruj mi, da ja nisam ubio Teru, niti sam u to umišan!

Oružnici su ga ponovo počeli izpitivati, što je bilo sa štapom (tucalom) i kako on tumači, da je njegov štap nađen kod Tere.

— . . . Ja sam ga imo u »Crljenom bircauzu«, ali su ga i drugi uzimali. Ne sjećam se, da li sam s njim i ošo odanle, pa i da sam, mogo sam ga 'nako pijan putem njege izgubit ili zaboravit, pogotovu kod Terine birtije, ge smo svi stajali, dok sam ja lupo i psovo . . . Zatim sam se na drumu razsto s družtvom i ošo kući, lego i do jutra se nisam dizo. Nit sam ulazio u Terinu kuću, nit sam Teru čuo ni vidio!

Sumnju, da je Ivša ipak počinio to zlodjelo, pojačala je činjenica, da je kadkad u pijanom stanju napadao Terinu ku-

ću i dapače se prietio, da će ubiti Teru. Stvar je iztražnih vlasti da ustanove, koliko ima istine u njegovoj obrani.

Oružnici su preslušali i cigane, koji su dopratili Ivšu do Terine gostionice i ondje se, kako kažu, razbježali, kad je Ivša počeo lupati njezine prozore. Cigani su mnogo brbljali o svemu i svačemu, bili veoma zbunjeni i zaplašeni, pa kako se oružnicima žurilo, skratiše njihovo preslušavanje i sve ih iztjeraše na hodnik.

Naslagan je već kup zapisnika o preslušanjima različnih osoba, koje je napisao obćinski pisar Tunica, sitan i blied mladić, s dugim i tankim prstima, što su još prilično nesigurno tražili tipke slova na pisaćem stroju.

Bilježnik je dva, tri puta ulazio u tu sobu, slušao izkaze svjedoka i uplitao se u njihove rieči. Glas mu je bio plačljiv, oči suzne. (Činilo se, kao da je on ostao udovac.) Obratio se dapače i Ivši:

— Zašto ti, Ivša, poričeš?... Nemoj gnjaviti gospodu i sebe! Ako sad sve liepo priznaš, sud će ti to uzeti u obzir i bit će blaži prema tebi kod odmjere kazne...

Ivša ga je hladno gledao i prekinuo:

— Ne petljaj se ti, Marko, u to!

Bilježnik mu okrene leđa i ode.

Nekad su oni bili dobri prijatelji, dok je Ivša živio sa ženom i dok nije ustanovio, da bilježnik njoj udvara. Bračni je život bio odonda nemoguć. Došlo je do poznatog sukoba, koji je muža i ženu još više razdvojio. I tako dalje.

Luka i njegova sestra Stana slušali su pitanja oružnika, koji su naoružani stajali pred Ivšom, držeći puške spuštene na pod; slušali odgovore Ivše i tolikih drugih, da im se sve pobrkalo u glavi. Stana je češće zajecala i brisala oči krajem pregače, a Luka je samo uzdisao od težkoće.

— Da barem ni prodo »Glogovicu«! — mišljaše Luka, kojemu se misli opet vratiše zemlji. — A nije mi ni reko, u čije je ruke sad prešla!... Da je prombam prekupit...?

Još se on nije odrekao te zamisli, koja mu je pala na um, kad je s vodenice išao u selo, da potraži sina u obćinskoj gostionici. Novaca je mogao nakupiti toliko, koliko je ta njiva vriedila, pa bi je platio dapače i više, samo da ponovo dođe do svoje djedovine.

Dok su oružnici izpitivali svjedoke, Luka upita sina:

— Reci mi sad, kom si prodo »Glogovicu«?

Mjesto jučerašnjeg prkosa, koji je izbijao iz svake njegove rieči, iz svake njegove geste, Ivša ozbiljno nabora čelo, kao da je sviestan onoga, što je počinio, i mirno odgovori:

— Matijakovima.

U selu su bili dvoji Matijakovi, odgovor dakle nije bio posve jasan i zato Luka vodeničar upita:

— Kojima Matijakovima?

— Velikima! — doda Ivša.

Ovaj predikat »Veliki« dobili su Matijakovi zato, što su imali najveću zadrugu i najviše grunta u selu (oko 30 duša u kući i nekih 150 jutara zemlje), a za razliku od druge Matijakove zadruge, koja je u svemu bila prosječna, pa su njezine članove zbog toga zvali »Mali Matijakovi«.

— Je li »Glogovica« već na njih prepisana?

— Nije!

Vodeničaru je i u toj nesreći sinuo tračak nade. Doduše, Veliki Matijakovi bili su neobično pohlepni za zemljom i kupovali, gdjegod su što mogli dobiti. Nije ih smetalo, ni što su to možda bile manje parcele, ni što su bile veoma daleko jedna od druge i raztrkane po hataru, jer se u selu govorilo, da će baš oni, s obzirom da imaju veoma razcjepkan posjed, povesti akciju za provedbu komasacije zemljišta u Hrastovici. Matijakovi su naime računali s tim, da svoje razkomadane zemlje komasiranjem skupe u jedan komad i urede pustaru sa 120 do 150 jutara zemlje, na kojoj bi tek mogli raditi onako, kako treba.

Starješina zadruge Velikih Matijakovih bio je Lukin vršnjak i prijatelj iz mladosti Andra, s kojim se dalo govoriti.

U obćini odjednom nasta neobična užurbanost. Među nazočnima se pronio glas, da su stigla gospoda iz kotara i suda. Pred obćinskom je zgradom doista stajala neka žuta kočija, ali gospode nije bilo. Gospoda su najprije svratili na zajutrak Rudi Kranjcu i ondje se malo zadržali u prijateljskom razgovoru s čovjekom, koji im je razvijao svoje velike priradne osnove.

Luka, Stana i mnogi drugi morali su izaći iz obćine. Dolazak kotarske gospode povećao je radoznalost domaćega svieta, koji je i dalje stajao pred obćinom, čekajući ih, da barem vidi, »kako izgledaju«.

I pred Terinom gostionicom, u drugome šoru, skupljao se toga dana sviet, premda ništa nije mogao vidjeti i saznati,

jer su drvena vrata gostionice bila dobro zatvorena, a kraj dvorištnog je ulaza stajao oružnik s puškom na ramenu i tjerao radoznalce dalje od kuće.

U cielom selu, na njivama, po svim obližnjim mjestima, govorilo se toga dana o tragičnoj smrti mlade i liepe birtašice Tere. Mnogi su ljudi iz drugih sela znali na prolazu kroz Hrastovicu s kolima stati pred njezinom gostionicom i popiti kod Tere koju litru vina ili koju bocu piva. Poznavali su je i Bosanci, trgovci voćem i peradi, što su na svojim nizkim kolima, natovarenim sepetima i gajbama, prolazili u ljeto i u jesen kroz slavonsku Posavinu.

Baš su ti stranci i bili njezini glavni gosti, jer se Hrastovčani nekako, u strahu pred svojim ženama, nisu usuđivali mnogo zalaziti u Terinu gostionicu, gdje je uviek bilo veselo i previše bučno za malu seosku »birtiju«.

Sad je međutim svemu došao kraj. Hrastovčani su podjednako okrivljavali i Ivšu i Teru. Oni su svoj život provodili tako, da se drugo nije ni moglo očekivati. Pa ipak, selo je bilo uzbuđeno. Svatko se trudio, da sazna što više sitnica o posljednjim događajima, jedan je drugog izpravljao u razgovoru i nadopunjavao, a kako je Hrastovica malo selo, nije čudo, da su ljudi znali gotovo sve i u tančine pripoviedali, što je gdje bilo.

Seljaci su oštrim riečima osuđivali zločinstvo, psovali Ivšu i proricali mu, da će i sam tako završiti život. U jednoj skupini ljudi, gdje se o tome razgovaralo, netko je iznio svoje mišljenje, da Ivša sigurno ne će biti strogo kažnjen, jer je bio »uz vladu«, što je kod seljaka izazvalo veliko ogorčenje, tako da su padale strašne kletve protiv nepravde i pristranosti.

Prožeti pravednošću seljaci su tražili, da se u svakome slučaju poštuje pravda i da se ona jednako kroji. Ovo ih je mišljenje uznemirilo tako, da su se u većim skupinama našli pred občinskom zgradom, prije nego što će Ivšu kolima odvesti iz Hrastovice kotarskom sudu. Htjeli su dati oduška svom gnušanju prema zlodjelu i burnim poklicima tražiti pravdu.

Kad je Ivša izašao na ulicu i pošao prema kolima u pratnji dvaju oružnika, palo je nekoliko ogorčenih poklika, ali ti poklici Ivšu nisu zbunili.

On se okrenuo suseljanima, pogledao im u oči i rekao:

— Bećar sam bio i ostajem, to je istina! Ali . . . ubio nisam! . . . Šta se derete?

Ove su ih rieči sve tako iznenadile, da nitko više nije vikao. Zar je moguće, da je taj čovjek ubojica? Čovjek, koji s podpunim mirom izlazi iz občine i sjeda u kola, pripaljuje sebi cigaretu i smije se na oružnike, kao da nije uzrok strašne drame.

Svi su zapanjeno gledali u Ivšu i nitko nije mogao raztumačiti to njegovo držanje drugčije, nego da je od pića posve otupio i okorio.

— Da ga njegov Luka sad vidi! — reče jedna žena među svietom, što se skupio pred občinom, da gleda Ivšin odlazak u zatvor.

— Bio je danas kod njega u občine! — dobaci Tuna Ružin. — Znaš ti, strinka, kako se 'no velji: Svoje se meso ne jede! . . . Još će se oni i pomiriti, pa će ga Luka i u kuću pustiti, nego šta! . . . Viđet ćeš već, ako budeš živa i zdrava.

Žena ga odmjeri od glave do pete i reče:

— Ajde tamo ! Onda ti ne poznaš Luku vodeničara! Zar 'naki čojk, da oprosti tome propalice? . . . Prije bi skočio u Savu, svezav za vrat vodenički kamen . . .

Tko zna, dokle bi se oni tako pretjerivali, da nije netko dao znak za polazak i kola krenuše. Ivša je sjedio u sredini, ruke su mu bile u lancima, a sa strane dva oružnika.

Hrastovčani su niemo gledali, kako se kola gube u daljini.

6.

Pava Ajdamakov* imao je kćer djevojku, Katu, koja je od svoje pokojne tetke Jage nasliedila dva jutra dobre zemlje. Djevojka je već prešla dvadesetu godinu i kao da se nije žurila s udajom. Prosio ju je neki momak iz obližnjega sela, koji ju je prvi puta vidio na sajmu i ondje se s njome upoznao, kupio joj dapače i cielu hrpu oblizala pod licitarskom šatrom, udvarao joj i silom htio, da mu Kata daruje na uspomenu rubčić s monogramom K. J. (Kata Jemrić), ali ona to poznan-

* Nadimak nastao od rieči »ajdamak« = čokanj, okomine, ono što ostaje kad se oruni klip kukuruza.

stvo nije shvaćala ozbiljno i poslije nekoliko sastanaka poruči mladiću, da je bolje, da ne dolazi, jer se ona još ne kani udavati. Mati ju je najviše odvraćala od toga momka, govoreći:

— Ne dam ja tebe za drugoselca! . . . Da odeš daleko od mene i da te ne vidim po njekoliko nedilja ili mjeseci! . . . Ima dosta momaka i u našem selu, ti si još mlada, poštena i vridna, pa ćeš već nać para.

Pred drugima je mati često rekla, da se ne brine za Katinu »udavu«, jer ako ona ne uda Katu — udat će je njezina dva jutra zemlje. Mati je tu zemlju uviek izticala, a kad bi joj tkogod spomenuo, da Kata nema dukata i da bi trebala imati bolju opremu, mati bi s podsmiehom na licu dobacila rieči narodne pjesme: »Nisu više dukati u modi, nego zemlja, koja dobro rodi!«

Ona i njezin muž Pava čvrsto odlučiše, da će Katu udati samo za kakvoga majstora. Najradije bi je dali za stolara, jer su stolari u to vrieme imali pune ruke posla. Svaka bolja udavača nabavljala je sebi kod stolara novo, građansko pokućstvo i stolari se nisu mogli potužiti na naručbe. Opančarski se zanat nije činio kao posao, koji ima budućnost. Za kolara bi je isto dali, jer je seljaku veoma potreban. Brijač uobće nije dolazio u obzir, jer su na »bricu« gledali kao na vjetrogonju, koji se samo licka i dotjeruje, češlja i kovrča svoju kosu i zabavlja sviranjem u tamburicu.

Tko bi zamjerio Pavi Ajdamakovu, što je htio udati kćer za majstora, kad su se za majstore otimale i sve druge seljačke djevojke, koje su imale nešto zemlje. Njima i njihovim roditeljima bilo je samo po sebi razumljivo, što teže za »boljom partijom«, za majstorskom kućom. Seljaci roditelji govorili bi:

— Dosta smo se mi stari patili, nek našoj dive bude laglje! Ako se uda za majstora, ne će morat žet i kopat. Bit će majstorica, uvik u lipu, u suvu i u toplu, dok seljakinja mora gazit po blatu, radit po vanu, i kad puše i kad pada . . .

Život potvrđuje ovu istinu.

Seljaci su bili robovi zemlje u svako doba godine, osim za najveće studeni, u dva, tri zimska mjeseca, kad je sav njihov posao bio ograničen na dovoz drva i spremanje ogrjeva. Inače, u proljeće, ljeto i jesen, za valjana se gospodara uviek nađe posla na zemlji, ili pod sušom i kolnicom, gdje treba popraviti amište, odjelati novu lievču, kosište ili sjekirište. Nekad valja odnieti kovaču lemeš, odvesti konje na podkivanje, navući nov obruč na kotač od kola ili naručiti žbice kod kolara. Da radi 24 sata na dan, još bi se tužio, da nema vremena, premda je sam svoj gospodar, premda mu nitko ne stoji iza leđa i ne propisuje radno vrieme.

Na posao ga goni sama zemlja . . .

Crna, nemilosrdna zemlja, koja čovjeku izcrpljuje snagu, da ga za sav trud i znoj nagradi korom kruha . . .

Mužkoj djeci u većini seljačkih kuća ne preostaje drugo, nego da ostanu na toj zemlji, da se za cieli život vežu uz tu grudu. Ženske su udajom mogle izmaknuti srpu i motici. Njihove majke, koje su proživjele u seljačkoj kući dvadesetak godina, znale su veoma dobro, što znači biti mlada snaša u takvom domu. Stajati kraj stola, dok drugi sjede i jedu, trčkarati i posluživati sve redom, prva ustati i posljednja leći, raditi poljske poslove kao mužkarac i gdjegod treba zamieniti starije. K tome još dođu i djeca. Kod trećega, četvrtog mladost je već prošla, lice uvenulo.

Riedko u kojoj kući imaju mnogo obzira prema mladoj majci. Nema ni vremena ni mogućnosti za pravilan odgoj djeteta. S jedne strane zove zemlja — s druge diete. S jedne dužnost, s druge ljubav.

Kuda će prije?

»Biela kuga« bilo je ono strašno rješenje, koje su našle žene u našim selima.

U majstorskoj kući život nije tako težak. Ondje su za ženu i majku povoljnije prilike.

Sve je to Kati unapried zorno prikazano.

Ajdamakovi su dapače bili spremni zeta - majstora primiti u svoju kuću. Neka se priženi k njima, neka postane domazet. Može ondje otvoriti i svoju radionicu — prostrano je, mjesta ima —, a i njima će svima biti bolje. U majstorskoj se kući svako jutro pije biela kava, često se donese iz mesnice mesa za objed ili večeru, pa ima toploga, kuhanoga jela, juhe i variva.

Mnogo to znači u seljačkoj kući, gdje u to vrieme nije bilo novaca ni za liek, nesamo u prenesenom, nego i u pravom smislu te rieči. A majstor zarađuje. Ako ne curi, a ono kaplje! Uviek se nađe u kući koja stotina, da čovjek može sebi štogod priuštiti, podići standard života.

Dakle, Kata je čekala majstora. U tome čekanju prošlo joj je već pet liepih djevojačkih godina. Odučila se odlaziti »na

drum«, na večernje sastanke seljačke mladeži, jer se većinom zabavljala s kalfama, a među onim seljačkim dečkima i djevojkama bilo je i takvih od 15—16 godina, koji su još išli u pučku školu, kad je Kata već djevovala i ašikovala.

Ona i njezina mati Franca bile su nemalo iznenađene, kad ih je u nedjelju popodne neočekivano posjetila strina Stana Vodeničareva. Svratila je tobože slučajno, na prolazu kraj njihove kuće. Na ruci je imala košaricu zastrtu najljepšim otarčićima (manjim ručnicima), a u košarici finog voća, kojim je odmah srdačno ponudila Katu i njezinu majku:

— Uzmite samo, uzmite!... Nekate se zafaljivat i nećkat. Imamo mi priko tri stotine stabala voća... Kako čojku srdce zaželji!

Onda je milo pogledala djevojku, divila se ručnom radu na rukavima njezina oplećka i laskala:

— O, divo, što ti imaš lipe rukavčiće!... Vidi se, da si vridna i fina đevojka, koja volji radit!

Mati je rasla od sreće.

Godilo joj je laskanje ove žene iz bogate kuće, pa ponosno reče:

— Ne da je faljim zato, što je m'a kći, nego je zbiljam cura na svom mjestu, kaku danas treba tražit u ciloj 'Rastovice!

Stana je odmjeri pogledom od glave do pete i ustanovi, da je doista »glavita«, to jest snažna i stasita. Za takvim je djevojkama u selu daleko veća »potražnja« nego za nježnim, slabašnim stvorenjima, jer su one jače — sposobnije za posao, mogu bolje služiti kući i zemlji, a to je jedna od glavnih zadaća žene seljakinje, kojoj je sudbina dosudila, da zajedno s mužem veže svoj život uz zemlju. Dok on pluži — ona konje vodi, dok on kosi — ona rukoveta. Gdjegod treba, mora mu biti pri ruci i na pomoć, jer tko će, ako ne će žena?

Kata je osjetila na sebi izpitljivi pogled strine Stane Vodeničareve, pa je stidljivo spustila oči. Ciela je njezina pojava odisala zdravljem i svježinom. Lice joj je bilo liepo zaobljeno, ali ne preširoko, nos pravilan, ravan, oči crne kao kukinje. Iznad njih imala je Kata od prirode tanke obrve. Usta su joj bila prilično izrazita, a kad se smijala, pokazala bi dva niza bielih, pravilnih zuba.

U razgovoru dakako nisu mogle mimoići Ivšu. Stara Ajdamakova reče s neprekrivenom radoznalošću:

— A je l' se čuje štogod o vašem Ivše?

Stana se našla u neprilici, poravnala je svoju pregaču i nevoljko odgovorila:

— Još je pod iztragom!... On i dalje tvrdi, da nije kriv.

Nije ona došla k Ajdamakovima, da se razgovara o Ivši i uobće trati vrieme u ćaskanju. Njezin je posjet imao sasvim određen cilj, koji je ona htjela postići. Zbog toga brzo prieđe na drugu temu razgovora i potuži se Katinoj materi, kako joj je težko raditi:

— Ne da se ni meni više ko njekad, draga moja Franco! U tako velikoj kuće ima i mlogo posla.

— Vjerujem, nena Stano, kako da ne! — potvrđivala je Franca, ne znajući još uviek, zašto je zapravo Stana došla.

A Stana je odmah, da na neupadljiv način iztakne bogatstvo Leničeve kuće, počela govoriti, kako treba svake sedmice miesiti i peći kruh, pokazavši rukama, koliki su njezini kruhovi, zatim kako treba svake večeri pomuzti četiri krave, obaviti veće količine sira i vrhnja, izlupati maslaca i t. d. U razgovoru je, sve tobože uzput, spomenula: koliko svinja kolju godišnje, koliko se hrane skupi na posjedu, koliko u vodenici za ušur. Zatim se pohvalila, da uobće imaju u kući svega i da ni na čemu ne oskudievaju, pa bi bilo još i bolje, da nije Ivša svojim nesretnim životom toliko jada nanio cieloj zadruzi. Stana se osobito razpripoviedala Franci i Kati o svilenim suknjama i haljinama, o krznenim kabanicama i finim kožusima, što su ostali još iza Lukine Anđe. Bila je to sve fina, predratna roba, mekani baršun i sjajna svila, a sada je nitko osim nje nije ni gledao. U jednome sanduku stajalo je i zlato, kojim se Anđa nekada kitila: petnaest velikih i preko dvadeset malih dukata, zatim prekrasna šamija od težke crne atlas-svile vezene zlatom i sa zlatnim kićankama na krajevima. Ovakvu šamiju imala je u Hrastovici samo Anđa Vodeničarova. Franca i Kata slušale su s velikim zanimanjem Stanino pripoviedanje, diveći se neviđenom bogatstvu, koje je ležalo i možda trunulo u starinskim škrinjama. Po njezinim riečima nije im bilo težko stvoriti predočbu o množtvu stvari, njihovoj finoći i vriednosti, prema čemu ne bi mogla ostati ravnodušna nijedna ženska. Osobito kad Stana poče nabrajati odnjice i oplećke, vezenke i zlatare, otarke, ponjave, trube s tkanjem, ubruse i rubčiće — sve novo, još netaknuto, što se tako spre-

malo i slagalo u ormarima iz godine u godinu, ako jednom bude zatrebalo.

Vidjevši, da su Franca i Kata zadivljene njezinim pripoviedanjem — to je zapravo htjela i postići! — Stana Vodeničarova reče, kao da se tobože tek sada toga sjetila, premda je ovaj čas već prije čekala:

— A što vam tolko divanim o tim stvarima! ... Dođite lipo jedan dan k meni pa ću vam sve pokazat. I 'no, što imamo u kućarima i 'no, što imamo u sobe!

— Moremo, majo, kad nas strina Stana zove! — reče Kata.

Mati je prihvatila poziv, ali joj još uviek nije bilo jasno, odakle odjednom ta Stana Vodeničarova, žena iz bogate kuće, govori s njom tako srdačno, kao da su rođakinje ili neke stare druge.

Tek kad je Kata otišla nešto u svoj kućar, postalo je Franci sve jasno. Stana je uhvati za ruku i bez okolišenja predloži:

— Ajde da budemo prîje!

Franca se začudila i u prvi mah nije znala, za koga bi ona to trebala dati svoju Katu u vodeničarevu kuću. Ivša je istina sada postao udovac, ali je propalica i u zatvoru ... Ne misli Stana valjda njega? ... Ili možda, strašno je na to i pomisliti, staroga Luku ...?

Napokon upita Stanu, da se i to razjasni:

— A ... za koga bi ti to nju prosila?

— Za našega Roku ... Mladić je doduše gluvonim, ali vridan i pošten. Dobar ko kruv! ... Istina, ima falinku, no naša je kuća jedna od prvi' u selu ...

Franca je bila neugodno iznenađena. Osupnuta. Nije se ni sjetila toga gluhoniemoga momka, kojega je poznavala iz viđenja, kad je s mužem dolazila na meljavu u Lukinu vodenicu.

— Indi, za Roku ...? — ote joj se poluglasno iz usta, a onda se brzo trže, nastojeći da prikrije svoje misli i osjećaje.

Da uda Katu u tu kuću, gdje se ljudi raztrgoše poslom, to joj se baš nije sviđalo. Ona je imala druge osnove za Katinu budućnost, njezin je ideal bio zet — majstor, koji bi živio zajedno s njima u kući, tako da im svima bude bolje i lakše. Ipak, ni Lenićeva kuća nije na odmet. Takva se ponuda riedko dobiva. Ne smije se dakle prenagliti.

— Čuj, nena Stano, — reče Franca poslije kraćega razmišljanja — moram o tom divanit sa svojim čojkom, a i s divom. Ako ona ne će, ne moremo je naćerat. Međutim, pravo da ti kažem, mi smo nju mislili udat za kakog majstora, makar bio i siromašan ... Bilo bi joj laglje. Kod vas je velika kuća, veliki grunt, treba puno radit ...

— E! — potvrdi Stana, koja je nerado slušala, da se ovako govori o radu.

— Ti si sve starija i sve slabija, sav će se posao svalit na nju ...

— E!

— A mi bi ćeli da bude pošteđena od posla.

Stana odlučno reče:

— Bome, u našoj kući moraju svi radit! Moj brat kaže: »Ko ne radi, ne treba ni jesti!« ... Mi svi u kući radimo. Radimo više nego sluge. Sluga radi, koliko mora, a gazda koliko treba!

Franca se uzvrpoljila od neprilike i porumenjela je sve do ušiju, ne znajući, što bi rekla na te rieči pune priekora. Da se donekle izpravi, promrsi nesigurnim glasom, tako da ju je Stana jedva razumjela:

— Pa i naša Kata radi ... Kako da ne! Sve poslove! ... Samo, mi smo mislili, da bi se ona kraj svoja dva jutra zemlje mogla udat i za majstora, kao što su se, eto, udale i druge, pa im ni' loše ... U majstorskoj se kući laglje živi ...

Djevojka se vratila iz svoje sobice. Franca i Stana odmah prekinuše taj razgovor i opet se razpripoviedaše o haljinama, rublju i ručnim radovima — toj vječnoj i neizcrpivoj temi ženskih razgovora.

Franca se nikako nije htjela zamjeriti ženi iz bogate i ugledne kuće, pa je nastojala da bude što ljubaznija i srdačnija prema svojoj gošći, obećavši joj još tri puta, da će je svakako posjetiti zajedno s Katom.

Stana je zamislila stvar ovako: ako djevojčini roditelji i djevojka pristanu, Roku bi češće poslali k njima navečer, da bi se upoznao i zbližio s Katom, pa ako bi se mladić barem sprijateljio s djevojkom, mogli bi se već na jesen vjenčati i proslaviti svatbu. Međutim, Stana je već na početku ovoga

svog nastojanja naišla na zapreke i sad je već posumnjala u konačni uspjeh.

Vratila se kući nerazpoložena, ali s odlukom, da će pokušati sreću na drugome mjestu, ukoliko je Ajdamakovi odbiju.

7.

Pava Jemrić Ajdamakov bio je toga popodneva malo u »Hrvatskoj ratarskoj čitaonici«, ali kako je došlo samo pet članova, koji uzto nisu imali volje za razgovor, nego se odmah zadubiše u čitanje novina i časopisa, Pava brzo izađe iz čitaonice. Mislio je, da će se ondje sastati s više ljudi i da će se među njima, kao obično, povesti razgovor o politici i gospodarstvu, a takve je razgovore veoma rado slušao, dok čitati — nije volio. Težko mu je naime bilo sricati slova, sporo i dosadno, pa je to još kod njega i dobro išlo, ako se uzme u obzir, da su ga roditelji izvadili iz škole iz drugoga razreda, ako se pomisli na to, da od odlazka iz škole do dolazka u vojsku uobće nije ni čitao ni pisao! (Svoju nepismenost mogao je Pava Ajdamakov zahvaliti dvjema krmačama, što su baš one godine, kad je on išao u drugi razred, oprasile cieli čopor prasaca, koje je već poslije nekoliko nedjelja trebalo čuvati i tjerati na pašu, te ondje od jutra do mraka paziti, da ne odu u štetu. Svi su se u kući složili u tome, da je važniji ovaj čopor prasaca nego Pavina pismenost, i tako je Pava prije reda završio školu, zamienivši školske knjige i pisanke sa svinjarskom torbom i kratkim kožnim bičem). Međutim, Pava je bio od prirode bistar čovjek i volio je čuti »pametnu rič«. U čitaonici je srećom bilo članova seljaka, koji su imali nesamo dobar glas, nego su također znali liepo i razgovietno čitati, pa i protumačiti ljudima, ako im je što bilo nejasno. Pava je uviek rado prisutstvovao ovakvome zajedničkom čitanju, nastojeći da svaki puta nešto nauči i zapamti.

Stajao je još neko vrieme pred čitaonicom, pušio svoju lulu i pljuckao preko kamiša, očekujući, da će možda još tkogod doći. Obukao se svečano, kao nedjeljom. U čistu bielu košulju, koja je imala tiesnu ogrlicu čvrsto zakopčanu porculanskim i staklenim dugmetima Na ramenima su mu rukavi bili

veoma široki, s bezbroj sitnih nabora, a iznad šake također tiesni i čvrsto zakopčani. Na crnom, otvorenom prsluku nosio je debeli nikleni lanac, na kojemu je u džepu visjela prosta, crna željezna ura. Hlače su mu bile od svietlo-modre čohe. Na nogama je imao kockaste crno-biele obojke i obične opanke s kajišcima, koje je toga jutra dobro namazao, starom kožicom od slanine.

Ljudi su slabo dolazili u čitaonicu, jer su umorni od težkih ljetnih poslova provodili nedjelju u podpunom odmoru. Ovdje - ondje izašao bi netko pred kuću i sjeo u jarak obrastao travom. Daleko, na kraju šora, vidjele su se svečano obučene ženske, koje su išle na večernjicu.

Pava Ajdamakov nerazpoložen ode kući.

Zatekao je ženu samu.

Franca je zamišljeno sjedila na stepenicama triema, a kad spazi muža, ljutito reče:

— Ti uvik moraš njekud odlunjat, kad bi trebo bit tu!

Pava se začudi njezinoj zlovolji:

— Zar me ko tražio?... Ošo sam samo do čitaonice i natrag... Pa ne ću valjda i u nedilju cili dan sjedit kraj tvoji' skuta!

— Bila je Stana Vodeničareva! — nastavi Franca, kao da je mužu sve poznato ili kao da bi on odmah morao znati, o čemu se radi.

Pava ju je i dalje gledao s podpunim nerazumievanjem i još većim čuđenjem, pa mu Franca potanko izpripovjedi tok Stanina razgovora o Rokinoj ženitbi.

Pava je nekoliko puta prekinuo ženu s upitom:

— A što si ti na to?... — da zatim nervoznim glasom zakuka: — O, rašta nisam bio doma, rašta sam ošo od kuće! ... Taka prilika, taka prilika!

On je već uvidio, da žena nije postupala, kako treba. To ga je neobično ljutilo i Pava se strahovito razžesti, čuvši, da je žena odala Stani svoje osnove, da Katu uda za majstora:

— Još si i to rekla, nevoljo matora? — psovao je muž. — Zar ti je vrana pamet popila?... Kaki majstor, kaka majstorica!... Sve su to tvoje ludosti, koje ću ja tebi izćerat iz glave!

Franca se snebivala od čuda:

— Ma, čojče, pa zajedno smo o tome divanili i ti si isto bio mojeg mišljenja, da je damo za majstora...?

Pava od jarosti još više podiže glas:

— Da, ali onda ju nisu prosili u Vodeničarevu kuću! . . . Znaš li ti, šta to znači? . . . Druga kuća u selu! Veliki Matijakovi pa odma' Vodeničarevi! . . . Toliki grunt, vodenica, marva!

— Al' će morat radit, ubit će se poslom, a mi smo uvik govorili, da nam je Katu njekako udat, da joj bude laglje . . . — branila se Franca. — P' onda, morda bi kraj nje i mi, da se uda za majstora, bolje prošli, laglje živjeli!

Ali Pava nije popuštao:

— Šuti, ženo! . . . Vidi se, da je u tebe zbiljam duga kosa, a kratka pamet! Ne misliš dalje od nosa! . . . Majstora sad izbi iz glave! . . . Čast majstoru, al' nek mu se nešto desi, nek padne i prebije ruku, šta onda? . . . Osta mi bogalj, da ga 'ranim i brinem se za njega! . . . Zemlja, to je ono, što uvik vridi, ono, što ne more nikad propast! Daj ti meni zemlje, zemlje, pa da vidiš, kako se živi! . . . A što se posla tiče, to nek Katu ne boli glava! . . . Kad ona bude jedanput u kući, onda će ona bit gazdarica, ne baba Stana, Lukina sestra, koja čak u tu kuću i ne spada! Stana je bila udana, pa ostavši udovica, dođe k bratu, a trebala je ostat u muževoj kući i odanle je niko ne bi mogo krenit! Valjda joj se Luka smilovo i tako je primio pod svoj krov, jer čujem, da se nije slagala s braćom svoga muža i nji'ovim ženama....

— Pa dobro, nek bude baš sve tako, kako ti veljiš, al Roka je gluvonim . . .? — usudi se primietiti Franca.

— A šta to smeta? . . . Ne će barem psovat ženu, nit će se s njom svađat! Zato naša Kata ima dobar jezik, koji će vridit za obadvoje! . . . Nek još rodi dite u Vodeničarevoj kući, e onda će bit gospodar nad svima, onda joj tek niko više ne će moć zapovidat! . . . Sve će bit u njezinim rukama, sve će bit njeno!

Franca se čudila Pavi, što je odjednom zapao u takav zanos i toliko se oduševio mišlju, da se Kata uda za gluhoniemoga Roku Vodeničareva. Morala je priznati, da nije tako dalekovidna i oštroumna:

— O, na što ti sve ne pucaš! Ja na to nikad ne bi ni pomislila!

A Pava se zanio mislima toliko, da je predviđao i dalji razvoj događaja:

— Na Roku se uobće ne trebamo obazirat! Ko da i ne postoji! On nam ne će smetat . . . Što se tiče starog Luke, ni taj ne će vječno živjet! G'e je on starji od nas! Za deset petnajst godina! Jednog će ga dana udrit šlog i više ga neja! A onda osta Kata gazda na cilom dobru! Još ćemo i nas dvoje kraj nje i njezinog bogatstva mrva bolje poživjet! . . . Šta misliš, toliki grut, 'naka zemlja!

Pava je podigao glavu i zadivljeno se nekud zagledao, kao da se pred njegovim očima pojaviše prekrasne zelene i cvjetne livade, zlatna žitna polja, srebrnasto more raži i veliki rodni šljivici.

Široke prostrane njive, duge, bezkrajne brazde, na kojima leži mastna, crna zemlja . . .

Četrdeset jutara!

Sve jedan komad ljepši od drugoga! Tu je »Savulja«, golema njiva u blizini Save, okružena pravim gajićem, što se nastavlja na mirisne posavske livade, ondje »Žirovnica«, u najplodnijem dielu hrastovičkoga hatara, s površinom od neko sedam jutara, gdje su Vodeničarevi imali i svoju »Glogovicu«. A gdje je tek stan*, okružen s desetak jutara fine zemlje, prostranim pašnjkom za konje i krave, s nekoliko veoma dobrih oranica, koje su punile Lukine hambare!

Pava Ajdamakov živio je cieloga svoga života na dvanaest jutara zemlje, ali ni ta zemlja nije bila najbolja. Od tri četiri manje ili više podvodna komada, što su se nalazili na najnižim zemljama hrastovičkoga hatara, imao je veoma malo koristi. Ostali je dio »grunta« bio osrednje kvalitete.

Gdje bi on prije smio ma i samo pomisliti na tako divne njive, kao što su one u Vodeničarevih!

A sad, eto, glupi slučaj, pruža mu sav taj »grunt«. Pred njim leži silna, plodna zemlja i on samo treba reći Kati, da dade svoj pristanak na brak s gluhoniemim Rokom, i zemlja je već njezina, njegove kćeri, pa prema tome kao da je i njegova, kao da je Ajdamakova . . .

Tu zemlju ne smije izpustiti iz ruku!

Ženi je tulio u uho, da već jednom shvati, o čemu se radi:

— Ženo, zar bi ti taku priliku pušćala iz svoji' šaka?..... Ženo, g'e ti je pamet!? To moraš popravit, moraš! — ponovio je već bogzna koji puta.

* salaš

Franca kimaše glavom, priznajući na taj način, da je dosta pogriešila. U nje, kao ni u drugih žena, nije bilo tako duboko usađena osjećaja prema zemlji kao kod mužkaraca. Seljaci su se više srasli za zemljom, nego seljakinje; seljaci su joj davali više znoja i krvi, nego žene, koje su već po svojoj naravi preslabe, da bi se mogle tako čvrsto vezati uz tu grudu, hvatati u koštac s prirodom i same izdržat' u težkoj borbi, što je ž vot nameće seljaku. One se drže kuće i kokošinjca. Dom, dvorište i povrtnjak — to je ženin životni prostor. Zagledat će još malo i u svinjac, radit će nešto i u staji za goveda, ali konjska staja, kolnica, pecara, šuma i njiva — sve to pripada u djelokrug mužkarca, i kad mu žena ondje pomaže, mora se upinjati i preko svojih slabih snaga.

Pava je tumačio ženi, kakve goleme koristi čovjek ima od tako velikoga imutka, kao što je Vodeničarev. Nije se ni osvrtao na ženinu napomenu, da su kod Vodeničarevih sanduci puni novoga tkanja i različnih finih stvari, što ostadoše još iza pokojne Anđe, Lukine žene, nego se sjetio, da su u staroga vodeničara divne krave muzare, da ima dva para konja, »kao da su izabrani iz grofovske ergele«, i da mu svinjar tjera na utvaj čopor od najmanje 80—100 komada svinja.

— Pomisli, u to bogatstvo mogla bi za kratko vrime doć naša kći! Ta, Stana je mogla Roke potražit đevojku i u bogatijoj kuće, nego što je Ajdamakova! Ja mislim, da je ne bi odbio ni sam gazda Andra Matijakov, jer je Roka sada tako rekuć jedinac... Ivša je svoj život već završio, osim toga i izišo iz zadruge, tako da neja u njoj više nikakog prava, baš da ga i puste iz štukauza! . . . Indi, sve je Rokino i Rokine žene, pa sad, ženo, pamet u glavu, i gledaj, da Vodeničarevi zbiljam izprose Katu! Onda smo na konju!

— Učinjit ću sve, što mogu! — obećala je žena. — Moram samo r.t i dive, jer ona o svemu tome još ništa ne zna! A ipak se radi o njoj, o njezinom životu i njezinoj sreće!... Ako đevojka ne pristane . . .

Pava se opet razbjesnio:

— A rašta ne bi pristala!? . . . Vidiš, da čeka već četjeri godine majstora, pa ga još ni dočekala!... Ko da će sada njaki princ doć po nju, nego ope' šolja, ko što smo i sami.

Djevojka je, kao što to čine i druge djevojke, gradila svoju budućnost na liepim snovima, pa je majci, koja je za njih znala, bilo težko porušiti sve te nade izpletene od djevojačkih sanja. Franca se dapače u prvi mah našla u neprilici, jer je baš ona najviše nagovarala Katu na udaju za majstora, napunivši joj glavu o finom i lagodnom životu u majstorskoj kući. Hoće li Kata prihvatiti otčev savjet i shvatiti njegovu težnju za gruntom, koji bi joj tom udajom htio osigurati? Hoće li zavoljeti Roku, kad joj nikad nije rekao, niti će joj kadgod moći reći, da za nju što osjeća?

Otac je mislio samo na zemlju.

Sve drugo — za njega nije bilo važno! O tome je razmišljala Franca. Kao žena osjetila je u dubini duše, da bi nad svojom kćeri počinili strahovito nasilje, kad bi je žrtvovali gluhoniemom mladiću, prema kojemu djevojka ništa ne osjeća. Ove se misli nije usudila odkriti Pavi, jer bi ih on smatrao ženskim glupostima, pa bi zacielo rekao:

— Kak'a žrtva! . . . Šta je to prema 'nolkom gruntu! . . . Ja bi sebi do odrezat i jednu ruku ili nogu za četrdeset jutara zemlje! . . . Ta, od nje se ne traži ništa drugo nego da se uda za Roku, koji je mlad, zgodan, pošten i vridan.

Pava nagnječi duhana u svoju zemljanu lulu i zadovoljno odbije tanki, modrikasti dim, koji se poče dizati i motati oko njegove glave.

Iz dvorišta, od djevojačkoga kućara, začu se Katin glas, koji je pjevao neku ljubavnu pjesmu, o mjesečini, ašikovanju i sladkom milovanju.

— Eto, diva je tu! — reče Pava svojoj ženi. — Idi joj reci. Što prije, to bolje! Lipo joj sve raztolmači, ko što sam ja tebi, a ako se bude protivila, onda ću ja s njom govorit!

— Neka ti, neka ti! — molila je Franca. — Pusti samo mene. S tobom se danas ne da lipo divanit i ne more izić na kraj! . . . Jagmiš se za tim gruntom, ko da je u njemu sva sreća! . . . Misli mrva i na svoje dite.

Muž odmahne rukom:

— Pa dobro! . . . Ne ću se mišat, al' ti onda moraš sama cilu stvar dobro udesit . . . Svakako ju gledaj nagovorit!

— Nejaš brige!

Uzdahnula je i otišla Kati.

Izprva nije znala, kako bi počela i najprije u uvodu reče, da se često puta djevojke ne udaju po svojoj želji i volji, jer

da čovjeku ne može u životu biti sve onako, kako to želi i unapried smisli, ali su ipak i mnoge od tih djevojaka bile zadovoljne i neke dapače sretne žene i majke.

— Ne sjećam se, — kazala je mati — jesam li ti kadgod pripovidala, al' ja sam se, na priliku, trebala udat za jednog lugara. Dodio je našoj kuće i sviđo mi se, al' jednog dana osvanuše kod nas Ajdamakovi i zaprosiše me, eto, za tvog otca. Njega sam jedva poznavala. Roditelji su mi govorili, da pođem za njega, jer je jedinac, pa ako i neja mlogo grunta, da ću ipak biti svoja gazdarica. Opirala sam se njeko vrime i plakala za lugarom, a onda . . . pristanem. Vjeruj mi, da se nisam nikada pokajala! Dobro živimo i slažemo se, to je najvažnije. Bilo bi još bolje i ljepše, da imamo više grunta . . . Blagoz da je 'nima, što su bogati! . . . Sirotinja se među sobom svađa i bije, jer ju uvik more brige i nevolje, a 'ni, što su siti i napiti i imaje punu kuću svega, nemaje se rašta ni svađat! . . . Jesi li ti, divo, čula, što velji strina Stana Vodeničareva? . . . Kako je to u nji' bogatstvo, kolko tod ima fini stvari i dukata još od Lukine Anđe!

Kata potvrdi:

— Čula sam, majo! . . . Zato su oni Vodeničarevi! Imaju od nas četjeri puta više zemlje, i to najbolje komade u 'ataru!

Franca odmah nastavi:

— Bogatstvo je to. bogatstvo! . . A da barem ima ko uživat? . . . 'No dvoje starog svita, Luka i Stana, otić će za koju godinu pod ledinu. Onda će sve to blago i imanje ostat Roke! . . . Ivša je svoje dobio i ošo iz zadruge, on u njoj više neja što tražit.

— Šteta, što je Roka gluvonim — reče Kata, pa se nasmija, misleći time, da bi inače bio »dobra partija«.

— Pa ni' to tako strašno! . . . Ne će barem psovat ženu, nit će se moć svađat s ljudima! . . . Druge falinke neja. Mlad je, zdrav, vridan ko crv. Isti njegov otac Luka! Tu jabuka zbiljam ni' pala daleko od stabla.

— Nješta ga previše faljiš? — začudi se kći. — Danas govoriš samo o Vodeničarevima i o tome Roke, ko da ne znamo, ni o čem drugom divanit!

Franca je spustila glavu, malo se zamislila i polako izustila:

— Kato, a je l' ti znaš, rašta je strina Stana Vodeničareva bila kod nas?

Djevojka se iznenadi:

— Ne! . . . A rašta?

— Luka bi 'tio, da mu budeš sna'!

Kata stisne rukama grudi, kao da je htjela prigušiti kucanje srdca i zgrčiti u sebi dušu:

— Zar . . . Rokina žena?

Mati je i dalje bila veoma oprezna:

— To je, dite, nji'ova želja, jer te oni, naravski, ne će i ne mogu prisilit da pođeš za 'noga gluvaka i njemaka! . . . Dado i ja mislimo, da o tome mrva štundiraš i da budeš pametna! . . . 'Vaka se prilika ne pruža često! . . . Bila bi najbogatija mlada snaša u selu! . . . Ni Matijakove ti ne bi bile ravne! Oni, doduše, imaju mlogo više grunta nego Vodeničarevi, ali ih je zato puna kuća i ne bi se mogle s tobom mjerit!

— Da, . . . tako je. . . . znam, majo! — bile su jedine rieči, koje je Kata iztisnula iz usta, sagnuvši glavu tako, da joj mati ne vidi lice.

Privlačilo ju je to silno bogatstvo, kako da ne, ali ju je od svega odbijala i sama pomisao, da bi morala cieli svoj život provesti s gluhoniemim mužem. Stresla se od jeze, koja joj prostruji tielom, kao da ga iznenada uhvati studen.

Pomisao na udaju za majstora, na lagodan život u majstorskoj kući i sve ono, što je djevojka sebi dočaravala, natjera joj suze u oči.

Plakala je za svojim djevojačkim snovima.

Zar će se baš svi razplinuti? Zar baš ništa ne će ostati od onoga, što je ona sebi u mašti stvorila? Čedna je bila u svojim željama i nije čeznula za bogzna čim . . . Da ima kuhinju i dvie liepe, građanski uređene sobe. Računala je dapače i s time, da će muževa zarada biti premala i da će i ona sama morati nešto raditi, baviti se šivanjem i ručnim radovima. Ta, bila bi majstorica, a majstorici se više priliči nego seljačkoj ženi i djevojci, da šije, veze i šlinga za druge. Žudjela je zato i za šivaćim strojem, velikom »Singericom« ili »Pfaff«-mašinom, kakve je već vidjela kod majstorica u selu. Da to sve nabavi, srdce bi joj bilo na mjestu i svim željama udovoljeno.

Ona uostalom nije ni znala ništa više željeti, jer niti je u svojih dvadeset godina išla kuda iz Hrastovice, niti je što vidjela..

Mati, kao da je pogađala njez ne misli, reče:

— Mi smo doduše govorili, da se udaš za majstora, ali tada nismo mogli ni u snu pomislit, da bi te oženio njeko iz Vodeničareve kuće ... P' onda, zar nije i vodeničar majstor? ... Isto ko, na priliku, mlinar!

Franca se sama sebi divila, što je došla na tu pomisao, da i Vodeničareve ubroji među majstore, premda to u selu nitko nije činio, jer su Vodeničarevi za sve Hrastovčane bili i ostali samo seljaci.

— Da, — nastavi Franca — Roka radi u vodenice i ona je njegova ko i Lukina. Dakle su vodeničari, majstori, uzto bogati posjednici, pa ćeš lipo i brez brige živjeti.

Kati je sve to došlo prenaglo. Trebala je vremena, da se snađe i razmisli o majčinu savjetu.

— Sve je to istina, sve ja to vjerujem — reče Franci —, ali kako ću izdurati* cilog svog vika kraj čojka, koji će šutiti, ko da je od kamena?

Mati odgovori sa smješkom na licu:

— Priučit ćeš se na to! . . . Mi smo ti žene jadnice, što mlogo toga moramo podnit . . . Kako bi bilo, da ti je muž pijanac, da te tuče i muči? . . . A on to nije. Dobar je, trizan i vridan! Svi ga falje.

Kći je to već čula, nesamo od svoje majke, nego i od drugih ljudi, koji su dobro poznavali Vodeničareve i s njima više dolazili u dot caj. Oni su kadkad u razgovoru spominjali Roku, ali se o njemu nije trošilo mnogo rieči, jer ga nitko nije uzimao u obzir kao živa čovjeka, nego se gledalo na njega kao na neku mrtvu stvar, što pripada Vodeničarevoj zadruzi, kao na pr. škrinje, postelje, ormari i t. d.

Sve je Vodeničareve zasjenio »lipi Ivša«; o njemu se uviek govorilo u selu, za njim su se kradom osvrtale i cure i snaše, gledajući čeznutljivo mladoga bećara i ženskara, koji je unatoč svojim manama bio omilien među Hrastovčankama. Njegova otca Luku spominjali su većinom stariji, ozbiljni ljudi, ističući ga kao primjer poštenja i marljivosti, a na Roku se obično zaboravljalo, o njemu se nije imalo bogzna što reći.

Pava Jemrić Ajdamakov postao je već nestrpljiv, pa i sam ode do Katina kućara, da vidi i čuje, kako se djevojke dojmila ponuda Stane Vodeničareve.

* izdržati

Kata je sjedila uplakana lica.

Otac je pomiluje po obrazu i uhvativši je za podbradak, podigne joj glavu:

— Mjesto da se raduješ, ti reveš! . . . Nisi više dite i mo'š i sama znat, kako je 'no bogatstvo, koliki je 'no grunt!

Neprestano je slušala tu rieč.

Grunt, grunt, grunt!

Samo je grunt bio na ustima svim tim ljudima na selu, koji su obožavali zemlju i klanjali se njezinu veličanstvu kao kakvome kumiru.

Kata osjeti po toplini otčeve ruke, da je on uzbuđen i da gori od vruće želje za prostranim i plodnim njivama, do kojih je ona mogla doći svojom udajom za Roku Vodeničareva.

Udovoljit će želji svojih roditelja, premda težka srdca:

— Ako baš moram . . . — reče žalostno, na što se otac i mati pogledaše i zadovoljno kimnuše glavom.

— Mi te ne ćeramo, divo, — ponovi mati — samo smatramo, da bi bilo za tvoje dobro i tvoju sreću, da se udaš za Roku.

— Da, poslušaj, što ti mat' kaže! — doda otac.

Kata obrisa oči i podigavši jedan kraj pregače, zagleda se u čipku, samo da prekrije svoju nepriliku i svoj stid, što o tim stvarima mora govoriti s roditeljima.

A mati odmah nastavi:

— Najprije ćemo otić do strine Stane, ko što smo joj obećale. Ja ću joj rit, nek momak kadgod dođe k nama . . . . Ta, on će se sigurno zagledat u tebe, čim se upoznate, jer još ni' imo đevojku, nit se s kim volio . . . Ti samo lipo oko njega, dok se mrva ne priuči na našu kuću . . .

Kata pokrije lice rukama i pobježe od roditelja. Bilo joj je već neugodno slušati to nagovaranje i rieči, iz kojih se razabiralo, da je roditelji zbog vodeničareva grunta žele upravo gurnuti u naručaj gluhoniemom mladiću.

Po Pavinu mišljenju sve je trebalo urediti što prije. Vodeničarevi ne smiju dugo čekati i biti u neizvjesnosti, jer bi se mogli predomisliti i ogledati za drugom djevojkom. Ajdamakovi nisu ni jednog časa posumnjali, da Stana ne bi mogla Roki naći djevojku. Naprotiv ! Bilo bi sigurno i takvih majki, koje bi same ponudile svoje kćeri i jedva dočekale, da im Roka bude zet.

— Sad ne gubi vrime — reče Pava ženi —, nego takija javi Stane, da mi pristajemo, da i Kata zna za to i da nije protiv, a za ostalo ćemo se dogovorit. Nek momak dođe k nama u drugu nedilju, da se vidi i mrva upozna s đevojkom.

Franca pristane :

— Idem joj sama to javit, tako će bit najsigurnije.

Brzo se obukla za selo i požurila k Vodeničarevima, da im priobći, što su odlučili ona i njezin muž.

Stana je primi kao sestru :

— O, Franco, baš mi je drago, da si već došla !

— Dakle, nješta će bit ! — kazala je Franca Ajdamakova, namignuvši zadovoljno na Stanu, koju su te rieči veoma obradovale.

— A diva? . . . Je l' ona već zna ?

— E!

— I udat će se za Roku ?

— Mi se nadamo ! . . . Napola je već pristala, sad sve visi o tome, da l' će se složit i sporazumit s momkom.

Stana je svoju buduću priju pozvala u kuću, počastila kolačićima i medom, zbunjeno trčkarajući po sobama i ne znajući, što bi joj sve pokazala.

Izvadila je iz jedne starinske, pocrnjele škrinje od izlizane hrastovine cieli kup različnih ponjava, rekavši :

— Evo, Franco, sve će to biti njezino ! . . . A to je samo malenkost prema onome, što tu još sve leži po sanducima i staklenjacima . . . Da neja ništa svoga, imala bi ti' tralja i previše !

Franca je pratila Stanu, svagdje zavirila, svaki komad robe opipala i vlastitim se očima uvjerila, da su Stanine tvrdnje bile istinite. Kroz staklena vratašca na gornjem dielu sobnih ormara, »staklenjaka«, vidjele su se debele trube novoga tkanja, vezovi, šlinge i čipke na različnim predmetima ukrašenim ručnim radom. U politiranim komodama ladice su bile krcate liepo složenim odnjicama kao i drugim rubljem i odjevnim stvarima, što su ležale vodoravno poslagane jedna na drugu.

Franca bi već tome za volju udala kćer u Vodeničarevu kuću. Međutim, Stana joj pokaza još nešto :

U komori, svezani za gredu, visjeli su golemi komadi po tri, četiri prsta debele slanine, a kraj njih šunke i kulenovi. Bilo je i nekoliko suhih kobasica, premda ih je u to doba godine malo tko imao u selu, jer su već svagdje bile potrošene. Uz drvena okna puna žita stajala je burad s rakijom.

Stana zasuče rukavčić na oplećku i sagnuvši se u okno turi ruku duboko u žito i izvadi iz njega divnu, krupnu jabuku. Obrisa je o pregaču i pruži Franci:

—Evo, ponesi dive ! . . . To je lanjska, a vidiš, kako se sačuvala, kao da je skoro uzbrana.

— Fala lipo ! — promrsi Franca, čudeći se onome, što je u toj kući vidjela za četvrt sata.

Sve je tu odavalo, da kućom upravlja dobar gospodar, koji se brine za svoj dom. I Stana je bila vriedna domaćica, doista od velike koristi bratu.

— Da, zbiljam, a g'e je baća Luka ? — upita Franca, sjetivši se, da bi već reda radi trebala zapitati i za domaćina.

Stana se zagonetno nasmieši :

— E, ošo je na jedno mjesto !

— S poslom ? Zar ni nediljom neja mira i počinka ?

Lukina sestra reče tiše, kao da se boji, da je ne bi tkogod čuo :

— Boli ga srdce za »Glogovicom«, 'nom zemljom, koju je Ivša prodo Matijakovima . . . 'Tio bi ju pod svaku cinu dobit natrag, jer velji, da ne će nikad moć prežalit gubitak te zemlje . . . Da je ostala u Ivšinim rukama, brat ne bi ništa reko, ta on mu je i dô tu zemlju, al' se ne more pomirit s tim, da je njiva sad tuđa . . .

— Baš je nikom ne more prostit ! — čudila se Franca.

— Ne more ! . . . Tvrdoglav je i kad nješta sebi utuvi u glavu, onda to mora i provest ! . . . Takav mu je i ćaća bio, takvi smo svi mi Vodeničarevi !

— Indi, ako dobije »Glogovicu«, grunt će vam se ope' povećat !

— Ne, . . . to jest . . . da ! Brat ima s tom zemljom njeke druge namjere i mislim, da se ona ne će pripojit zadružnom gruntu . . .

Buduću je priju ovo odjednom počelo neobično zanimati :

— Ne ? . . . A kako to ? Zar nije sve zadružno, što se iz zadruge kupi i nabavi? . . . Tako je barem svag'e.

Stana se ne htjede previše upuštati u taj razgovor :

— Mene se to ne tiče ! . . . Brat zna, što činji, što se smije, a što ne smije. Ima on svog vlastitog novca, s kojim može razpolagati, kako mu je volja . . . Roka i ja dobijemo svake jeseni svoj »tal«, kad se proda 'rana i voće, pa nas Lu-

ka nikad ne pita, kud mi s tim novcima . . . Zato i ja nikad njega ne pitam, koliko je skupio novaca i na što će ih potrošit.

Franca kroz smieh reče::

— Inače bi se morda i posvadili, je l'? . . . Novac je vrag i zbog njega se ljudi često zakvače . . .

— Kod nas do toga ne more doć, jer se slažemo i voljimo. Ni za novac se nitko ne otima . . . Ta, imamo punu kuću svega!

Radoznalost je bila Francina ružna crta, koje se ona nije mogla riešiti. Sad je ta radoznalost ponovo rasla i Franca se grizla od muke, što nije mogla više saznati o Luki i onome, što je on kanio učiniti s »Glogovicom«. Instinktivno je osjetila, da se iza toga nešto krije, ali joj Stana ne htjede odkriti bratove misli.

Žene se u razgovoru opet zabrinuše za ono najglavnije, zbog čega su se zapravo i sastale. Što će biti s Rokom i Katom?

Kad bi mu čovjek mogao na neki način raztumačiti i prikazati, da je njihova želja, da stupi u brak s Katom! Ali srdcu se ne da zapoviedati, niti mu se može što nametnuti. Žene se stoga složiše, da je najbolje pustiti, da sve ide svojim tokom, da se među mladim ljudima polako razvije prijateljstvo, iz kojeg će se možda roditi i ljubav.

— Samo ti njega dovedi k nama! — reče Franca. — Ma' kći ni' tako drvena, da se ne bi znala s momkom zabavljat!

— U drugu nas nedilju mo'š očekivat! . . . Znaš, težko je to s gluvim i nimim. Ne mogu ga nikud samog poslat! . . . Dovest ću ga k vama, a onda ćemo nas dvi tobože s poslom otić njekud iz sobe, da ih ostavimo na samu.

Stana se unapried radovala, kako će iznenaditi brata, kad mu kaže, da je već našla Roki djevojku, i to »taloškinju«, jedinicu, nasljednicu cielog Ajdamakova imutka. Osim toga djevojka je bila ljepuškasta, zdrava i snažna, pa se moglo očekivati, da vodeničarevo ognjište ne će opustjeti.

Stana je isto kao i brat živo željela spasiti grunt, predati ga Lenićevu potomstvu, da ne dođe u tuđe ruke. Zato se i trudila, da nađe Roki djevojku. Nije ona pošla Ajdamakovima baš zbog Katina dva jutra zemlje! Poznavala je još tri djevojke, koje bi kao miraz doniele mužu nešto zemlje, ali su bile slabe i boležljive, pa ih Stana nije ni uzimala u obzir.

Nekoliko dana prije posjeta Ajdamakovima, Stana je na šoru vidjela Katu i odmah se razpitala za nju, da li ima momka i je li za udaju. Svidjela joj se ta stasita djevojka, sa žutom maramom na glavi i crnim »solufima« kraj uha. Oči su joj živahno gledale u sviet, često iznenađeno i radoznalo, što im je davalo posebnu draž. U tim djevojačkim pogledima zrcalila se kadkad i dječja bezazlenost, koja je svjedočila o njezinu poštenju.

Držanje joj je od prirode bilo otmjeno, kao i u drugih graničarki. Išla je uzpravno, odmjerenim korakom. Kad joj je na glavi bio sav djevojački nakit, pletenica ukrašena cviećem ili umjetnim ružicama, a pod vratom čvrsto svezana crvena vrpca s nekoliko malih dukata, ponosno bi uzdigla glavu i polako je okretala na jednu ili na drugu stranu. Oplećak joj je na prsima bio napet, a pojas zategnut tkanicom, tako da je imala prilično tanak struk. U hodu se lako njihala u bokovima.

— To je cura! — pomislila je Stana i već istoga dana našla veze s rodbinom Ajdamakovih, da čuje nešto više o djevojci i roditeljima, koje je poznavala, kao što se poznaju i drugi ljudi iz istoga sela, s kojima se inače riedko dolazi u dodir.

Za njih se naime znade, čiji su, tko su im roditelji, koliko odprilike imaju grunta i na kakvim se konjima voze. I ovi među sobom tako slabo poznati ljudi govore jedan drugome po seljačkom običaju »ti«, pozdravljaju se i kod susreta u gradu li negdje drugdje izvan svoga mjesta srdačno se razgovaraju kao »lancmani« i bogzna kako dobri prijatelji, premda se u svome selu ne vide po pola godine i uobće nikad ne zbliže.

Tako su se odprilike i Vodeničarevi poznavali s Ajdamakovima. Doduše, čiča Luka vodeničar poznavao je nesamo sve svoje suseljane, nego i mnoge seljake iz obližnjih sela, koji su dolazili k njemu na meljavu, ali Stana nije znala sav sviet iz Hrastovice, osobito ne mladež, među koju je pripadala i Kata Ajdamakova. Neki su imali o djevojci najbolje mišljenje, a drugi rekoše, da ona baš ne voli raditi i da je to razlog, zbog kojega je roditelji žele udati za majstora.

Uglavnom su podatci o Ajdamakovima bili povoljni i ako se jedan dio onoga, što je Stana o njima čula, odbilo na zavist, ljudsku zlobu i seoski »trač«, ostalo je dosta toga, što je Katu i njezine roditelje prikazivalo u dobru svietlu.

Zato se Stana i bila odlučila da pođe k njima.

Nije se ni nadala, da će tako brzo dobiti odgovor na svoju ponudu. Činilo se, da je sve na najboljem putu. Kad se Franca oprostila od Stane, Stana joj prije polazka utrpa u ruke jedan okrugli suhi sir, saće s medom u ovećem loncu i hrpu oraha smotanih u neku krpu.

— Ne ću da odeš praznih ruku. Ponesi i to! . . . Kad dođeš s divom, spremit ću nješta više i bolje.

Franca je bila posve zadovoljna s tim posjetom.

— Nisi mi trebala to davat ! — kazala je Stani. — Imamo i mi u kući i voća i bilog smoka.

— Ništa, ništa ! Samo joj daj i reci, da joj to šalje teta Stana.

Ove su rieči zvučale tako familiarno, kao da je Kata s njom već u rodbinskim vezama.

— 'Oću, nena Stano ! . . . Zbogom i do viđenja !

— Zbogom pošla ! — viknula je Stana za svojom gošćom, izprativši je sve do kapije na ulici.

8.

Onih nekoliko dana prije te nedjelje proveo je Luka vodeničar u duševnoj borbi sa samim sobom. Ivša je odpraćen kotarskom sudu i uskoro je trebao biti predan sudbenom stolu, da odgovara zbog težkoga zločinstva, za koje je obtužen, a na odlazku iz Hrastovice uvjeravao je otca, da je nedužan. Stanu je to tako bilo ganulo, da je plačući molila Luku, da oprosti Ivši, što je prodao »Glogovicu«, i povjeruje u njegovu nedužnost.

— Kako ću mu oprostit — pitao ju je brat —, kad je on mene ujeo za srdce ? . . . Osramotio me, uvridio, razfućko sve, što sam mu dô . . . !?

Sestra je i dalje navaljivala, znajući, da je Luka dobar čovjek i da će možda ipak popustiti :

— Zaboravi to ! . . . Sin ti je u nevolji, moraš ga spasit!

Luka zavrti glavom :

— Ne ! . . . Ja sam se njega odreko i za mene Ivša više ne obstoji !

Međutim su se i drugi ljudi miešali u njegove obiteljske stvari, dajući mu različne savjete :

— Uzmi advokata !

— Ima jedan fiškal, koji bi Ivšu za par 'iljada spasio štukauza !

— Nemoj da cilog vika trune u tamnice !

— Dobit će dvi tri godine robije, a onda će ga pustit na slobodu !

Luka je to odbijao, ali kad bi navečer legao u postelju ili se preko dana odmarao na svojoj vodenici, gledajući, kako pred njim teče rieka, razmišljao je o svemu tome i kraće vrieme kolebao. U jednoj škrinji, pod rubljem, imao je neku knjižicu i u njoj svoj vlastiti novac, koji je zaštedio kroz nekoliko godina. Da ga uzme i ode u grad potražiti odvjetnika? Ivša to nije zaslužio! A i novac je bio namienjen drugoj svrsi.

Luka je s tim hiljadarkama htio ponovo doći do »Glogovice.

Ako je sada ne dobije — izmaknut će mu zauviek ! Gvožđe se kuje, dok je vruće. Sina je i tako već izgubio. Njemu više nitko ne može pomoći, a zemlja bi se vratila njihovoj djedovini. Vodeničarevi bi opet imali »Glogovicu«, koja je bila njihova kroz stotine godina. Pred Lukom je izkrsnulo pitanje:

— Sin ili zemlja ?

Propao čovjek ili plodna njiva, koja je hranila nekoliko pokoljenja Lenićeve zadruge ? Ivšu je odavna smatrao suhom granom, što će odpasti kod prvog udarca vjetra. Taj ju je udarac sada pogodio, grana se srušila i nema više nikakve veze sa stablom, koje i dalje crpi svoju snagu iz zemlje, pustivši duboko u nju čvrsto i žilavo korienje.

Starac je često vidio slične pojave u prirodi. Koliko je puta svojom rukom, uzevši sjekiricu ili malu pilu, odsjekao ili odrezao usahnulu granu, da truležom ne smeta zdravim granama istoga stabla. Očistio mu krošnju, omogućio, da se mlade, zelene grane bolje pruže i razšire, da im lišće dobije više sunca, plod lakše sazori.

Lenićevo se stablo još moglo pomladiti, još je moglo zazelenjeti.

Njegova je dakle bila dužnost da čuva to stablo, da se brine za njega, a suha je grana i tako već odpala . . .

Konačno je stvorio odluku: novac će dati za zemlju !

Ako ne bude dostajala njegova ušteđevina, makar morao prodati i nešto blaga, samo njiva ne smije ostati u tuđim rukama.

U nedjelju se zaputio Matijakovima.

Po golemoj stanbenoj kući i divnim novim gospodarskim zgradama, po svome broju, životu i blagu, Matijakovi su doista zaslužili pridjev »Veliki«. Na kući je s ulice bilo desetak prozora, u dvorište se ulazilo kroz zidanu nadkrivenu kapicu s malim krovom kao u kapelice, dok je kraj toga ulaza bio kolni ulaz, težka široka željezna kapija, kakve nitko nije imao u Hrastovici. Prostrano dvorište bilo je sa sve četiri strane okruženo zgradama. S jedne strane stajao je dugi niz kućara, u kojima su stanovali bračni parovi, s druge strane zatvorio je cieli dvorištni prostor golemi štagalj s četiri staje i katom krcatim sienom. Na trećoj strani stajao je niz gospodarskih zgrada, kao što su hambar, čardak, kolnica i pecara. Dvorište je dakle bilo podpuno zatvoreno visokim, liepim zidanim zgradama, koje su izazivale divljenje sviju seljaka i seljakinja u Hrastovici i okolici. Seljaci su govorili, da su Matijakovi sagradili sebi »šlose« i da polako napuštaju seljačke običaje, valjda zbog toga, što je čiča Andra Matijakov uveo u svojoj zadruzi, da svaki član ima posebni tanjir, čašu i ručnik, a zabranio, da se pije iz jedne bukare i da svi kusaju iz iste zdjele. Inače nitko u kući nije smio ni pomisliti, da napusti koji od naših dobrih narodnih običaja. Čiča Andra pazio je i na to, da se u zadruzi održi i nosi samo narodna nošnja, pa je kod ženskih češće bilo plača, kad bi im žestoko prigovarao, što nose »kupovne stvari« sašivene »po modi«, to jest napola seljački, — napola majstorski. Žene su u Matijakovoj zadruzi morale same sebi spremati lan i konoplju. Svaka bi u tu svrhu dobila na obradbu komad zemlje, već prema tome, koliko je imala djece, i svaka je morala sama sebi otkati platno tokom jeseni i zime, kad su u njihovoj velikoj zadružnoj sobi udarala brda od stativa kao u kakvoj tkaonici. A u proljeće i ljeto Matijakove su žene pred kućom na ledini razastrle na stotine lakata* novoga platna, koje su tako dugo kvasile i držale na suncu, dok ne bi postalo bielo kao snieg.

Žene su radile svoje poslove i brinule se za djecu, mužkarci radili oko konja, kola i različnih gospodarskih strojeva. Uviek su nešto vozili, tovarili i iztovarivali, jurili na stan i sa stana. Od četiri para konja težko bi bilo reći, koji je bolji i ljepši. Kola su im bila velika, masivna, sa željeznim lievčama, a imali su i jedna lagana, žuto obojena i okovana okovom s kovačkim ukrasima. Na tim su se kolima vozili nedjeljom i

* Seljačka mjera za domaće platno.

blagdanom, ili ako bi tkogod iz kuće bio u čijim svatovima, pa sudjelovao u svatovskoj vožnji kroz selo.

U zadruzi su uloge bile idealno podieljene. Za svakoga se našlo posla, svatko je nešto radio. Matijakovi su bili uviek u poslu, uviek u žurbi. Danju i noću. Rano i kasno.

O svemu je odlučivao samo čiča Andra Matijakov, koji je bio glava zadruge i svakome je pojedinom članu određivao, što će raditi. Navečer bi razdielio ukućanima posao za sutradan, izdavajući naloge, gdje će se ujutro orati, gdje kopati ili kositi, kuda će svinjar odtjerati svinje, govedar goveda, koliko će se i kakve hrane dati blagu. On je mislio na sve: da se posao obavi na vrieme i sa što boljim uspjehom, da ukućani budu podjednako zaposleni, kako se nitko ne bi mogao potužiti, da je obterećen više nego drugi, zatim da ukućani uviek dobiju, što im pripada (u novcu, hrani ili odjeći), da blago bude na vrieme i dostatno namireno i t. d. i t. d.

Trebalo je mnogo životnog izkustva i energije za upravljanje tom seljačkom zadrugom, koja je brojila oko trideset duša, imala po 50 komada goveda, po 100—150 komada svinja, po desetak konja i množtvo sitnih domaćih životinja. Čiča Andra još je znao i mogao s tim upravljati, ali se u Hrastovici vjerovalo, da mu u zadruzi nema pravoga nasljednika i da će se Matijakovi, kad Andra umre, odmah razstati i razići kao rakova djeca.

Ljudi su s nekim posebnim poštovanjem i divljenjem gledali u Matijakove. Od najmanjega djeteta pa do najstarije osobe u kući sve je to bilo uviek dobro i čisto odjeveno. Dok su drugi seljaci često išli poderani i napola bosi ili u traljavim opancima, u Matijakovih je svatko imao sve, što treba, od glave do pete. Ženske su zimi nosile dugačke crne bundice, ukrašene krznom, ili kožužke s raznobojnim šarama i ogledalcima, pletene rekle, debele vunene čarape ili crvene čarape s »gulicama«, koje su same plele, a mužkarci su nosili težke, tople smeđe kabanice s gajtanima, čohane hlače, pršnjake od ovčjega krzna, šubare, čizme i dr.

Matijakovi su se po nošnji i životu razlikovali od ostalih suseljana, kao da se izdižu iznad njih, kao da pripadaju višemu družtvenom sloju. Izgledali su prema drugim Hrastovčanima kao neki plemići, pa ih se doista i moglo smatrati seljačkim plemstvom, ali ne plemstvom, koje je stečeno starim, prašnim poveljama, nego suvremenim plemstvom rada.

Uzdigli su se iznad drugih vlastitim radom, svojim znojem i žuljevima, koji im dadoše pravo da sebi urede i bolji život.

Taj osjećaj divljenja obuzeo je i Luku vodeničara, kad je došao pred kuću Matijakove zadruge.

Iz dvorišta su baš izjurila dvoja kola, u kojima su bili upregnuti divni vranci i kulaši. Na kočijaškoj dasci sjedili su mladi, zdravi i snažni ljudi, koji su u svojim rukama čvrsto držali uzde i s užitkom potjerali kola na cestu.

Andri Matijakovu bilo je baš drago, što je pod svojim krovom vidio staroga prijatelja Luku Lenića. Odveo ga je u veliku zadružnu sobu, gdje je na sredini stajao dugačak sto za 30 osoba, ponudivši mu da sjedne.

Mlada snaša, koja je sa svojom starijom jetrvom bila toga dana reduša, neprestano se nalazila za leđima kućegazde, očekujući njegove naloge. Pazila je na svaki njegov mig, jer je u kući vladala velika stega, a starješina se morao slušati kao u vojsci.

— Ded, sna'o, sajtlik s rakijom! — reče Andra Matijakov. Mlada snašica poslušno dobaci svojim zvonkim glasom:

— Odma', dado! — i brzo ode, da izpuni svekrovu želju.

Za čas se vratila natrag, postavivši pred Andru i Luku nesamo bocu s rakijom, nego i dvie male čašice.

Andra natoči najprije gostu čašicu rakije, zatim sebi, pa podigavši svoju čašicu uvis, srdačno nazdravi:

— 'De, zdravi bili!

— Zdravi bili! — odgovori Luka.

Iztresao je čašicu i morao priznati, da je rakija veoma dobre kakvoće i da takve skoro nije pio:

— E, ova baš valja! . . . Imam i ja doma dobre šljiovice, pripjecane, al' je tvoja mlogo bolja i jača.

Andra se zadovoljno smješkao:

— Sad joj je pet godina. Napunio sam dvojku, a još je i nješta ostalo u akovčetu, što 'vako trošim, kad mi dođe kogod od moji' stari' dobri' prijatelja. Dvojku čuvam za svadbu. Kad se bude njeko u kući ženio ili udavo, rakija je tu! Kod mene se ne pije makar što!

Luka se vodeničar u toj kući tako dobro osjećao, da mu je bilo gotovo neugodno potaknuti pitanje »Glogovice«. Kolike li razlike između njegove starinske, doduše velike i još čvrste kuće, ali s čađavim zidovima u kuhinji i debelim drvenim gredama na stropu u sobi — i ove masivne, visoke, zidane kuće, s velikim prozorima, svietle, pune zraka, sunca i života! Kod njega je uviek sve bilo pusto, mrtvo, tiho, a ovdje je odzvanjao smieh cieloga čopora dječice, kojih je bilo u kući 12—15, sve jedno drugome do uha.

Šest mladih žena unosilo je toliko vedrine u tu veliku zadružnu kuću, da je život u njoj bujao.

Od jutra do mraka radilo se kao u košnici, uviek uz pjesmu i šalu, makar bio na redu i najteži posao. Kad se, na primjer, pralo rublje, za golemim cementiranim valovom na bunaru stajale su kao pralje po tri četiri mlade snaše, udarajući drvenim praćakom po mokrom rublju, a u dvie parenice lužilo se rublje za sve ukućane ove velike zadruge. Žene su se u šali zadirkivale, prskale vodom i uz hihot kao u igri obavljale svoje poslove.

Čiča Andra nadzirao je sam rad kako mužkih tako i ženskih. U mlađim je godinama znao često zajahati konja i u toku jednoga dana na četiri, pet njiva pogledati, što rade njegovi ukućani i drugi poslenici, najmljeni ljudi. I sam bi zasukao rukave i pomogao, gdje treba, da se poslije sat dva opet baci na konja i odjaše dalje, na drugu njivu.

— A imaš li sad koga za ženitbu ili udavu? — upita Luka vodeničar, popivši s Androm još po jednu čašicu rakije.

— Kod nas toga ima svake druge treće godine. Sad doraste cura, sad momak. Baš ko i za škulu. 'Ve ćemo godine troje izpisat iz škule, jer su već svršili i opetovnicu, a dvoje ćemo mali' upisat u prvi razred . . . Ti su mi škulari najdraži! Ako sam doma, moraju se svi lipo prida mnom štelovat ko soldati i javit mi, da idu u škulu, a ja im onda dam njekom orav, njekom suvi šljiva ili kalotina, pa da vidiš veselja! Sve skaču oko mene, vičući: »Dida, meni! Dida, meni!«

Luka je s nekom zavišću slušao Andru Matijakova. Kako je to bilo liepo imati toliko podmladka u kući! Stariji su barem znali, zašto rade, zašto se muče i kome će ostaviti sve to svoje imanje, što je krvavim znojem stečeno kroz nekoliko pokoljenja.

Vani, na dvorištu, djeca podigoše veliku graju i čiča Andra reče:

— Ajde sa mnom u trim, da vidimo, što čine!

Luka je pošao za prijateljem i iz visokoga triema ugledaše na dvorištu divnu sliku. Dvie snaše postaviše djeci u hladu pod jabukom sasvim nizki, okrugli veliki sto, oko kojega su djeca posjedala na tronožke, očekujući užinu. Bila je to

starinska »sinija«, za kojom su nekad jeli i odrasli, a sad je prepustiše samo djeci.

Andra je uživao, gledajući dječake i djevojčice, svoju brojnu unučad i unučad svoga mlađega brata.

Netko je djecu upozorio, da ih gledaju Andra i Luka, pa se djeca odmah umiriše i utišaše. A kad im je snaša doniela zdjelu s jelom, djeca ustadoše sa svojih tronožaka i sklopivši ruke, počeše naglas moliti Očenaš.

Sitni dječji glasovi miešali su se i stapali u skladnu molitvu, da odjednom netko požuri i brže izgovori nekoliko rieči, dok se opet ne vrati jednoličnom moljenju.

Kad je molitva bila dovršena, djeca posjedaše i među njima nasta prava jagma za jelom, što je pobudilo mnogo smieha kod njih i kod odraslih.

— Polako, djeco, polako! — upozoravala je reduša. — Bit će dosta za sve. Ne morate se otimat.

I Andra se sladko smijao, pokazujući prstom Luki, koje su njegovi unuci, a koje bratovi :

— Vidiš, 'naj mali s crnom kosom, to je sin moga Lovre, a 'naj do njega, to je ope' unuk mog brata Stipe . . .

Luka je kimao glavom i uzdahnuvši rekao prijatelju :

— Ti si sretan čojk ! . . . Imaš čestitu đecu i tolku unučad, a m'a je kuća pusta ! . . . Da mi je Bog dô barem dvoje troje unučadi ! . . . Zemlje imamo, na to se ne mogu potužit, al' šta mi 'asni zemlja, kad nejam nikoga doma !

Andra ga prijateljski potapša po ramenu :

— Neka očajavat ! . . . Zar si zaboravio Roku ? . . . Oženi ga, pa ćeš morda i ti za koju godinu biti dida !

Vratili su se natrag u sobu i zapalivši lule nastavili razgovor.

— Uvik sam te žalio — kazao je čiča Andra Matijakov — misleći na 'nog tvog nesretnog Ivšu. U kog se samo umetnio ? . . . Ti i tvoji stari trizni ste i pošteni ljudi. Niste razsipali svoje dobro, nego kupovali grunt i gledali da svojoj đece ostavite što više . . .

Luka se odvažio i reče :

— Vidiš, Andra, ta »Glogovica«, koju je Ivša tebi prodo, bila je naša od pamtivika ! . . . Moj đed se sjećo, kad su na njenoj međe bili još sasvim tanki i mladi 'rastići, što su sada 'no debelo 'rašće. Moš mislit, kako mene boli srdce za otom zemljom !

Obadvojica su ušutjeli.

Čiča Andra Matijakov natočio je opet rakiju u čašicu, ne znajući, što bi rekao. Napokon promrsi :

— Valjda ti ne ćeš meni zamjerit, što sam kupio tu zemlju ? . . . Ivša mi je došo jednog dana i ponudio »Glogovicu«, a ja sam je uzo.

— Ne zamirljam ja tebi, Andra, Bože sačuvaj ! . . . Samo, vidiš, molio sam sina, da ne prodaje drugome tu zemlju, nego da je proda meni, ali me ni' poslušo. 'Tio sam, da se zemlja vrati našoj zadruzi, kojoj je oduvik pripadala. Osjećam, da ne morem brez nje živjet, tako mi je žao, što je došla u tuđe ruke ! . . . Tebi je to sigurno svejedno ! Ti si mogo kupit i koji drugi komad. Ima još dobre zemlje u našem 'ataru.

Andra se zamislio.

Istina je, da je mogao kupiti i drugu zemlju, ali je »Glogovica« u najboljem dielu hrastovičkoga hatara ! Kupnjom te zemlje načinio je dobar posao i svi su se u zadruzi veselili, što je uzeo tu njivu.

Luka više nije okolišac :

— Vrati mi »Glogovicu«, platit ću ti, štogod zatražiš !

Starješina Matijakove zadruge malo se namrštio i zagledao u pod.

Jedva procijedi kroz zube :

— Nisam je mislio prodavat !

Luki se učinilo, da je Andra ove rieči izrekao sasvim hladno i da se njegovo držanje odjednom promienilo. Kao da je izbjegavao vodeničarev pogled, jer su mu oči bile uperene u vrh desnog opanka, kojim je nešto šarao po podu. Zatim se počeše iza uha i promrmlja :

— Uostalom, ne odlučujem ja sam o tome ! . . . Tu je cila zadruga ! Možda njekom ne će bit pravo, da vratim zemlju . . .?

Andra je tražio zgodan izgovor. Uviek je naime sve bilo samo onako, kako je on htio. Riedko bi kada pitao za mišljenje svoje mlađe ukućane, a ako se trebao s kim posavjetovati, onda je razgovarao samo s bratom, koji mu se nikad nije protivio, nego mu sve odobravao. Brat bi obično rekao : »Neka bude tako, kako ti misliš, baćo !«

Ovisilo je dakle sve o Andri.

Luka upita :

— A ko bi ti to pridbacio ? . . Svi te u zadruge slušaju i poštuju, tvoja je još uvik najstarja. Kako ti kažeš, 'nako će bit !

Andra zavrti glavom :

— Ne, ne ! . . . Moram ja pazit i što će drugi na to !

Vodeničar je smatrao, da Matijakovima ne treba ta zemlja :

— Vi imate dosta grunta ! . . . Dajte mi natrag tu njivu, da je mogu pridat svom sinu Roke, ko što je i meni prido moj otac.

Andra se ironično nasmieši :

— Ti imaš još jednog sina u zadruge, pa se tolko trgaš za grunt, a šta da ja onda radim, kad imam u kuće tri'es' duša ? . . . I ja bi svojim sinovima i unucima 'tio ostavit što više, da ne budu slipci, kad se danas sutra razstanu. Mi se još njekako držimo na okupu, ne damo, al' će doć vrime, kad će se i moji podiljit. Onda će dopast svakom po četjeri, pet jutara zemlje... Ko bude imo više đece, taj će više i ponit iz zadruge, al' niko ne će moć tako živjet ko sada !

Na Andrinu licu pojavi se mjesto vedrine neka potajna zabrinutost, kojoj Luka nije znao pravog razloga. Andra je zgrtao imutak, da ga kod diobe bude što više. Vođeničar zaključi po njegovim riečima, da ni u toj velikoj zadruzi nije sve u redu, da se i ona već počela klimati. Možda će se i razpasti, prije nego što se to očekuje !

U zadruzi se već nije živjelo kao nekada, dok je njom gospodario Andrin otac Gabra. Tada se na stanu odhranjivalo po četiri, pet stotina peradi, a kad se slavio »kirvaj«, skupilo bi se kod Matijakovih oko stotinu gostiju ! Kapija je cieli dan bila širom otvorena za sve prijatelje zadruge. Za goste bi se zaklalo debelo svinjče i tele, vina i rakije potrošilo bi se po šest akova. U dvorištu je na dan goda svirao gajdaš, oko kojeg bi se razvilo veliko kolo, kao da su u kući svatovi.

I glavni blagdani slavili su se obilnim gostbama, koje se još i sada spominju u Hrastovici. Za svaki Božić moralo se peći krme na ražnju, bez obzira na to koliko je svinja bilo zaklano o kolinju.

Djed Gabra nije žalio hrane i pića, samo da mu ukućani budu zadovoljni.

— Božić ne smije biti brez pečenke ! — često bi rekao prijateljima, ističući, da je u Matijakovoj kući to običaj, koji se drži od pamtivieka.

Prije svinjokolja, u kasnu jesen, Matijakovi bi zaklali govedče, meso pojeli, a kožu učinili. Od te kože opančar bi im napravio po 30 pari opanaka, što za odrasle, što za djecu, i ciela bi zadruga tako došla do obuće, koju su osobito trošila i derala brojna Matijakova djeca.

Djed Gabra nije sam gospodario zadrugom, nego je uviek pitao i ostale, što će i kako će. Ukućani su se svake večeri dogovarali, što će idući dan raditi.

Gabra bi znao reći:

— Ako i dite trefi nješta pametno kazt, treba i njega poslušat!

Andra je bio dobar gospodar, ali sasvim drugčije naravi. Nije trpio da mu se drugi previše pačaju u upravu gospodarstva, koju je držao sam u svojim rukama, što kadkad nije bilo pravo ni njegovim rođenim sinovima. Međutim, ono, što se među njima događalo, to se u selu nije znalo. Manje svađe i prepirke tajile su se pred ostalim svietom kao obiteljske stvari, o kojima se izvan kuće ne govori. Čiča Andra je čak znao disciplinirati i ženske, da i one ne govore po selu o tomu, što se zbiva u Matijakovoj zadruzi.

Kad bi svi članovi zadruge bili na okupu, Andra bi im govorio:

— Đeco, poslušajte, što ću vam rit! . . . Sad ste još zajedno i najbogatiji u selu. Imate punu kuću svega. Ni na čemu ne oskuđevate, ni za što se ne brinete. Mlogi su od vas već odrasli, a žive još ko đeca, lako i bezbrižno. Ne taru i' brige, kako će namaknit novac za porez, kako će kupit šećer, sol ili petrolem. Ne znaju, što je to oskudica i nevolja. Eto, tako su živjeli i mlogi drugi u selu, dok su bili po velikim zadrugama, a kad se razstadoše, dobi svaki svoj tal i o'ma' mu pade na leđa i sva briga oko uzdržavanja kuće i familije. Onda takija mora sam stvorit novac za porez, mora sam vodit brigu, kako će nabavit žene i đece odeću i obuću, da i ne govorim o tome, da mora živjet na njekoliko jutara zemlje i da priko noći postane sjerotinja! . . . Zar vam nije 'vako bolje i laglje? Ako razmislite, viđet ćete, da jest! Onda vas molim, da se slažete i da čuvate 'vu našu zadrugu, kake neja u cilom kotaru!

Matijakovi su morali priznati, da njihov starješina ima pravo i da je u interesu sviju ukućana, da se zadruga sačuva što duže. Međutim bilo je ipak pojedinaca, koji nisu mogli sakriti svoje nezadovoljstvo. Mlađi sin Andrina brata imao je sa

ženom samo jedno diete, dok je u kući bilo bračnih parova, koji su imali i po četvero, šestero djece. Njima je dakle pripadao kod razdiobe novca ili čega drugoga uviek znatno veći dio, što onom paru s jednim djetetom nije bilo pravo.

— Dok mi radimo i mučimo se — tužili su se potajno —, dotle one druge samo nose i rađaju đecu pa tako stiču i više prava u zadruge nego mi! Šta će nama trojma dopast, kad se jednoga dana podiljimo? Najmanji tal! A 'ne, što su narodile tolku đecu, odvuć će sav grunt!

Andra je čuo za te prigovore, pa je nezadovoljnima već dao na znanje, da nema ništa protiv, da i oni imaju po petero šestero djece, jer da će zadruga tada imati više poslenika i moći danas sutra steći i veći imutak.

Čini se, da nezadovoljnici nisu s tim odgovorom bili utješeni i zadovoljni, jer su i dalje ostali s jednim djetetom. Njima nije bilo stalo do djece, nego do što lagodnijeg života, a to im se osvećivalo.

Luki nisu bile poznate sve te Andrine brige i on je začuđeno gledao bogatoga starješinu Matijakove zadruge, kako se uhvatio rukom za čelo i duboko zamislio.

— Da, da, svako ima svoji' briga, moj Luka! — rekao je tiho i ozbiljno Andra Matijakov, zakimavši glavom.

On se već smirio i Luka osjeti prema Andri kao neko sažaljenje. Postao mu je bliži. Shvatio je njegovu čežnju za zemljom, za što više zemlje, kojom je htio osigurati život svoje djece i unučadi.

Luka je inače bio veoma ponosan čovjek. Nije on pripadao onim puzavcima, koji su sagibali šiju pred gospodom i bogatašima, kao da očekuju od njih milost. Mnogo je puta i takvim ljudima skresao u brk svoje mišljenje, što je odavalo bistra i otvorena čovjeka, puna samosviesti.

Prema Andri sad više ne bi mogao nastupiti grubo i bezobzirno.

To ne bi imalo ni smisla.

Andra Matijakov i svaki drugi imao je pravo kupiti »Glogovicu«, pa je sada stajalo samo do njegove dobre volje i uviđavnosti, da li će je odstupiti Luki ili ne. Prvi puta u svom životu bio je Luka spreman i poniziti se, ako ne ide drugčije, samo da se ponovo dočepa zemlje.

Upravo je preklinjao Andru:

— Molim te, ko što se Bog moli, vrati mi zemlju! . . . Računaj 'iljadu, dvi ili pet više nego što si platio, reko sam i kod tog ostajem: dat ću ti, štogod zatražiš, samo da ope' dobijem svoju »Glogovicu«.

Andra se uzvrpoljio:

— Pusti!... Šta ti to?... Ne trebaš me molit, ne voljim, da me ljudi mole! . . . Ako ti je baš tolko stalo do te zemlje, divanit ću s bratom. Morda ćemo se njekako nagodit...

To još nije bio pristanak, ali barem popuštanje, koje je Luki ulievalo nove nade:

— Dao Bog!

Vodeničar je izrekao samo te dvie rieči. Opet su obadvojica ušutjeli, jer više nisu imali što kazati jedan drugome. Šutnja je sad postala neugodna. Svaki je bio zabavljen svojim mislima.

Među njima stajala je zemlja.

Andra ju je htio zadržati — Luka dobiti! Jedan se svakako morao odreći »Glogovice«, odreći zauviek, a to je njima, ljudima od pluga i motike, bilo veoma težko. Seljaku je najteže pregorjeti gubitak zemlje.

Prođe časak. Prođoše i dva, tri, a Andra je i dalje zamišljeno sjedio, odbijajući dimove. U sobi je bilo sasvim tiho. Čulo se samo njihanje šetalice na prostoj zidnoj uri s utezima.

Vodeničar se nakašlje, pomakne na stolici i udari dlanovima po koljenu, rekavši:

— E, vrime je, da i ja idem doma!

Andra se trže i sjeti, da je zaboravio na svoga gosta, da nije liepo, što je prestao razgovarati se s njime, pa da popravi neugodni dojam, izusti:

— Kud se žuriš! . . . Imaš cajta, nedilja je! . . . Ostani još malo, pa ćemo divanit . . . Još uvik ćeš dosta rano stić kući . . .

Ali Luka nije mogao više ostati.

Ustao je i na polazku još samo zamolio Andru:

— Govori s bratom! . . . 'Tio bi' znat, na čemu sam.

— 'Oću! Još večeras. — obeća Andra Matijakov.

Rukovali su se, ali taj njihov razstanak nije ni izdaleka bio tako srdačan, kao što je bio doček kod Lukina dolazka.

Vodeničar se zaputio kući, a da uobće nije bio načisto s tim, da li će kod Matijakovih štogod postići ili ne.

Osjećao se nesretnim, što ga život neprestano šiba različnim nedaćama i ne da mu napried. Zar u njegovu domu nikad više ne će biti sreće i Božjega blagoslova? Kao da su svi Vodeničarevi osuđeni na propast!

Nekako se pognuo pod teretom tih briga i nevolja, došavši kući zle volje.

Sestra je međutim jedva čekala, da mu može izpripoviedati, što je sve poduzela. On joj je odobravao, kimajući glavom, ali ga njezine rieči nisu oduševile, kako je to Stana očekivala.

Slušao je, što govori, nekako raztreseno.

— A jesi l' ti štogod uspio? — upita ga sestra, sjetivši se, kakav bi mogao biti razlog njegovu nerazpoloženju.

— Još ne znam . . . To ćemo viđet, dok se Matijakovi zdogovore.

— Govorio si s Androm?

— E!

— Pa šta velji? . . . Valjda mu ni' pravo vratit zemlju?

Luka vodeničar samo duboko udahne zrak i odpuhne ga nozdrvama. Sestra je to razumjela.

— E pa šta mo'š! — reče blago, čudeći se u sebi, da mu bogati Matijakovi, koji su imali toliko zemlje, ne mogu prepustiti jednu njivu.

9.

Šesti je radni dan u sedmici na izmaku. Seljak se dosta namučio poslom i sad čeka zasluženi počinak. U subotu se do mraka radilo po svim dvorištima, dok nisu ljudi konačno sjeli za večeru. U kuhinjama žmirkaju petrolejske svjetiljke, umorni ljudi šutke grabe žlicama jelo iz zemljanih ili limenih zdjela, u kojima se obično nalazi mlieko s nadrobljenim kruhom ili kuhani krumpir. Negdje stoje na stolu u tanjirima i velike kriške crnoga kruha, koje su bile zamočene u raztopljenu mast. Malo luka i soli — pa eto seljačke večere!

Vani, na šoru, čuje se već momačka pjesma. Mladići su požurili u mrak, da se što prije sastanu sa svojim djevojkama. Subota je, treba to izkoristiti. Sutra će moći duže spavati, jer ih nitko ne će potjerati iz kreveta već u tri četiri sata poslije ponoći, kao što se to inače čini radnim danom.

Mlađarija se veseli nedjelji. Kako ne bi! Opet će proživjeti jednu liepu večer u ašikovanju, a sutradan će se zaljubljeni parovi vidjeti kod crkve i občine, uhvatiti u kolo, naigrati i napjevati. Druge zabave i razonode i tako nemaju.

Momačka se pjesma, starinska, odtegnuta, razlila u širinu preko prostranih šorova, kroz avlije i šljivike, da se izgubi negdje daleko u ravnici:

»Ej, ori, Zelja, sutra je neđelja,
Ej, danas ori — sutra se odmori!

Duboki momački glasovi prate ovu pjesmu i njihovo brujanje na kraju svakog stiha izdaleka zvuči veoma ugodno.

Na vratima djevojačkih kućara mlade Hrastovčanke osluškuju te momačke glasove i nastoje razpoznati, iz kojega su kraja sela ovi noćni pjevači. Neke su se cure već dotjerale i izašle »na drum«, gdje su pogađale, tko pjeva:

— To su momci iz Marin-dola!

— Ne, nego iz Širokog šora!

Gotovo svaka ima svojega momka. A noć je divna, kao stvorena za ljubav!

Mladež se skupljala, tražila i našla. Iz mraka su iznicali pojedinci i parovi, a djevojke, da ne zaostanu za momcima, zapjevaše:

»Mjesečina uprla u granje,
Lipa večer za ašikovanje!«

»Mjesečino, idi do nevolje,
Od tebe se sakriti ne more!«

Zasvirala je i tamburica.

Na razkršću dvaju šorova našlo se odjednom dvadesetak djevojaka i isto toliko momaka. Kraj tamnih spodoba mladića biele se ženske nošnje. Crne siluete momaka prate djevojke kao njihove sjene. Sasvim mladi parovi, među kojima se tek počela razvijati nježna ljubav, pružili bi jedno drugome samo jedan prst i držali se tako čvrsto, kao da su zakvačeni karika ma u lancu. Stariji su momci već bili smioniji. Oni su svojim djevojkama ovili ruke oko struka, a bilo je i takvih, koji su išli tiesno pripijeni i bez ikakvoga stida davali oduška strastima, milujući se i cjelivajući pred drugima.

Noć je.

Nemirna šokačka krv gori u žilama. Glas te krvi pretočio se u strastne ljubavne pjesme, koje do kasne noći odjekuju

šorom; glas te krvi osjeća se u ritmu kola, kad se tresu mlada tiela, kad rumen udari u obraze djevojaka i snaša, a momci i oženjeni ljudi samo bećarski namiguju na njih i mjere ih vatrenim pogledima.

Oči se cakle od zanosa. Oči govore.

U njima se zrcali ljubav.

Opojno miriše zemlja i meka, svilena trava. Tamni šljivici vjerno čuvaju tajne. Drhtavi šapat, uzdasi i šušanj — sve se to gubi u noći.

Noć je najveća prijateljica ljubavi i najveća zaštitnica ljubavnih parova. Ona ih prekriva svojim crnim plaštem i zbog toga je zaljubljena mladež slavi u pjesmama, veličajući njezinu ljepotu i moć.

Koliko se puta pjevalo o njoj i te večeri. Tomu se ni broja ne zna!

Šorom kraj Ajdamakove kuće prođe nekoliko skupina momaka i djevojaka, koji su s pjesmom na ustima išli u kolo. Preko nizke pokidane ograde vidjelo se svietlo u Katinu kućaru, i njezine druge povikaše u prolazu:

— Kato! . . . Ajd na drum!

Djevojka im je odgovorila nešto, što one nisu pravo ni razumjele. Ne htjedoše se zadržavati i gubiti vrieme, jer se u daljini već čulo sviranje violina i udaranje bugarija.

Kata se te večeri liepo obukla i mislila malo izaći među mladež, no pomisao na sutrašnji susret s gluhoniemim Rokom odjednom ju je tako onerazpoložila, da je izgubila svaku volju za izlazak.

Naslonila se na vrata svoga kućara i zadubila u misli.

Iz sela dopiralo je do nje pjevanje bezbrižne mladeži. Razabirala je rieči, ciele stihove. Sve o ljubavi. Samo o njoj. Iz tih pjesama izbijala je vječna čežnja za dikom i milovanjem. Čežnja, koju osjeća svaka djevojka i svaki momak u razcvjetano proljeće života. Zato je svatko sebi našao para pa čak i one kevice, što su prije godinu, dvie izašle iz opetovnice.

A ona?

Propustila je nekoliko godina u čekanju. Da joj je mati barem dala, da se uda za onoga seljaka drugoselca, bila bi već odavno snaša i možda sretna žena.

Kata uđe u svoj kućar. Bila je to sobica prenatrpana različnim stvarima, tako da se čovjek u njoj jedva kretao. Visoku postelju punu perja zastrla je Kata finom ponjavom od tankoga platna ukrašenom krupnim šlingerajom. I na toj ponjavi stajali su još vanjkuši postavljeni samo zato, da se vide ručni radovi na jastučnicama. Uz krevet je bio »staklenjak«, pun tkanja i odjevnih predmeta, a na njegovoj polici poredani sitni ukrasni predmeti, kipovi svetaca izrađeni od porcelana, eliptične kutije obložene samim majušnim školjkama, sedefnoga sjaja i bieli sadreni zec kao »šparkasa«. Na staklenim vratašcima ormara i po njegovoj polici stoje mnoge slike, drage djevojačke uspomene iz prošlih godina. Na jednoj je slici Kata bila snimljena s onim drugoselcem, na ostalima pak s nekim kalfićima, koji su oblietali oko nje i pomalo joj udvarali, dok nisu otišli u »fremt« ili u vojsku. S tim se obično svršavalo njihovo ašikovanje, jer se oni nisu žurili sa ženitbom kao seljački momci, nego su čeznuli za svietom, htjeli barem na koju godinu otići iz sela, u veća mjesta i gradove, da nešto vide i bolje izuče svoj zanat.

Kata je redom uzimala te slike i dugo ih gledala.

Snuždila se i uzdišući slušala, kako izvana dopiru u kućar glasovi pjesme, koja se orila selom.

U vajatu se osjećao miris bosiljka, što je prodirao iz ormara. Kata je voljela cvieće, osobito bosiljak. Često bi, kao i druge djevojke, zataknula stručak bosiljka za pojas, za tkanicu, i kadkad ga dirnula prstom, da se s njega oruni miris i svojom opojnošću širi oko nje.

S jeseni i na zimu kućar je bio prezasićen mirisima cvieća i voća. Na ormaru stajale su krupne, žute gunje i rumene jabuke, kisele turkinje i hrapave »lederke«. Osobito je oštar bio miris »lefende«*), koju je Kata metala među rublje u sanduk i ladice.

Kod drugih se djevojaka osjećala u vajatu pomada i »merisava vodica«, pa su se one još ponosile time, pjevajući u kolu ili na prelu:

»Alaj moja sobica meriše.
Od pomade i od mene mlade!«

Djevojačke sobice, kućari 'li vajati! Mnogo toga čuste i vidjeste u onim toplim ljetnim noćima, kad su u mraku burno kucala mlada srdca i bojažljivo drhtale duše. Vi ste niemi čuvari tajni, i cura ne pjeva uzalud: »Da zna mama, što zna soba mala — već bi davno porušit' je dala!«

U tim se kućarima sanjari, ljubi, uzdiše i čezne. Često i plače, trpi, očajava, kad su uzrok nesreći i sramoti. Prevarene

* despik = lavendel.

i ostavljene proklinju tada svoje kućare i sobice, a na nevjerne ljubavnike padaju težke djevojačke kletve.

Kata nije nikoga proklinjala, nije nikoga krivila. A i zašto? Ašikovala je s momcima, jer su to činile i sve druge djevojke, ali je to njezino ašikovanje bilo sasvim nedužno. Sastajala se s momcima kao i ostale cure, išla s njima na »divane«, u igri se i poljubila s kojim, dopustila, da je prati kući. S dvojicom, trojicom dopisivala se, dapače s nekima i u isto vrieme, jer joj se to činilo zabavno i zanimljivo.

Ovdje, u kućaru, držala je u ormaru više takvih pisama, koje je dobila od raznih mladića, većinom hrastovačkih kalfi. Bila su to jednostavno napisana pisma, u kojima su mladići žalili za Hrastovicom, sjećali se seljačkih divana i majstorskih siela, na kojima su se nekad zajedno zabavljali.

Kata je izvadila iz ladice sva ta pisma i razglednice kao i karte sa šaljivim slikama, koje je dobila na hrastovačkim zabavama prigodom šaljive pošte. Imala je cieli kup tih karata i čuvala ih za uspomenu. Za neke nije ni znala, tko ih je poslao. Pojedine su karte bile izšarane mnogim podpisima posjetilaca zabave, dok su na drugima bile olovkom napisane samo dvie, tri rieči. Tako joj je netko napisao na jednoj karti: »Volim te! M.« Ovaj joj je obožavatelj bio nepoznat kao i onaj, koji je krupnim, ružnim rukopisom ukoso napisao preko ciele razglednice: »Šaljem ti 'iljadu poljubaca! Triput osam — pogodi ko sam!«

Gledajući ove slike na ormaru, pisma i razglednice, Kati se činilo, da će to sve morati baciti u zaborav, da će uskoro biti kraj njezinu bezbrižnome djevovanju. Ne bi ga žalila, da joj je srdce odabralo momka, za kojega će se udati, ali se ona, eto, trebala udati radi vodeničareva bogatstva pa još k tome za gluhog i niemog Roku.

Nije tih dana jedanput zaplakala u svome kućaru, u koji se zavukla, da je nitko ne vidi i ne čuje!

Otac i mati ne mare za njezine osjećaje. Njih dvoje mislili su samo na »grunt« i s najvećim oduševljenjem govorili o vodeničarevom imutku, očekujući, da će i oni imati od njega koristi.

Kata liepo zaveže crvenom vrpcom sva pisma i razglednice, pa ih ponovo spremi u ormar. Sjetno je gledala u noć i slušala, kako se u daljini gubi pjesma mladeži. Postalo joj je tako težko, da se bacila na jastuke i počela ridati od plača. Negdje kod triema škljocnula je brava.

Djevojka brzo ugasi svietlo u kućaru i zatvori vrata.

Iz kuće je netko izašao. Bila je to mati, koja je došla pred vrata kućara i poluglasno upitala:

— Kato, je l' spavaš?

Kći je šutjela.

Bila je u takvom duševnom razpoloženju, da nije htjela nikoga vidjeti, pa ni svoju majku.

Franca još jednom reče:

— Kato! — ali se kći ne odazva.

Zarinula je lice u jastuk i prigušila jecanje, da mati ne čuje njezin plač. Franca promrmlja nekoliko rieči. Potom se koraci udaljiše od kućara.

Djevojka ih je osluškivala., odahnuvši, kad se ponovo zalupiše vrata na triemu i odmah poslije toga okrenu ključ u bravi.

U kućaru je bilo mračno kao u rogu.

Djevojka otvori vrata, a široki kosi trak svietla pade na pod i donji dio staklenjaka.

Pjesma se u selu polako stišavala.

U travi su cvrčali cvrčci, u gustoj krošnji iznenada zalepršala krila neke ptice, kao da je u snu pala s grane.

Na crkvenom zvoniku muklo izbijahu sati. Polako, dugo. Zacielo je već bilo kasno. Možda jedanaest ili dvanaest sati.

Tek kad osjeti, da noć postaje hladnija, djevojka se zatvori u svom kućaru i legne u postelju.

10.

Kod Jemrićevih se ujutro osjećala nervoza i užurbanost. Franca je veoma rano pomela stazu na ulici, zatim cielo dvorište i ušavši u kuću, iztjerala muža iz kreveta, s ljutitim poklicima:

— Gle, gle! . . . Pa taj još leži! . . . Zar ti ne vidiš, da je napolju već veliki dan?!

On je nezadovoljno gunđao, ali ipak poslušao ženu. Trebala je još štošta urediti i spremiti za doček budućega zeta i strine Stane Vodeničareve, da se ne moraju stidjeti pred tim ljudima iz bogate kuće, kod kojih je sve bilo bolje i ljepše.

Za uređivanje kuće brinula se Franca. Tri je dana unapried prala i čistila, samo da joj u sobi i kuhinji bude uredno.

Mužu je rekla :

— Moramo sakrit svoju sjerotinju! . . . Da se ne bi ko s nama sprdo.

Skinula je paučinu iz triema, očistila prozore na sobi, obrisala prašinu po cieloj kući pa i ondje, gdje je stajala već godinu dana. Uklonila je sve ono, što je bilo staro i poderano, izniela iz sobe zakorjele opanke i neke debele Pavine čarape, što su dugo ležale u kutu kraj peći.

Dok je muž otišao u staju, da baci konjima navilak siena, žena je već poprskala vodom zemljani pod u sobi, pomela ga i širom otvorila prozore, da se kuća prozrači. Na stô je metnula novi stolnjak,, koji je Kata otkala i na rubovima mu izradila resice. Posteljinu je brzo promienila, pa na visoki krevet postavila ozgo na ponjavu svoje najljepše jastuke.

Kad se muž vratio u kuću, morao je priznati ženi :

— Lipo si to naredila ! . . . Eto, sad je takija bolje !

— Samo ti pazi, da mi tu štogod ne zaprljaš i ne izgužvaš ! — upozori ga Franca, tobože strogo, a zapravo zadovoljna, što ju je muž tako pohvalio.

Iz njegova se mrmljanja razabralo, da ne će, da će paziti, pa dok je Franca otišla iz sobe u kuhinju, on je podigao poklopac na sanduku s rubljem i sasvim ozdo izvadio šarenu krpicu, u kojoj je bila zamotana britva. Na prozorčiću s dvorištne strane uviek je visjelo razbijeno ogledalce, u uzkom limenom okviru, koje je Pava donio iz svjetskoga rata, iz soldačije. Skinuo je s hlača crni već izlizani remen, zakvačio ga za prozor i nategnuvši rukom počeo na njemu oštriti britvu. U drvenom čanku donio je sebi iz kuhinje malo tople vode, natrljao lice grubim domaćim sapunom za pranje rublja i začas se obrijao.

Franca mu je spremila i čisto rublje, da se presvuče.

U kući je vladalo odprilike takvo razpoloženje i vršile su se takve pripreme, kao da se očekuju prosci. Pava se poslije umivanja brižljivo češljao, pazeći, da ravno povuče razdjeljak kroz svoju riedku i prosjedu kosu, koju je zatim dlanovima čvrsto pritisnuo i zalizao. Metnuo je pod nos i brkovez, kojim se inače duže vremena nije služio. Ovo dade Franci povoda, da mu u šali dobaci:

— Šta se ti, matori vraže, tol'ko doćeruješ, ko da će tebe njeko gledati?... Glavno je, da se danas diva lipo naredi i da nam u kuće bude sve, kako treba. Za tebe manje više!

Ali Pava smatraše, da se i on mora kao domaćin bolje obući i urediti, to više, što prošli puta, kad je Stana Vodeničareva došla k njima, nije bio kod kuće. Njemu je neobično laskalo, što će mu Vodeničarevi, bogati i ugledni seljaci, postati pri'telji. On je time bio veoma počašćen i htio je na svoje goste napraviti dobar dojam.

Ne obazirući se na ženino zadirkivanje, obukao je stvari, u kojima je nedjeljom išao na misu. Mali prslučić, koji se sprieda zapravo nije ni mogao zakopčati, tiesne hlače od crnoga prugastog baršuna, koje nisu sezale ni do pojasa, tako da se iznad njih objesio trbuh. Na glavi mu se kočio visoki šešir, sjajan, kao da je ulašten. Obuven je bio samo u papuče. Među tim crnim stvarima izticala se još više sniežna bjelina njegove rubine, a kad bi pošao kuda od kuće, Pava bi još zabacio na ramena pleteno »ćurakle« s uzkom hrvatskom trobojkom oko ovratnika i širokim šarama na donjemu rubu i oko rukava.

Franca su čudila, što joj kći još nije ustala, pa ode do kućara, udari nekoliko puta šakom u vrata i pozove Katu.

I nju je htjela »dotjerati«.

Kako su konačno odpale sve osnove, da se Kata uda za majstora, trebalo se i dalje držati seljačkih običaja i nošnje. Mati i kći bile su doduše prije pomišljale na to, da se Kata »pocivili« ili barem počne odievati polugrađanski, kao što je to u Hrastovici učinilo već nekoliko djevojaka, koje su se htjele udati za majstore. Ona se za njima još nije posve povela, nego samo nedjeljom prestala nositi narodnu nošnju i djevojačku pletenicu s cviećem, koju su inače nosile sve ostale seljačke cure. Mjesto njom pokrivala je glavu rubcem i oblačila različne oprave u boji, od svile i sukna.

S tim se sada moralo prestati.

Franca je iz razgovora sa Stanom Vodeničarevom vidjela, da ona i njezin brat Luka traže za Roku seljakinju, a ne »gospoju«, koja će ići »civilski« odjevena i tjerati modu. Ako je htjela udati kćer u njihovu kuću, morala se prilagoditi njihovim nazorima.

Ona opet potraži Katinu pletenicu, koja je zajedno s umjetnim cviećem bila u nekoj kutiji u ormaru, pa to sve spremi za djevojku, da joj može — kako se to u Hrastovici veli — namjestiti glavu.

Djevojka dođe iz kućare pokunjena, s modrim kolobarima izpod očiju i blieda lica. Majci to nije izmaklo:

— Kako ti danas izgledaš!? — reče začuđeno i odmah doda. — Moraš se mrva udesit i narumenit. 'Oću da ideš k crkve.

Kata se nije protivila.

Činila je, štogod se od nje tražilo. Sjede na stolicu i mirno se prepusti majci, da joj uredi kosu, postavi i sveže pletenicu, nakiti glavu umjetnim i naravnim cviećem.

I Pava pogleda, što ženske rade. Bio je zadovoljan.

— Tako, tako . . . Samo ju lipo naredi.

Protrljao je ruke, lupio dlanom o dlan, pomislivši, da u povodu i na račun toga događaja i posebnog razpoloženja smije sebi priuštiti koji gutljaj rakije. Iz kuhinje je uzeo pivsku bocu i otišao u komoru, gdje su mu stajala dva bureta s rakijom. Dugačka tikva, što je visjela na zidu, služila je mjesto teglice. On odčepi vran na manjem buretu, turi teglicu i usisavši u nju piće, izpusti ga u grlić boce.

U mračnoj komori, koja je obično vonjala po stareži i pliesni, zamirisa šljivovica.

Drugo je bure stajalo još nenačeto, a Pava ga je spremio za Katinu udaju. Iz manjega se trošila rakija za kućne potrebe, za mobe i slične prigode, kad bi se u kući našlo više poslenika.

Kraj toga bureta stajao je prutić, kojim je domaćin češće mjerio sadržaj bureta. I sad ga je turio kroz otvor u bure, pa izvukavši napolje pogledao, dokle je prutić vlažan.

— Dobro je! — zadovoljno promrmlja Pava. — Ima još za podrug šuva!

Onda je opet metnuo vran u rupu, udarivši ga nekoliko puta sjekiricom, da mu rakija ne izhlapi.

Žena će se pobrinuti za kolače, a on je izvadio malo rakije, da Stana Vodeničareva ne kaže, da ih baš ničim nisu ponudili.

U tim pripremama za doček gostiju vrieme brzo prođe.

Sa zvonika seoske crkve oglasilo se već i zvono, koje je Hrastovčane pozivalo na misu.

Kako je tiho i svečano nedjeljom na selu! Iz kuće izlaze djevojke i snaše kićeno odjevene, izlaze mužkarci u blagdanskim odielima, starice u crnim opravama, s molitvenicima i krunicama u ruci. Kod drugoga zvona ožive seoski šorovi, žitelji pohrle na misu.

Kraj kuća prolaze žene u živahnom čavrljanju, dok ozbiljni, stariji ljudi mirno vode razgovore o gospodarstvu i svojim svakodnevnim brigama.

Franca je užurbano radila oko kćeri.

Okretala ju je kao lutku, namještala, dotjerivala. Sad bi joj popravljala nabore na oplećku s leđa, sad pritezala tkanicu, da bude što tanja i zgodnija u struku, sad iztezala skute, da sa svih strana budu jednako dugački.

— Kod crkve će sigurno biti i strina Stana Vodeničareva — reče joj mati. — Neka mi se od nje tuđit! Lipo ju pozdravi. Baš bi voljela, da te vidi 'vako dočeranu i spremitu.

— Dobro, mamo!

— Morda će i Roko doć na misu . . .

Mati je vjerojatno htjela još nešto reći, dati savjet i za taj slučaj, ali joj misli ostaše neizrečene.

Kako je djevojka šutjela, Franca malo kasnije ponovi:

— Ako dođe . . . , nemoj bježat prid njim!

— Ne ću, mamo.

U blagom majčinu pogledu i toplim riečima osjećalo se ipak razumievanje, koje je Franca imala za svoju kćer. Kod otca nije tomu bilo ni traga. On se uobće nije mogao uživjeti u položaj svoje kćeri.

Kraj kuće prolazile su već posljednje skupine seljaka i seljakinja, što su išle na misu, kad je i Kata bila gotova. Mati je izprati na ulicu i dugo gledaše za njom.

Njima je taj dan bio veoma važan. Možda odlučan za sudbinu mlade djevojke, koja je stajala na pragu novoga života.

Mati je bila zabrinuta za njezinu budućnost, jer je vidjela, da je djevojka nesretna.

Izkusna žena i majka, koja pozna svoje diete u dušu, mora mu s lica čitati misli i prije nego itko drugi uočiti njegovo pravo duševno stanje. Nagli obrat u djevojčinu držanju udario joj je u oči odmah poslije posjeta Stane Vodeničareve, ali se mati nadala, da će se Kati za koji dan ipak vratiti njezino prijašnje vedro razpoloženje, kad je pjesmom i zvonkim smiehom izpunjavala cielu kuću.

Kolike li razlike između ove nedjelje i prošlih nedjelja, kad je nestrpljivo očekivala znak zvona i polazak na misu, ma da je ondje nitko nije očekivao! Uživala je samo u tome, što će se kretati među množtvom svieta, što će vidjeti svoje druge i one nju. Šetala se s drugim djevojkama oko cintora, a poslije mise išla pred obćinu, gdje bi se sakupili svi misari, da čuju »zapovid«, koju bi s visokih stepenica obćinske zgrade čitao n sar Tunica. (Ovaj je običaj čitanja »zapovidi« ostao u Hrastovici još iz doba Vojne krajine, kad je regimenta tako izdavala se-

ljacima graničarima svoje naloge). Došavši kući, Kata bi uviek pripoviedala majci najprije, što je gospodin parok rekao u svojoj propoviedi, zatim što je občina dala na znanje žiteljima u najnovijoj »zapovidi«, a poslije toga razvezao bi se najmiliji ženski razgovor: o tom, kako je tko bio kod crkve odjeven i što se govori među ženama i djevojkama.

Kod crkve, poslije mise, čuju se sve novosti. Tada je na okupu gotovo cielo selo, pa nikad zgodnije prilike za izmjenu misli i sastanak mladeži. Na ledini, pred občinom, često se nedjeljom razvije i kolo. Ako nije ondje, onda će sigurno biti u »Crljenom bircauzu«, gdje se Ruda Kranjac brine za cigansku glasbu primaša Mite, samo da se mladež zabavlja, da igra i dakako uzput štogod potroši u gostionici.

U kolu su uživali nesamo mladi, nego i stari, koji bi stali u krug oko plesača i gledali, kako je tko obučen, kako igra, uz koga se hvata u kolo i s kime se najviše zabavlja, očijuka.

Sve to skupa predstavljalo je onaj posebni i jedini užitak, koji ljudima pruža nedjelja na selu.

Crkva je obično dubkom puna pobožnih žitelja. Na koru svečano bruje orgulje, a seljačke djevojke stoje u prvome redu i skladno pjevaju crkvene pjesme, često zajedno s pukom.

Na glavama mladih snaša trepte zlatom vezene šamije, uz djevojačke pletenice šareni se raznobojno cvieće. Kad meštar ozgo baci pogled s kora, čini mu se, da se dolje u crkvi stere pred njim divan cvjetnjak.

Miris cvieća i miris tamjana miešaju se s vonjem voštanih svieća, što dopire od oltara.

Među djevojkama, »u redu«, stoji i Kata Ajdamakova. Ne gleda ni lievo ni desno, nego ravno pred sebe. Kad ne pjeva, onda skrušeno moli, a u oku joj se cakli suza.

Djevojke su već zapazile na njoj promjenu, iznenadile se, što se poslije dužeg vremena opet pojavila pred crkvom u pletenici, šaptale nešto između sebe i tumačile to na različne načine.

Kata je prije mise vidjela i strinu Stanu Vodeničarevu, koja ju je također opazila, smješkala se na nju i kimala joj glavom.

Djevojka se samo lako naklonila, dok joj se oko usana pojavio namješteni smiešak.

Stana je stajala u skupini starih žena, koje su sve bile u crnini, držale u rukama molitvenike i prevrtale među prstima »patrice«. Neke su od njih bile u koroti i mjesto crne marame nosile na glavi čisto bielo »prekrivalo«, svezano visoko na podbratku, tako da su podsjećale na koludrice.

Roka nije bio pred crkvom.

Djevojka se požurila kroz sviet, da što prije dođe do svojih drûga, koje su zajedno s njome pjevale u crkvi »u redu«. Htjela je, barem prije mise, izbjeći susret sa strinom Stanom Vodeničarevom i to joj je uspjelo. Ljudi su se već tiskali na ulazu u crkvu, treće je zvono zazvonilo, i odmah je počela Služba Božja. Vjernka je bilo toliko, da svi nisu ni mogli stati u crkvu, nego neki ostaše pred njezinim vratima.

Kao i mnogi drugi ljudi, tako je i Kata tražila utjehu tu u crkvi, očekujući, da će u njoj naći smirenje. Zbog toga se sasvim predala molitvi ili zanosno pjevala s djevojkama one liepe pjesme, koje su naučile od meštra Ilje.

A kad je misa bila gotova, sviet se opet skupio pred crkvom, gdje su starije žene načinile špalir i kritički promatrale mladež, odmjerivši svaku djevojku od glave do pete. Mlade Hrastovčanke šetale su kroz taj špalir, kao da ih to ništa ne smeta. Priučile se već na to i slabo se obazirale na babe, nego kradom bacale oči na ono mjesto, gdje su stajali hrastovački momci.

Pred crkvom se nalazio i licitar. Nedjelja je, pa je iznio nešto svoje robe, svieća, medenjaka i oblizala. Mladež i djeca kupili se oko njega, uzimajući sladkiše, a stariji, većinom žene, kupovale su svieće, da ih zapale u crkvi ili na groblju.

Kata prođe jedanput kroz špalir i odšeta se do občine, gdje su na klupama pred zgradom i izpod drveća sjedili stari Hrastovčani, pušeći lule i razpravljajući o svojim i občinskim poslovima. Na povratku iznenada stane pred nju Rokina tetka i pruži joj oveći omot:

— Nješta sam ti kupila . . . . Da se mrva osladiš.

Djevojka se zacrvenjela preko ušiju.

Oko njih je stajao i prolazio sviet. Radoznalim ženama, koje su pomno pazile sve, što se događa, nije taj susret mogao izmaći.

Kata osjećaše na sebi tuđe poglede. U žamoru među tolikim svietom često bi se čuo i smieh mladeži. Kad bi se sada netko nasmijao u djevojčinoj blizini, njoj bi se učinilo, da je podrugljiv i da se odnosi na nju.

Mislila je, da svi gledaju samo nju i strinu Stanu Vodeničarevu, da svi vide, kako ona prima od starice omot s »mi-

lošću«, i da je svima jasno, zašto se daje i prima taj dar, k tomu još i ovako javno, pred cielim svietom.

Zahvalila je strini Stani, izmucavši nekoliko rieči, i najradije bi pobjegla odavle, odtrčala kući i negdje se sakrila, ali joj se tada pogled sukobi s očima njezina otca, koji je stajao nedaleko od njih i zadovoljno, značajno, namignuo na kćer, kao da ju je htio time bodriti, sokoliti.

On je sve vidio i razumio. Bio je sretan i ponosno se ogledavao, da vidi, jesu li i drugi ljudi opazili, da je njegova kći nešto dobila od strine Stane Vodeničareve, da se ta žena iz bogate kuće srdačno razgovara s Katom, hvata je izpod ruke, zadivljeno gleda i odnosi se prema njoj, kao da su u kakvom rodu. Ne, to nije smjelo ostati nezapaženo! Ako to ljudi nisu sami opazili, treba ih na to upozoriti.

Pava gurne laktom čovjeka, koji je stajao kraj njega, i reče mu:

— Vidi, Marka, m'a kći divani sa Stanom Vodeničarevom!

Marka nije shvatio, zašto ga je Pava na to upozorio:

— Da, viđu. Pa šta onda?

— Dobila je od nje i milost! — pohvali se Jemrić.

Tek je sada svanulo Marki:

— A, tako! . . . To onda nješta znači, anj?

Pava samo zažmirka očima i zadovoljno pogladi brk.

— 'Oće l' bit svatova? — zapita Marka.

— Viđet ćemo! . . . Nješta se iza brda valja, — oprezno odvrati Pava Ajdamakov, ali se po njegovu odgovoru vidjelo, da je to gotova stvar.

Dok su mnogi mužkarci previdjeli, da je Stana Vodeničareva nešto dala Kati, ženski je to sviet dobro uočio. Njih nitko nije trebao na to upozoriti niti im tumačiti značenje toga darivanja. One su odmah znale, o čemu se zapravo radi i samo se čudile, kako da se prije o svemu tome u selu ništa nije čulo:

— Ko bi to reko! . . . Svit i ne zna, što se tu sprema!

— Još u tajnoste!

— Nisu to ćeli objesit na veliko zvono.

— Pravo i imaje! Šta se to koga tiče?

Tako su žene govorile u »špaliru«, prateći pogledom Stanu i Katu, koje su se nešto tiho razgovarale.

— Gle stare Vodeničarke, kako se samo s njom voda među svitom! — reče zlobno neka žena petdesetih godina,

koja je isto imala kćer za udaju i zavidjela Ajdamakovima, što su Kati našli tako dobru »partiju«.

— E, ti Ajdamakovi zbilja imaje sreću! — primieti druga.

— Pala im je sjekira u med!

— Šta misliš, nolki grunt!

Za desetak časaka već su sve žene govorile samo o tom, a na Katu i Stanu bilo je upereno još više radoznalih očiju.

Strina Stana reče djevojci:

— Roka je s otcem na vodenice, al' će doć doma potlje po dana. Onda ću ga dovest mrva k vašoj kuće.

— Dobro — promuca djevojka.

— Šta je s tobom? — čudila se strina Stana. — Nješta si mi tužna? Da nisi morda bolestna? . . . Je l' ti što fali?

— Ne, ništa mi nije! — odgovori Kata. — Samo . . . tako . . . ne znam ni sama, što bi to moglo bit!

Govorila je na prekide, praveći stanke između pojedinih rieči.

Strina Stana pripisivala je to djevojačkoj stidljivosti i da se malo našali s Katom, namigne na nju i tiho izusti:

— Kad se udaš, sve će bit u redu! . . . Znam ja to, i ja sam bila đevojka, al' je to bilo davno, davno . . .

Djevojka se silom nasmiešila i još više zbunila.

— Ne, nije to tako, kako vi mislite! — promrmlja ona i obazre se, da ih ne bi tkogod čuo.

Bilo bi joj veoma neugodno, da i drugi saznaju za taj njihov razgovor, a prolazili su kroz sviet i vidjela je, kako su kraj njih neke žene naćulile uši, prisluškujući, što se govori.

Žitelji iz Hrastovice počeli su se skupljati pred obćinskom zgradom.

— Ajdmo k straže, da čujemo zapovid! — predloži strina Stana, pa se zajedno s Katom zaputi do obćine.

Pred njima su išle žene i djevojke, polako, svečano, u dugačkim, širokim, zvonolikim suknjama, koje su podsjećale na krinoline.

I stariji mužkarci ustali su s klupa i pošli pred obćinu, da čuju, što im oblasti naređuju i što se oglašuje, da li se što kupuje ili prodaje.

Pisar Tunica stajao je već pred obćinskim ulazom, s debelom knjigom u ruci, čekajući, da se sav sviet skupi i smiri,

Mladež, što je stajala sasvim blizu Tunici, šalila se s njime i dobacivala mu različna pitanja, ali im on nije ostao dužan, nego svakom uzvraćao istom mjerom. Na šalu je od-

govarao šalom, na dosjetku dosjetkom, pa ipak se začas znao i uozbiljiti, sviestan svoje ozbiljne i važne dužnosti, koju je još trebao obaviti. Pazio je on na ugled občine, premda je tu bio namješten najprije dvie godine bez ikakve plaće, zatim s tako malom nagradom, da mu nije dostajala ni za pušenje. Glavno je međutim, da je i on pripadao među »občinare«, to jest občinsku gospodu, da se mogao nadati, da će jednoga dana sjesti za blagajnički ili bilježnički sto.

Tunica otvori knjigu, prolista nekoliko stranica. pa kad je pred občinom zavladala grobna tišina, poče čitati »zapovid«. Ovaj su to puta bili dosadni občinski oglasi o čišćenju poljskih jaraka i kanala, zatim o dovozu šljunka na državnu cestu, a na kraju je oglašeno, da se iz Markotina izgubila kobila dorka, stara sedam godina, pa tko je nađe i uhvati, da to prijavi u občinu, gdje će mu vlastnik izplatiti nagradu.

»Zapovid« je kod starijih ljudi odmah izazvala različne komentare, osobito nalog, da se mora voziti šljunak sa Save na z'danu cestu. Vječni nezadovoljnici, a takvih ima u svakome selu, mrmljali su i psovali, što će opet morati mučiti svoje konje i izgubiti dva tri dana, kao da to nisu morali činiti i prošlih godina. Doista je bilo nezgodno, što je ljetno doba, kad seljak ima najviše posla na njivi, alį tada je i Sava mala, tako da se lakše dođe do pruda (šljunka), s mnogo manje muke nego inače.

Stana i Kata stajale su zajedno pred občinom i slušale čitanje zapoviedi, no djevojka od svega toga nije gotovo ništa zapamtila. Gledala je u Tunicu i čula, da govori, ali te rieči kao da su prohujale pokraj njezinih ušiju. Niti je uhvatila nit misl', njihovu vezu i smisao izgovorenih rieči, niti je štogod od toga prodrlo u njezinu sviest.

Posve odsutna duhom zurila je u pravcu, u kojemu su svi gledali, a kad joj strina Stana Vodeničareva nešto reče — ona to preču, ostavši i dalje nepomična kao kip.

Kato, divo!? — ponovi Stana. — Zar ne čuješ, što ti veljim?

Djevojka se trže:

— Zagledala sam se u Tunicu i zamislila! Nekate se ljutit, strina Stano!

— A što bi se ljutila. 'Tila sam ti samo rit, da ja moram doma, pa lipo pozdravi svoje kod kuće i reci im, da ćemo sigurno doć!

— Dado je tod njege među svitom, a mama je doma! — odvrati Kata.— Samo dođite. Mi vas čekamo.

Strina Stana je potapša po obrazu i oprostivši se, ode doma.

Oko Kate skupi se odmah nekoliko djevojaka.

Sviet se poče razilaziti i u tri pravca krenuše veće skupine ljudi i žena svojim kućama, samo se mladež i dalje vrzla pred občinom i oko cintora, da u šetnji i razgovoru provede još neko vrieme.

Djevojke je zanimalo, zašto je Kata tako dugo bila sa strinom Stanom Vodeničarevom i je li istina, što sviet pripovieda:

— Pa vas dvi ste danas neprestano zajedno?

— Velje, da ćeš joj, postat sna'?

— Da ćeš se udat za Roku!

— Kaži nam nješta, da čujemo? Ta, cilo selo već o tom divani!

Druge su htjele vidjeti, što joj je Stana kupila.

—Je l' ti dala medenjaka il' oblizala?

Ona se branila i htjela otići:

— Uh, što ste dosadne! . . . Ne znam, vjerujte mi! . . . Nisam gledala, nit me to zanima. Uzela sam, što mi je pružila.

Ljutila se na te glasine, koje su se tako brzo proširile među svietom:

— Ko to samo govori o meni? . . . Šta se svit miša u tuđe stvare?

— Pa eto, 'tio bi znat! — a jedna je dodala:

— Ne mo'š ti nikom zatvorit usta i zabranit da govori!

Neke su joj već zavidjele:

— Bome, teb' će bit lipo!

— 'Naka kuća! . . . Četr'es' jutara zemlje!

— I to kake zemlje! Ni to istom štagoder, nego najbolja zemlja u 'Rastovice . . . Grunt, kaki treba tražit!

I njima je dakle bila na umu samo zemlja kao i njihovim roditeljima, pa je pitanje, da li je koja od njih pomislila i na Katino srdce, njezine osjećaje, njezinu sreću. Momka uobće nisu spominjale i djevojci je to bilo drago, jer bi se inače našla u još većoj neprilici.

Nije čekala razlaz mladeži, nego u pratnji jedne svoje susjede požuri kući, samo da ne mora više odgovarati radoznalom svietu.

Mati ju je nestrpljivo očekivala.

Ona je već čula od otca, da je strina Stana bila s Katom i da joj je dala »milost«, pa je sada htjela saznati, što su sve govorile i kako je protekao taj susret.

Brzo je razmotala omot od licitara i zadivila se velikoj količini oblizala i medenjaka, što ih je kći dobila od Stane:

— Bože, kolko ti je toga kupila!

Ona je odmah i kušala jedan okrugli medeni kolačić, ustanovivši, da je veoma ukusan, fin, a zatim je brzo prebrojila i oblizala, da bi mogla izračunati, što to sve skupa stoji.

Strina Stana se po njezinu mišljenju za prvi puta dobro »pokazala«, to jest nije škrtarila i uzela je priličnu količinu tih sladkiša i šećera. Nisu to bila ona sasvim tanka i prosta oblizala spravljena od obojenoga šećera, nego prilično dugački i debeli štapići, u kojima je šećer bio pomiešan sa sitnim orasima.

Mati je sve to gledala, uočila i ocienila, jer milost i milost nije jednaka.

Po daru, njegovoj vriednosti i kakvoći, može se štošta zaključiti, a na selu se osobito pazi na to, kakav je dar, pa makar da se radi i o maloj »milosti«.

Djevojka nije marila za sadržaj omota, nego je i dalje bila sjetna, zamišljena. Predala se mislima, kao da i ne zapaža majčinu nazočnost.

— Pa šta je, ništa mi ne govoriš? — čudila se mati.

— A što da ti kažem?

— 'Oće l' oni doć danas?

— Rekla je, da 'oće.

— Roka ni' bio kod crkve?

— Ni'!

Ušao je i otac u sobu (on je na račun tih velikih događaja opet potegnuo iz pivske boce!), stao kod stola i vidjevši, što je sve kći dobila, počeo na sva usta hvaliti Vodeničareve:

— E, to su gazde, gazde! . . . Svaka čast! . . . Sjerotinja bi uzela jedno oblizalce ili dva, najviše tri četjeri, a bogati eto uzimaju cilu 'rpu! Ko velje: nek se diva osladi, nek se vidi, čija je kuća mastna!

Franca potvrdi Pavine rieči:

— E! . . .E!

Ona se zajedno s mužem oduševljavala za Vodeničareve, pa im je obadvojma bilo upravo krivo, što u tome nije sudjelovala i Kata. Franci nikako nije išlo u glavu, da kći misli i osjeća drugčije nego oni, koji joj žele samo dobro. To njezino protivljenje kao da je pomalo prelazilo u prkos — smatrao je otac —, pa ga je zbog toga trebalo uništiti.

Kad su govorili o liepoj »milosti«, djevojka se nije ni maknula. Ne reče ni jedne rieči i otac joj dobaci:

— Rašta ti, »frajla«, šutiš? . . . Anj?

Piće ga malo ugrijalo, a u takvom se stanju lako razbjesnio i na najmanji povod. Hotimice je dodao riečʼ »frajla«, samo da bocne Katu, da se makar i tako naruga njezinim sanjarijama o udaji za majstora.

Kći osjeti žalac u otčevu pitanju. Bojala se njegove srčbe. Vonjao je po rakiji, oči su mu se bile zacrvenjele i gledale je s tupom bezosjećajnošću. Ona promrmlja:

— Zar ne smijem ni šutit?

Otac je svakako naumio da skrši taj njezin odpor, da uništi taj prkos, koji ga je mogao neobično razdražiti i razjariti. Već je nervozno mljaskao ustima, kao da su mu na jeziku bile psovke, koje je silom progutao. Svladao se i samo priekorno, povišenim glasom rekao:

— Kaki je to odgovor? . . . Zar se tako govori s otcem? . . . Stvor ti đeči, pazi se ti mene! Dok moj kruv jedeš, moraš me slušat i poštivat!

Žena ga je mirila:

— Pava! Neka bit taki! . . .Mani se dive!

—Ah, šta! — otrese se Pava. — Ne vidiš, kako se drž'? . . . Samo šuti i cmrlji, mjesto da je vesela i sretna! Cilo joj selo zavid'! S kimgod sam danas kod crkve divanio, svako mi je reko, da bolje partije ni mogla naći!

Kata ustane i htjede otići u kućar, ali je otac čvrsto pograbi za ruku, unese joj se u lice i zaprieti:

— Kad danas Vodeničarevi dođu k nama, težko tebi, ako mi budeš cmizdrila i šućela ko mula! . . . Jesi l' čula šta veljim?

Kata se iztrže iz njegovih ruku:

— Pusti me! . . . Jesam

Zalupila je za sobom vratima i izašla na dvorište.

Pava zavrti glavom i duboko uzdahne:

— Težko će to bit s njom!

A onda se odjednom okomi na svoju ženu Francu:

— Svemu si ti kriva i niko drugi... Ćela si za zeta imati majstora, ćela si, da ti kći bude majstorica, pa sad evo vidi, kako joj je to udrilo u glavu!

— Pa ni' samo to! . . . . Roka je gluvonim, đevojka ga pravo i ne zna, ne volji. Imaj mrva obzira prema svom đetetu!

—Upoznat će ga već, zavoljet će ako ga ne volji! . . . Zar si ti mene voljila, kad su te moji zaprosili? . . . I ti si bila ista ko i tv'a kći! Tebi je ope' bio u glave 'naj lugar . . . Misliš li, da ja to ne znam? . . . Znam, kako ne bi zno! Samo što o tom nikad ne divanim. Bilo pa prošlo!

Franca se iznenadila. Muž joj doista nikad nije spočitavao i spominjao toga lugara, koga je ona poznavala i voljela još kao djevojka, ali nikad više nije na njega mislila, jer je odavno i brzo prežalila tu svoju prvu djevojačku ljubav.

Žena mu priekorno dobaci:

— Pava! . . . Kako mo'š!? . . .

Ali njega to nije smetalo:

— Da, tako je to!... Samo šuti, samo šuti!

Žena posluša, a on pljucne na pod i prezirno doda:

— Sve ste vi ženske jednake, sve na jedno brdo tkane!

Franca je mahnula obadvjema rukama, kao da je htjela na to odgovoriti: »Idi zbogom! S tobom se ne da divanit!« pa otišla u kuhinju, da pripazi, da joj ne bi zagorjelo jelo na štednjaku.

Pava sjedne na tronožac i zapalivši lulu, poče sam sa sobom govoriti:

— Nejaš pameti ni' što bi muva na peru ponila!... Ja sam se cilog svog vika mučio, pa nisam mogo povećat svoj imetak ni za fertalj jutra, a njoj se pruža prilika da dođe do tolkog grunta!... Sad se ona još nješta cifra, sad ona još nješta premišlja, mjesto da to objeručke pri'vati! Kaka je luda, još bi joj se oto moglo i pošiknut!*

U sobi je između prozora bio »pendžerak«** zatvoren drvenim vrataščima. Pava ode do njega, otvori ga i izvadivši bočicu od francuzke rakije, u kojoj je sada bila šljivovica, iztrusi gotovo sve, što je bilo u staklu i obrisavši brkove, odlučno reče:

* pošiknuti = izmaći, oskliznuti se

** pendžerak = niša, udubina u zidu.

— Da vi svi stanete na glavu, bit će 'nako, kako ja kažem!... Bilo joj pravo il' ne, al' ona će se udat za Roku i gotova misa!

Mati opet ode do Kate, da je umiri, utješi i savjetuje, kako doista nema smisla, što se toliko žalosti.

Djevojka joj je okrenula leđa i pustila je, neka govori.

— Kad se udaš i budeš starija, uviđet ćeš i sama, da smo mi imali pravo! Ta, ne žele tebi tvoji roditelji zlo!

Iz kuća u susjedstvu čuo se već zveket jedaćeg pribora, čulo se, kako žlice stružu po limenim tanjirima i zdjelama, a kod Jemrićevih se još nije ni pomišljalo na objed.

Mati se suznih očiju, koje je brisala pregačom, vratila u kuhinju, našto dođe i Pava, te nervozno poviče:

— De, baba, postavljaj jelo!... Ko 'oće jest, nek jede, a 'ko ne će... ne mora! Šta ti nju maziš i moliš! Ni' više mala!

Kata se nije pojavila iz kućara.

Dok je otac srkao juhu i ljutito nešto mrmljao, mati kradom metne na tanjir komadić mesa i kruha, pa to odnese kćeri u kućar.

Metnula joj je jelo na ormar i blago rekla:

— Kato, 'de jetkaj!... Ne 'š se valjda sad još patit gladom!

Mada joj nije bilo pravo, što se kći tako drži, ipak joj materinski osjećaji nisu dopustili, da je u takvom stanju ostavi samu i bez objeda.

Mati je gotovo neosjetljivo pogladi po ramenima i zbunivši se zbog te nježnosti, koja ju je još više ganula, brzo izađe na dvorište, da joj ne bi opet navrnule suze na oči.

Otac ne bijaše tako sentimentalan.

Jeo je i dalje, zamastivši bradu i brkove, pa samo prigovori ženi:

— Ajd barem ti, stara, nemoj bit luda!... Proći će to nju već!

Poslije toga šutke su sjedili za stolom. I Franca je izgubila volju za jelo, ali je iz obzira prema mužu i da ne bude opet vike i svađe, uzela nekoliko zalogaja i zatim brzo pospremila stô, uredivši ga i zastrvši čistim stolnjakom. Pava je ustao, malo se protezao, pa uzevši neku staru kabanicu, otišao na dvorište, da legne u hladovinu pod orahom.

Vani je vladala nedjeljna tišina.

Na cesti se nije čulo zvrndanje kola kao radnim danom, a zbog ljetne žege šorovi su još bili sasvim pusti.

Seljaci su se poslije obilnog, nedjeljnog ručka odmarali.

Činilo se, da je selo posve opustjelo. Nigdje žive duše.

Ljudi bi na takav dan počeli izlaziti iz kuće tek kasno popodne, kad padne hlad i sunce bude nizko na zapadu.

Netko bi zastro prozore na sobi i izpružio se na dugačku klupu, netko bi otišao u šljivik i legao u travu ili potražio kakvo drugo sjenovito mjesto.

Sviet je poslije šest dana napornoga poljskoga rada bio željan odmora, a najbolje se opočiva nedjeljom popodne, kad se čovjek bezbrižno izpruži na svome ležaju i odspava dva tri sata.

Dopodne mu brzo prođe. Dok se obrije, obuče, ode na misu i vrati kući, već je i vrieme objedu. O počinku tada nema ni govora.

Tako je i Pava sada prostro pod orah staru kabanicu i legao, da se malo odmori. U dvorištu tu i tamo zuje dosadne muhe, negdje u susjedstvu čuje se kokodakanje kokoši.

Pava leži i gleda kroz granje iznad svoje glave modrinu nebeskoga svoda. Htio bi, da ni na što ne misli, da se preda snu, ali ga neprestano tare briga, kako će se to sve svršiti s njegovom kćeri i Vodeničarevima, hoće li se djevojka konačno urazumiti i doći do spoznaje, da je najbolje, da se uda za Roku i prihvati bogatstvo, koje joj ti ljudi nude.

Pri pomisli na Vodeničareve i na taj brak njemu su samo dolazile pred oči one divne velike njive, koje su oni posjedovali. O, kako bi mu to godilo i kako bi on bio ponosan, da mu čiča Luka vodeničar jednog dana kaže »priša«, da ga povede sa sobom na svoj stan i svoje imanje, da ga u jesen zove k sebi na klanje svinja, da o Božiću i Uzkrsu jedan drugome dolaze u kuću! Postali bi kao rođaci i Pava bi svakome mogao ponosno reći, da mu je kći udana u Vodeničarevu kuću, koja ima četrdeset jutara zemlje i toliko drugo blago.

— Jogunasta je ona, prkošljiva! — mislio je Pava. — Ne zna cinit grunt! A neja većeg i sigurnijeg blaga na svitu, nego što je zemlja!

Eto, leži on tu na zemlji i kao da je osjeća pod kabanicom. Osjeća njezin miris, njezinu toplinu. Diše ona i živi. Po njoj raste trava, a tamo vani na polju talasa se zlatno more žita. Raste kukuruz, ječam, raž, zob. Rastu velike šume, različno drveće. Ona hrani i cara i mrava.

Silna je ta zemlja!

Kako je čovjek malen, sićušan prema njoj. Kad pogleda onu nepreglednu slavonsku ravnicu ili one visoke gore i goleme planine, čini mu se, da nije veći od crva.

Leži tako Pava i misli o zemlji, udiše njezin miris i čudi se, kako da i drugi, kako da i njegova kći ne misli tako.

Žena ga već bolje shvaća. Starija je, dvadesetak je godina duže gazila po njoj, orala s njim, sijala i žela.

Ona zna, što je grunt.

Ona zna, da je zemlja život!

Pava se protegnuo na kabanici, izpružio ruku i provukao prste kroz travu. Eto, to je njegov komad zemlje, to je njegova gruda, njegova i Božja! Zar ima štogod na svietu bolje i ljepše, nego kad čovjek ima svoju zemlju? Zemlju, koja ga hrani i s kojom može razpolagati, kako hoće.

Pava je mislio, da nema.

Nije on zavidio ni gospodi, ni majstorima. Zavidio je samo onima, koji su imali od njega više zemlje.

Uviek je žudio za tim, da poveća svoj posjed, ali uzalud. On nije mogao doći do više grunta, ali njegova kći može.

Može i mora! — mislio je Pava i zavezao se u san.

A Kata je sjedila u kućaru i tiho plakala.

Na polici staklenjaka, među kutijicama i figurama od porcelana, kraj bielog zeca od sadre, kuca budilica:

Tik — tak! Tik — tak! Tik — tak!

Kuca neprestano, a velika kazaljka kao da mnogo brže nego obično prelazi s brojke na brojku i žuri se da opiše podpuni krug, ali ni tada ne zastane. Prešla je već brojku dvanaest, tu je opet jedan, gdje će u mehanizmu stare ure, kao uviek, kad kazaljka dođe na to mjesto, nešto škljocnuti, da bi se zatim sve više približavala brojci dva. Djevojka češće baci pogled na uru i uviek se iznenadi, kako vrieme brzo teče. Malo prije su, po njezinu mišljenju, bila tri sata, a sad su, evo, skoro četiri!

Dok je inače u polumraku kućara ili noću, u gustoj tami, bilo tako ugodno slušati kucanje budilice na ormaru, sad mu je to smetalo i mučilo. Kata je imala glavobolju i svaki kucaj ure osjećala kao udarac malim čekićem negdje duboko u mozgu.

Žega polako jenjava.

U dvorištu postaju sjene od zgrada i drveća sve duže i duže, dok se nisu protegnule sve do zida i ograde susjedne kuće.

Vrieme odmiče.

Mati je posvršavala svoje poslove, odmorila se i došla Kati, da je pripravi za doček Vodeničarevih. Otac se probudio i ne znajući, što bi počeo, izađe na ulicu, gdje su pred pojedinim kućama, na klupčicama uz kapiju, pod drvećem ili na travi u jarku, sjedili seljaci i seljakinje. Svaku takvu skupinu sačinjavaju ljudi, koji žive u najbližem susjedstvu, povezani starim prijateljskim vezama.

I Pavine komšije bile su već vani, pa kad ga opaziše pred kućom, povikaše:

— Ajd u 'rpu! — no njemu nije bilo do razgovora:

— Ne morem doć! . . . Čekam goste!

U daljini je već opazio Stanu Vodeničarevu i Roku, koji su im dolazili u pohode. Pava brzo uđe u dvorište, da o tom obaviesti ženu i kćer:

— Evo idu!

Iz njega je već izhlapila rakija, ali ga ponovo obuze uzbuđenje, koje prieđe i na ženu. Ona se ušeprtljila kao i svaka domaćica, kad očekuje kakav važan posjet, dok se kći, začudo, držala sasvim mirno, ravnodušno.

Roditelji su Stani i Roki potrčali ususret do kapice. Kći je zaostala za njima, stidljivo spustivši glavu.

— Faljen Isus! . . . Evo mene i našeg đuvegije! — pozdravi i reče u šali strina Stana Vodeničareva, a Pava i Franca zajedno odzdrave:

— Uvik amen!

Lice im se začas preobrazilo, zasjalo od sreće i zadovoljstva.

Stana nije došla praznih ruku.

U ruci joj košara još veća nego prvi puta. Puna, težka. Stara izkusna žena zna, čime se ljudi pridobivaju, čime se stiče prijateljstvo, zna i to, da i ljubav prolazi kroz želudac, pa je opet dovukla »milosti«, finih sladkiša i različnog, odabranog voća.

Čvrsto se, srdačno rukuju.

Pava potapše mladića po ramenima. On i Franca tek sada prvi puta dobro pogledaše momka, od šešira do opanka. Vidjeli su oni njega i prije, ne jedanput, prolazili kraj njega i bili u njegovoj blizini, kad bi dovezli hranu na meljavu u Lukinu vodenicu, ali ga sada gledaju nekako drugčije i vide drugčije, jer im je prije bio kao i svi ostali, a sada postao nekako bliži, draži. Pa nije ni čudo! Mladić ih tada nije zanimao. Bili su prema njemu ravnodušni, bio im je tuđ i stran, ali čim počeše stvarati osnove o Katinoj udaji za Roku, čim im je trebao postati zet, nestade te ravnodušnosti, u duši im se već porodiše neki osjećaji prema tome mladiću. Istina, još bliedi i neodređeni, no ipak dovoljni, da im mladić kod ovoga susreta bude simpatičan. Promjeni osjećaja i sticanja novoga dojma zacielo je mnogo pridonielo i njihovo oduševljenje za Vodeničarev grunt, čega oni nisu bili sviestni.

Ljudi nam se čine onakvi, kakvim ih očima gledamo. A Franca i Pava gledali su Roku sa simpatijom, zato im se činio ljepši i zgodniji nego prije. Nisu, štoviše, ni mislili na to, da je gluhoniem, niti ih je to sada toliko smetalo, kao što su se u duši pomalo bojali, da će ih smetati.

I Kata je kradom podigla pogled na momka, koji je trebao postati njezinim mužem. Kod nje je taj strah zbog njegove mane bio daleko veći, no kao da je popustio, vidjevši na mladićevu licu crtu dobroćudnosti.

— Isti otac! . . . Isti, izpljunuti Luka! — rekao je Pava, gledajući momka i označivši na svoj način mladićevu sličnost sa starim vodeničarem.

Roka doduše nije bio tako liep kao njegov brat Ivša, no ipak je bio pristao mladić. Imao je čisto, rumeno lice kao djevojka, a iznad usta iznikli mu mali, crni brčići. Pogled mu je bio često turoban. Između crnih, gustih obrva život je rano usjekao dvie crte, koje su tome mladenačkom licu davale ozbiljan izraz.

Izpitljiv pogled njegovih kestenjavih očiju prelazio je tu kod Jemrićevih s jednog lica na drugo, zadržao se na djevojci i zatim radoznalo preletio preko dvorišta, kuće i gospodarskih zgrada.

Smiešeći se pruži djevojci svoju krupnu ruku i Kata načas pomisli, da će se Rokina usta iznenada otvoriti i progovoriti, ali on je samo kimao glavom i šutke stajao kraj Stane.

— Kako je samo plećat, jak! — divio se Pava.

— Pravo si reko, ko Luka! — potvrdi Franca.

Stana poče hvaliti Roku:

— I dobar je! Ko kruv! . . . Ja ne znam, što bi brat pričeo, da neja njega! Roka radi u vodenice, na polju, gegod treba! Sve on zna i ništa ga ne mrzi. Pokažeš mu jedanput, dvaput, i već je shvatio, i ako ne čuje i ne more govorit. Šteta za takog đečka, što mu je oduzet dar govora!

Tetka ga sažalno pogleda, zatim doda:

— Uvik će se morat oslonit na drugog. Kud je taki gluv i nim pristo? Ako treba otić u obćinu porez platit il' kaki drugi posol obavit nod, kod kotara ili fešteraja, nikud ne more sam, svage mora za njega njeko govorit i brinit se! Zaoto i 'oćemo, da ga oženimo, pa će ga žena zaminjivat, gegod valja štogod rit i napravit . . . Lasno je, dok smo Luka i ja živi, al' treba mislit i na to, što će bit potlje, kad nas dvoje ne budemo na svitu! On bi, sjeroma', osto jadnik sam i bezpomoćan. Propo bi brez žene!

Pava je isto bio toga mišljenja:

— I ja 'sapim* tako!

— E pa onda ga ženite! — reče Franca.

Stana Vodeničareva pokaza rukom na košaru i obrati se Kati:

— 'De to, divo, odnesi unutra i izprazni.

— Pa ići ćemo svi u kuću. Ne ćemo valjda ostat na avlije! — izusti Franca i zajedno s Katom prihvati košaru.

Mladić ih je sliedio, gledajući djevojku. Tetka ga je kriomice upozorila na nju. Gurnula ga laktom i očima pokazala na Katu. Možda je ne bi razumio, da nije stara pri tom još i namignula, kao da mu reče: »Pogledaj malo ovamo, momče! To je cura!«

Po smiešku, koji se razširio na njegovu licu, tetka je vidjela, da ju je Roka razumio. On se uobće sa svojim ukućanima, s otcem i slugama, lako sporazumievao. Kadkad je shvatio i najmanji mig okom, a ako to nije dostajalo, onda su mu prstima, kretnjama, pokazali, što žele i misle, našto bi on samo zakimao glavom ili isto odgovarao kretnjama i očima. Nekad bi otvorio usta i mučio se, da iztisne kakav glas, ali je svaki bio nejasan i mladić se uzalud naprezao. Nije ga nitko razumio.

Ušavši u sobu, mladić skine šešir s glave i ne znajući, kuda bi s njim, počne ga vrtjeti među prstima. Po zidu kraj ulič-

* sapiti = misliti, držati, računati (turski esapiti)

nih prozora bilo je više slika, a Roka pokazivaše osobito zanimanje za sve slike, koje bi mu se našle pred očima. Zagledao se u sliku, na kojoj je Pava Ajdamakov bio snimljen kao domobranac prije svjetskoga rata.

Pava mu pokaza prstom najprije sliku, onda se udari rukom u prsa, da Roka znade, da je to on.

— Moja slika, moja slika! — reče momku. — Dok sam bio soldat!

Mladić ga je uzpoređivao sa slikom, čudeći se vjerojatno, koliko se čovjek odonda promienio.

Žene se razpripoviedale o kolačima, koje je strina Stana vadila iz košare, tumačeći im, kako je što napravila:

— . . . Tu ide fertalj orava, fertalj šećera i bjeljanci od dvoje jajaca . . .

Franca se divila Staninim kolačima, pa odmah doniela pun tanjir svojih i metnula pred goste. Pava je otišao u komoru i kako je već prije njihova dolazka izpraznio bocu s rakijom, morao ju je sada ponovo natočiti.

Posjedali su za stô.

Franca je već udesila tako, da Roka bude kraj Kate.

Gledajući ih tako jedno kraj drugoga, prišapnula je Stani:

— Vidi, nena Stano, nji' dvoje će bit zgodan par!

Tetka zadovoljno zažmirka očima.

I sama je to već opazila. Bila je ponosna na svoj izbor i svoj ukus, jer je djevojka, zdrava i jedra, pristajala uz toga snažnog, plećatog momka, koji je bio čvrst, kao saliven od željeza. Tek ju je donekle zabrinjavalo, što se djevojka tuđi od njega.

Mati ju je ipak trebala poučiti, kako da se drži prema Roki! — mislila je Stana Vodeničareva. — Ona mi je kazala, da je djevojka napola pristala.

Nešto se moglo odbiti i na prirođenu djevojačku stidljivost, a svakako i na to, što se prvi puta sastala s momkom.

I Franca nabora čelo.

Uzalud namiguje na Katu, gurka je nogom i tako opominje, da obrati mladiću više pažnje, da mu pokaže ljubeznije lice.

Kata sjedi nepomično uz Roku i jedva kadkad podigne pogled do momka. Osjeća bojazan pred tim gluhoniemim mladićem i sve joj se čini, da nije kao drugi ljudi, uviek veseli i

razgovorljivi, koji svojim riečima šire oko sebe život i vedrinu. On mukom muči i ta vječna šutnja ulieva joj strah u dušu.

Samo u tim očima, što na nju i ostale bacaju izpitljive poglede, zrcali se blagost i dobrota. One svjedoče, da Roka nije zao čovjek.

Ako je istina, da su oči prozori duše, kako to netko reče, onda bi se kroz njih moglo barem malo zaviriti u nju, da bolje upoznamo ljudsko biće, koje nas zanima. Kata je to pokušala.

Opazivši .. blagost i dobrotu u njegovim očima, ona je nesviestno odkrila svietlu stranu Rokine duše, iz koje je zračila ta dobrota.

Mladić je s drugim momcima bio prošle jeseni nekoliko puta na djevojačkim divanima, gdje je imao prilike vidjeti više cura, ali se ni jednoj od njih nije usudio približiti. Njegovoj mirnoj naravi nije odgovarala njihova prevelika živahnost. Sva je ta mladež bila pustopašna, skakalo se, igralo i pjevalo, dok bi se on povukao u kut sobe i samo gledao, što čine.

Ovdje međutim sjedi kraj njega djevojka, mirna, krotka kao janje. Liepa, ozbiljna. Štogod je više gleda, sve mu se više sviđa.

Ruke su joj na pregači u krilu, a na jednome prstu sja se pozlaćeni prsten s crvenim, okruglim kamenom.

Dok se stari razgovaraju, ne obazirući se na mladi par, Roka se bojažljivo primakne djevojci. Htio je pružiti ruku k njoj i već je spustio kraj sebe na klupu, ali onda se zbuni, zastidi i povuče je natrag.

Vidi on, da je tetka to opazila, da ga bodri pogledom, pa se osmjeli i po drugi puta pruži ruku.

Dodirnuo je djevojčine prste. Katu prožme jeza. Stisne ramena i možda bi trgnula ruku, da je on nije blago primaknuo sebi i zagledao se u prsten.

Okrenuo ga na njezinu prstu, smješkao se i pogledavši Katu, zakimao glavom, po čemu je zaključila, da mu se prsten sviđa.

Iz njegove ruke strujila je u njenu ruku ugodna toplina. Držao ju je tako blago, kao da se bojao, da se ona ne bi poplašila.

Kata skine prsten i pruži ga Roki, da ga može bolje pogledati.

Na mladićevu licu ocrtavalo se osobito zadovoljstvo, ne zato, što je imao u ruci taj prsten, koji je bio jeftina vašarska roba, nego zato, što se smio doticati djevojčine ruke i biti u njezinoj blizini.

Kad joj je opet uzeo ruku i ponovo htio metnuti prsten, zabunio se i počeo ga naticati na srednji, deblji prst mjesto na prstenjak, našto se djevojka nasmiešila i pokazala, gdje treba nataknuti prsten.

Zaboravivši, da je gluhoniem ona prijazno reče:

— Tu dođe, tu!

On ju je slušao kao diete, nasmija se sam sebi i zavrti glavom, kao da se čudi, što se tako zabunio.

Bilo je to prvi puta, da se Katino lice razvedrilo i da joj je oko usana zatitrao smiešak.

Ova Rokina blagost i djetinjska poslušnost odagna joj strah iz duše. Taj snažni mladić s krupnim, jakim rukama i žuljevitim dlanovima bio je zapravo veliko diete, koje je trebalo majčinski voditi i upućivati. Kata je to kao žena instinktivno osjetila. U djevojci, pa čak i u manjem ženskom djetetu driemaju još neprobuđeni materinski osjećaji, koji nagonski dolaze do izražaja, kadgod je potrebno, da žensko koga uzme pod svoje okrilje i u svoju zaštitu. Zar nije ona već kao djevojčica majčinski tetošila svoje lutke načinjene od krpa, u igri ih vodila i upućivala, kao da su to njezina »djeca«?

Od toga joj mladića ne prieti opasnost, jer je dobar kao dobro, poslušno diete. Sad već osjeća samilost prema njemu, to više, što ga je sudbina maćuhinski zapostavila. Ni kad mu je mati bila živa, nije ga ugrijala majčinska ljubav, jer je Anđi bio na srdcu više stariji sin Ivša, »lipi Ivša«, njezin ljubimac.

Prsten je opet na Katinoj ruci, ali je mladić nije više izpustio iz svoje ruke. Skupi čak toliko odvažnosti, da je pomiluje.

Najprije po vršcima prstiju, poslije polako sve dalje, po cieloj ruci, do kraja rukava od bluze.

Dvaput ga je blago odgurnula i tobože mu zaprietila prstom, no njemu se svidjela ta igra i svaki ju je puta iznova započeo.

Kata osjeti, da se ne može na njega ljutiti, premda joj u obraze udari rumen od stida, što je taj momak pred roditeljima hvata za ruku.

Oni baš, srećom, s velikim zanimanjem slušaju strinu Stanu Vodeničarevu, koja je nadugačko i naširoko počela pripoviedati o svome životu, braku i dolazku u bratovu kuću. Obširno, potanko, od Poncija do Pilata, sve tamo od prije četrdeset godina, kad je kao djevojka udajom napustila Vodeničarevu zadrugu.

Katini roditelji samo kimaju glavom, odobravaju, čude se i smješkaju, već prema tome, što se i kako govori.

Pava ponudi goste rakijom, pa kako nijedno od njih nije bilo za piće, on se sàm pomalo častio i zarumenio u licu.

Namigivao je na Roku i prinoseći palac ustima, nudio ga da pije, no mladić pokaza rukom, da to odbija.

Domaćin uze bocu u ruku i našali se:

— E, kaki ste mi vi gosti! . . . Niko mi ne će pomoći!... Žao mi je, što ni došo baća Luka s vama. On se sigurno ne bi dô tolko molit.

Žene su jele kolače.

Pred njima stoje dva tanjira puna paprenjaka, »šapa« i gibanice sa sirom, što je Franca obično pravila blagdanom.

Djevojka ih isto jede, a mladić samo gleda u nju i ne može skinuti oka s njezina lica, što se zažarilo u obrazima.

I Stana kadkada baci pogled na Katu, čudeći se promjeni u djevojčinu držanju. Došla je tako naglo, neočekivano.

Divila se Kati i u sebi govorila:

— Lipa je ko slika! Ko namolovana! Ako bude još i tako dobra i marljiva, imat ćemo snaju, baš kaku smo željeli.

Franci je pao kamen sa srdca, vidjevši, da se Kata malo pripitomila, priučila Rokinu družtvu. Ona je to kao mati prva zapazila.

Nađe čak i izliku da Stanu i muža pozove na dvorište.

Djevojka ustade i htjede za njima, ali je mati zadrža:

— Kud ćeš ti? . . . Ostani tu s Rokom, mi ćemo se takija vrnit.

— Samo se vi zabavljajte! — doda otac. — Imamo mi nješta razgovarat, što ti ne trebaš čut.

Bilo je to po Staninoj želji, po osnovi, koju je ona stvorila s Francom, kad ih je prvi puta posjetila.

Neka se mladi malo upoznaju, zbliže.

Zato pak nema zgodnije prilike, nego kad su nasamo. Momak će biti slobodniji, a i djevojka se ne će tako stidjeti.

Nije to Kati prvi puta, da se nalazi u družtvu mladića, ali su se svi oni prije Roke razgovarali s njom, šalili i zabavljali. Rekli joj, što misle, ona je to čula i znala, dok Roka vječno šuti.

Mučilo ju je pitanje, što on misli i osjeća?

Roka joj nije mogao udvarati i kao drugi momci šaptati u uho one sladke rieči, koje sve djevojke tako rado slušaju. Često su te rieči neiskrene, zavodljive, pa ipak gode srdcu i onda, kad im djevojke ne vjeruju.

Uzalud je očekivala, da će joj i on nešto reći.

Roka se samo smješkao, ali taj smiešak nije više bio onako turoban kao kod dolazka. A gledao ju je netremice.

Težko je bilo izdržati njegov prodorni pogled.

Te su je oči nešto pitale.

Nešto su tražile od nje.

Reći nije mogao, pokazati nije smio. Ona je dobro znala, kakvi su seljački momci. Drugi bi na Rokinu mjestu izkoristio tu priliku, da je zagrli, poljubi, ali on je i dalje bio miran, bojažljiv.

Zadovoljio se time, da joj koji puta malo jače stisne ruku i privuče k sebi, našto ga je Kata lako udarila po prstima i gotovo šaptom blago rekla:

— No, no! . . . To se ne smije!

Roka tada naškubi usta kao diete, kad se mazi, i poslušno vrati ruku u Katino krilo. Djevojci se sviđalo, što nije bio grub i prost, jer je to odgovaralo njezinoj tihoj, povučenoj naravi.

Zbunjuje je samo mladićev pogled. Ne zadržava se na licu, nego joj klizi po vratu, spušta se na ramena, grudi, a ona se tada instinktivno pokriva i zakapča na sebi bluzu, koja je ozgo bila malo otvorena.

Dugo tako sjede njih dvoje, sjede i drže se za ruke.

U sobi je tiho.

Izpod zidne ure sa šetalicom zazvrči lančić i naglo spusti težki željezni uteg. Djevojka se prene od toga neočekivanog zvuka. Sasvim se već priučila na tišinu i neobičnu mučaljivost svoga momka.

— Eto, ako se udam za njega, — mislila je Kata, — uvik ćemo tako šućet. Nikad od njega ne ću čut ni jednu rič. Nit ću znat, što misli, ni što osjeća, nego ću to uvik morat pogađat.

A zatim se upita:

— Zar je to, na koncu, zbiljam važno?

Tko još nije vidio, kako mladi zaljubljeni par satima sjedi na klupi, sjedi i šuti, možda se samo drži za ruke, ovako kao njih dvoje, a ipak pri tom osjeća svu sreću i blaženstvo, koje čovjeku pruža blizina dragoga bića! U toj šutnji predaju se podpuno svojim mislima i osjećajima, osluškuju kucanje svojih srdaca i zaborave na cieli sviet. U duši im bujaju uzvišeni osjećaji i štogod pogledaju, sve im je liepo, sve ih uzhićuje, sve ih zanosi. Tada misle, da nije nitko sretniji od njih. Kadkad doista ne treba mnogo, da se čovjek osjeća sretan!

Da taj mučaljivi mladić, koji sjedi kraj Kate, može govoriti, možda bi joj upravo ovako opisao ono, što osjeća u tome trenutku, i djevojka bi znala, da je osvojila njegovo srdce.

Mladićev uporni pogled imao je svoje značenje.

Za vezu između dvaju srdaca, između dviju duša, nisu potrebne rieči i djevojka je to poslije još bolje spoznala.

Kroz prozor se uvlači mračak.

Stari se vraćaju iz dvorišta. Pred sobnim se vratima čuje njihov razgovor, koji je ondje namjerno postao glasniji i zadržao se nekoliko trenutaka, da ne uđu iznenada, neočekivano.

Djevojka odgurne malo mladića od sebe i pokaže mu vrata, kao da htjede reći: »A sad — budi miran! . . . Dolaze!«

Bučno su ušli u sobu i odmah bacili izpitljive poglede na Katu i Roku. Obje su žene bile zadovoljne.

Kod mladih se po izražaju lica moglo vidjeti, da su se priučili jedno na drugo i da se ne tuđe.

— Je l' taj moj Roka bio dobar? — upita strina Stana.

Djevojka stidljivo obori oči:

— Je!

Zacrvenjela se još jače nego inače, pogledavši kradom mladića.

Kad su trebali poći, njemu kao da se nije dalo ostaviti djevojku. Pokazivao je tetki rukom, da ostanu još. Svi se počeše smijati, a smijala se i djevojka.

— Vidi, kako je rumena, ko papuška*! — reče mati strini Stani.

* cviet divljega maka.

Otac je uzeo bocu s rakijom i pružio gošći:

— Al' sad se ipak morate malo napit!

Starica primi bocu i prije nego što ju je metnula na usta, reče:

— E pa bilo sretno!

I momak je gucnuo nešto rakije.

Boca ide iz ruke u ruku, s usta na usta. Svi smatraju, da se to mora zaliti. Domaćin Pava dobrano potegne i zadovoljno mljasne jezikom:

— A-ha! . . . Tako valja! Kad drugi put dođete, ne ćete se valjda tako cifrat ko danas, da ja moram sàm pit!

Stana kao da nije bila s tim sporazumna:

— E, moj Pavo, sad je red, da vi dođete k nama! Onda ćemo mi vas počastiti rakijom. Ni pravo, da samo vi nas častite!

Okrenula se Kati i dodala:

— Al' nekate mi doć brez dive! . . . Svakako ju povedite sa sobom, da ju i moj brat Luka vidi. 'Oš doć?

Djevojka sramežljivo izusti:

— 'Oću, strina Stano!

Franci je zasjala suza u oku, pa je kradom obriše krajem pregače.

Sve dok se na ulici nisu konačno razstali, mladić je Katu čvrsto držao za ruku, ne skidajući pogleda s djevojke.

Po cielome toku ovoga posjeta moglo se ustanoviti, da se polako ostvaruje osnova strine Stane i Katine matere.

Franca je bila zadovoljna. Tako i inače počinje na selu zbliženje dviju obitelji, kojima se djeca kane uzeti. Donoseći »milosti«, strina Stana je pokazala, da Vodeničarevi ozbiljno misle s djevojkom.

Prvi je susret sretno prošao i Franca je imala mnogo razloga, da bude te večeri veoma zadovoljna. I muž joj je fićukao od zadovoljstva, pa kad se preobukao u svoje radno odielo, ode u staju, da baci konjima djeteline.

Mati osta nasamo s kćerkom.

— No, kako ti se sviđa Roka? — upita je otvoreno.

Djevojka slegne ramenima i poslije kraćega razmišljanja promuca:

— Znaš, majo, . . . izprva sam se bojala, al' . . . sad me više ni' stra'

Franca je privine k sebi i poljubi u obraz:

— Drago moje dite!

Glas joj je podrhtavao i u tim je riečima bio i prizvuk tuge. Možda ju je mati potajno i sažaljevala, što je djevojci suđeno, da se uda za onoga mladića, iz čijih usta ne će nikada čuti ljubavno očitovanje.

Otvoreno joj to nije mogla reći.

U tome trenutku osjetiše, da su jedna drugoj bliže nego ikada prije, i kći uzvrati majci cjelov.

Kad se otac vratio, ušutješe.

Premda je tek nastala večer, on je već pospano zievao i tražio, da što prije legnu, jer da ujutro mora rano na posao. Pred kćerkom ne htjede spominjati mladića, ali kad ode sa ženom na počinak, kad su njih dvoje ostali sami u sobi, ponovo započeše razgovor o Vodeničarevima. Taj je razgovor potrajao još neko vrieme i onda, kad su već ležali u mraku na postelji. Razpravljali su gotovo šapćući, a to su činili uviek ovako po noći, ako su morali o čemu govoriti nasamo, ako se radilo o njihovim najintimnijim stvarima ili o najvećim obiteljskim i kućnim brigama, za koje Kata nije trebala znati.

Izkrsnulo je, eto, i pitanje nabave različnih stvari za djevojku i za to su se morala nekako namaknuti sredstva. A gdje je ono ostalo!

— Imat ćemo velik trošak! — uzdahnuo je Pava i ubrzo došao do zaključka, da ga ne će moći podnieti, ako ne odtjera štogod na vašar.

10.

— Kuda će to serežanji?

— Odoše prema »Ciganskoj mali*«!

— Da ni' baba Soka ope' njekog privarila svojim vračolijama?

— Il' su cigani štogod pokrali?

— Od tog će dvojga nješta sigurno bit!

Na kraju sela, u blizini ciganskih kuća, vodio se takav razgovor između dviju snaša, koje su stajale na ulici i gledale,

* mala ili malica = šor, ulica;

kako stazom odmiču oružnici u pravcu tako zvane »Ciganske male«. Na cestu je iztrčalo i nekoliko radoznale djece, a ženama se pridružio i djed Josa Josin, pa kao stari graničar i vojnik odmah pogodio, da je po sriedi krupna stvar:

— Ej, žene, zar vi ne vidite, da serežanji idu bajunetauf? Još nji četjeri! Da se tu radi o Soke, poslali bi po nju četnika** Imru i on bi ju sam doćero k straže. Ta, ne će valjda zbog 'ne stare vještice ić cila oružnička patrola!

Žene priznaše, da ima pravo:

— Pa da, da!

— Vi'š, mi na to nismo mislile!

— Ne razumijete se vi u to! — dobaci im djed. — Ja sam bio soldat pa znam!

— Indi ti, đede, držiš, da će to bit nješta veće?

Starac odmahne štapom, koji je imao u ruci:

— Ko zna! . . . . Morda su kom ukrali konje! Morda oteli dite! Zar ne znate, da ima i taki cigani, koji otimaju đecu, osakate ju, izkopaju im oče ili prebiju ruke i noge, pa ćeraju, da ko bogalji za nji' prose?

— Ta čuli smo, kako da ne! Čisto me jeza 'vata, kad na oto pomislim! — izusti jedna snaša, a druga ih uze u obranu i reče:

— A, ovi vod nisu taki!

Djed se razljuti:

— Ajd šuti! Šta ti znaš! Mlada si još, nisi ništa viđela i doživjela! Poznam ja nji'! Lukavo ti je to, prefrigano, lažljivo i kradljivo! Privarit će čojka za živi čas i ukrast gegod šta spazi! . . . Eto, formu im cigansku, kako mene privariše! Dođe proljetos njaki kotlar u moju avliju i pita me, imam li morda kaki traljavi kotol, da ga pokrpa. Pogledam ciganina i vidim, da u livoj ruke drži sandučić s alatom, a desnom crni kotol, koji je zametnio na leđa. Moj je bakreni kotol baš oti dana bio procurio i dadem ga ciganinu, da ga popravi. Stajo sam kod njega, gledo, kako radi i divanio, eto ko sad s vama dvima, a kad je posol bio gotov, ođem u kuću po novac. Pošteno sam mu platio, što je izko, i cigo ode. Kad ma baba dođe doma, pofaljim se, da sam dô pokrpat kotol. Baba ga uze i kako ona bolje vidi nego ja, zajauka u sav glas: »O, nevoljo sida, šta si ti to napravio! Zar ne vidiš, da to ni naš kotol? Strila te ubila,

** četnik = občinski redar (u Posavini, odvajkada).

privario te nečišnjak!« ... I zbiljam! Cigo je odnio sa sobom moj bakreni kotol, a podmetnio mi i ostavio svoj — gvozdeni!

— O, o! Svašta nek ima! — čudile se žene.

— Pa šta si ti onda, đede Josa?

— A, šta sam! . . . Ništa! . . . Ođo u obćinu i k serežanjima, al' ko bi ga našo! Nit ga znam, nit ga zjam! On je već bio odmaglio! . . . Velje, da i' je bilo više. Došli su na kolima, razapeli čerge na utvaju i razišli se po selu. Njekog su privarili 'vako, njekog 'nako, pa biž dalje!

Starac je još uviek žalio za tim kotlom. Duboko uzdahne i doda:

— E, đeco, da sam samo dvajs' godina mlađi! Sjeo bi u kola i ošo za njim u potjeru! Našo bi ga ma na kraj svita! Ne bi taj više nikog privario!

Žene opet pogledaše za oružnicima. Iznad njihovih ramena svjetlucali su se noževi na puškama.

— Vid', vidi! . . . I zbiljam će cigan'ma!

— Kažem ja vama! — reče starac. — Njeko je od nji' proljo sirće!

I drugi su seljaci vidjeli, da je prošla oružnička obhodnja. U mirnom selu Hrastovici pobudio je svaki takav prolazak oružnika veliku radoznalost, osobito kad bi se oružnici zaputili u »Cigansku malu«, gdje su češće svraćali, čim se posumnjalo, da su cigani što počinili.

»Ciganska mala« sastojala se od desetak kuća, zapravo ružnih, prljavih koliba, izmazanih žutom ilovačom. Dvie, tri kućice bile su sagrađene od priesne opeke, koju su cigani sami pravili od zemlje izkopane kraj smrdljive bare, što se nalazila odmah za njihovim jadnim naseljem. Pojedine su od tih kućica nekad davno bile oličene drečećim bojama, koje je većim dielom izprala kiša, tako da su po zidovima ostale samo manje ili veće šarene mrlje. U praznim, neograđenim dvorištima mogla su se ovdje — ondje vidjeti kakva stara ciganska kola, dok su ciganske rage, mršave, olinjale i krastave, pasle kraj bare ili po jarku uz cestu. Pred kućama su se cieli dan ganjali čopori garave, golišave cigančadi, dok su liene ciganke sjedile ili čučale uz zid, pušile i brbljale. Čupava im je kosa padala po ramenima, izpod crvenih i šarenih marama. Kako su i mlade i stare bile napola gole, u raznobojnim, poderanim prnjama, išle su gotovo odkrivenih prsiju, tako da im se i ondje vidjela crna, prljava put.

Nitko u Hrastovici nije znao, odakle su došli ti cigani i kad su se naselili tu na kraju sela, uz smrdljivu baru punu žabokrečine. Po svome jeziku, životu i običajima nisu imali ništa zajedničko s tim selom i prikrpili su se uz njega, kao što imela izraste u krošnji kakvoga drveta. I živjeli su kao nametnici, od krađe i milostinje. Nekolicina se bavila sviranjem i time ponešto zarađivala, a jedan je stari ciganin bio seoski strvoder, koji je odvlačio iz sela i zakapao uginule životinje na mrciništu kraj šume. Ciganke su pak vračale ženama za jaja, mast i brašno, varale lakovjerne ljude i pomalo krale.

Tako su živjeli malobrojni stanovnici »Ciganske male«, u kojima je još tekla nemirna nomadska krv. Svaki je od tih cigana čeznuo za ma kakvim kolima i konjima, ali ne zato, da se može baviti poljodjelstvom (ni u jednom od tih ciganskih dvorišta nije se mogao vidjeti plug, niti je itko od njih imao veću i liepo uređenu bašču!), nego da se vozi po sajmovima, da krstari cestama i ide iz sela u selo, dok na lak način ne dođe do novca i hrane, s čime se tada na neko vrieme opet vraćao u Hrastovicu.

I primaš Mita volio je konje.

Dugo je imao staru, mršavu ragu, kao i drugi cigani, a vozio se na razklimanim kolima, što su uviek škripala i cviljela. Na »'egedama« se moglo slabo zaraditi. Riedki su bili bećari, koji su poput »lipog Ivše« kitili gudalo deseticama i stotinarkama. Ruda Kranjac bio je škrt i kad je nedjeljom »kapela primaša Mite« svirala u »Crljenom bircauzu« seoskoj mladeži kolo i bećarac, dobila je od gostioničara samo dvie, tri litre vina i koju deseticu. Osim toga cigani su kadkad u ljetnim večerima svirali mladeži kolo na ledini Širokoga šora. Svaki momak i svaka djevojka morali su im za nagradu donieti po jedno kokošje jaje. U jesen je zarada već bila bolja. O svetoj Kati zaredale su u selu svatbe, pa su tada cigani unapried sklapali dobre pogodbe s roditeljima mladoženje, da im sviraju u svatovima jedan ili dva, negdje i tri dana, već prema tome, kako se dugo »tračila« svatba. Onda su cigani žalili, što nemaju dvostruko veći želudac, jer su u svatovima oni najveći požderusi. Ukućani su im morali budno paziti na prste. Nije prošla ni jedna seljačka svatba s ciganskom glasbom, a da se poslije nje ne bi ustanovilo, da iz kuće fali šunka, da nije nestalo više komada jedaćeg pribora ili kakvih drugih stvari. Zbog toga su mnogi seljaci radije uzimali za svatbeni pir tam-

burašku glasbu sastavljenu od domaćih, seoskih mladića, a »kapela primaša Mite« morala je tražiti zaradu i u obližnjim selima.

Sve u svemu: slab je to bio prihod i Mita nik da skuca toliko novca, koliko je trebalo za kupnju jednoga para konja i boljih kola. Kovao je osnove, da proda svoju ragu i stara kola, a nabavi dva žerava i žuta, lagana kola s pletenim »si-com«, Pa da mu je još nova orma, onako kićena, kako je vidio u nekih cigana, bogatih džambasa, trgovaca konjima! S paradnim rojtama, narezuckanim kožnim ukrasima na oglavinama, s limenim pločicama i metalnim kolutima, koji vise konju kao okrugle naušnice u garavih ciganki i sve zveckaju, kad konji pokasaju — e onda bi osjećao pravu sreću u svome ciganskom srdcu! Natovario bi na kola ženu i svu svoju cigančad, pa se ponosno provezao kroz Hrastovicu, otišao do Markotina, a možda i u grad.

I, eto, pružila se Miti prilika da dobro zaradi!

Kad je ono Ivša Vodeničarev bančio u »Crljenom bircauzu, samo su frcale novčanice i na gudalu je često zalepršala stotinarka.

Nedugo poslije toga ostvario se Mitin san. Dotjerao on jednoga dana kući sa sajma negdje iz Sriema par liepih mladih konja, a uskoro nabavi i kićenu ormu i bolja kola.

Zadivila se »Ciganska mala«, strčala oko Mitinih kola i konja. Svi su se htjeli voziti na tim konjima i Mita je desetak puta natrpao puna kola ciganki i cigančadi, da ih proveze kroz selo. Pjevali su i galamili u kolima, uživajući u brzoj vožnji i liepim konjima.

Navečer proslaviše kupnju, u Mitinu dvorištu. Ciganski. Oko vatre, na kojoj se kuhala večera za dvadesetak osoba. Mita je svirao u »egede«, a pratila ga na bugarijama još dva svirača iz njegove »kapele«. U ciganskom naselju digla se takva graja, kao da su na ovo veselje došli svi vrazi iz pakla.

Seljaci, koji su kasno u noći na kolima prolazili cestom kraj »Ciganske male«, vozeći se sa stanova ili njiva kući u selo, gledali su s jezom u srdcu, kako sablastno skaču crne sjene oko rumenog plamena prave čergaške vatre. Vika na ciganskom jeziku bila je gotovo divljačka i seljaci bi ošinuli bičem po konjima, da se što prije dovezu do sela.

Mnogi se zapitaše, odakle Miti novac za kupnju liepih konja i kola? Udarilo je seljacima u oči, da se garavi primaš odjednom domogao novca, ali je on na sve upite mirno odgovarao:

— Zaradio sam! Na egedama! Sa svojih deset prstiju i gudalom.

— Toliko? — čudili se ljudi.

— Kako da ne? . . . Zar niste vidjeli, kako pljušti para, kad se Ivša keri?

Još jedan ciganin, Tane, koji je u Mitinoj kapeli svirao drugu violinu, imao je odjednom pune džepove novca, ali on nije kupio sebi konje, nego je odmah nabavio crno, polovno odielo, bielu košulju i crnu kravatu. Njegov je ideal bio, da ode u grad i svira u »'otelu«, a za to je trebao biti pristojno obučen, pa se u prvome redu pobrinuo za nabavu stvari. Stanovnici »Ciganske male« zinuše od čuda, kad se Tane pojavi među njima kicoški odjeven, kao da svira u orkestru neke gradske kavane.

Baba Soka ciganka bacala je karte i prorekla Tanasiji liepu budućnost, da će ići na daleki put i steći golemo blago. Doduše, rekla je, da će Tane imati i velikih neprilika zbog neke crnomanjaste »gospoje«, ali da se ništa ne treba bojati, jer se rodio pod sretnom zviezdom . . .

Mita i Tane nisu dugo uživali u svojoj sreći.

Negdje u Sriemu uhićena je ciganska banda, kod koje je nađena priličnа svota novca i više dukata, velikih i malih. Cigani su se branili, da su do tih dukata došli na pošten način, jer da su ih dobili za par konja, koje su na sajmu prodali jednom ciganinu iz Hrastovice.

Oružnička je postaja u Hrastovici brzojavno dobila nalog, da te navode provjeri i ustanovi, tko je taj ciganin, što na sajmu plaća u dukatima. U obćini rekoše oružnicima:

— A tko bi to drugi mogao biti nego primaš Mita! On je nedavno kupio par konja!

— Ima i nova kola i ormu!

Ta, svakom je to u selu bilo sumnjivo! Kako je ubogi ciganin, tako reći, preko noći došao do liepih konja i kola, a prije je uviek imao samo jednu staru, mršavu i ćoravu ragu, što je jedva vukla trošne ciganske taljige ?

— To ni' čist poso! — pomislio bi ovaj ili onaj seljak u Hrastovici, ali kad bi od koga čuo, da je primaš Mita »zaradio velike novce« prigodom Ivšina bančenja u »Crljenom bircau-

zu«, zadovoljio bi se tim tumačenjem i Mitinim opravdanjem, pa odagnao svaku sumnju.

Oružnici su sada trebali cielu stvar iztražiti i činilo im se, da će odkriti nešto novo, što će u Hrastovici pobuditi veliku senzaciju.

Krenuli su dakle u »Cigansku malu« s nakanom, da odmah uhite Mitu i Tanasiju pa ako treba i cielu njihovu »kapelu«.

Djeca u »Ciganskoj mali« opaziše izdaleka oružnike i svjetlucanje njihovih bajuneta. U mali odmah nasta komešanje, cigančad odtrča u dvorišta i kuće, da na vrieme obavieste starije o dolazku žandara.

Djeca su uzbuđeno vikala:

— Džandari! . . . Džandari!

Podiže se graja, na sve strane začuše se kletve na ciganskom jeziku.

Tkogod je imao u kući kakvu ukradenu stvar, pobrinuo se, da je što brže i što bolje sakrije. Dva, tri garava momčića uhvatiše maglu, pobjegavši iza kuća daleko u polje.

Čim se malo sleglo prvo uzbuđenje, stariji cigani izmiljiše iz svojih koliba i izađoše pred njih na ulicu, da ondje pokorno dočekaju »gospodu džandare«.

Mala ciganska djeca bojažljivo se stisnuše uz svoje majke, uhvativši im se za poderane i prljave suknje. Stariji, lukavi cigani, napraviše za čas najnedužnija lica, kao da nikad ništa u svome životu nisu skrivili.

Malo se tko zna tako pretvarati kao ciganin, kojemu lukava narav daje riedke glumačke sposobnosti. Mimikom, suzama i bujicom rieči uvjeravat će čovjeka, da je nedužan i onda, kad ga čovjek uhvati na djelu, a kamo li, kad mu to tek treba dokazati. Teže je od cige saznati istinu i izvući priznanje, nego od najvećega škrtca dobiti dukat.

Kad oružnici stigoše u »Cigansku malu«, upitaše strogim glasom prvu skupinu cigana, na koju su naišli:

— Gdje je kuća primaša Mite?

Mužkarci pokorno skinuše zamazane i klopave šešire, a žene i djeca zagrajaše.

Najednom se javilo desetak glasova:

— Ona molovana, gospodo džandari, s dva pendžera!

— Tu kod ćoška!

— Mi ćemo vam pokazati! — ponudiše djeca svoju uslugu i potrčaše dalje pred oružnicima, koji su ozbiljna lica krenuli u pokazanom pravcu.

Mitu su zatekli u dvorištu.

Sjedio je na panju i ugađao svoje gusle. Opazivši oružnike, prekine posao i pogleda ih tobože iznenađeno.

Na njegovu se licu nije mogla opaziti nikakva promjena. Uostalom, možda je i očekivao taj posjet i bio unapried spreman na izvjestna pitanja.

Ponizno pozdravi oružnike i duboko se pred njima nakloni:

— Što želite, gospodo džandari?

Oružnički narednik, koji je vodio obhodnju, upita primaša:

— Jesi l' ti, Mita, nabavio skoro neke konje?

Ciganin je valjda pomislio, da oružnici sumnjaju, da on nije te konje možda ukrao, pa mirno odvrati:

— Jesam, gospodin šef! Kupio sam i' i pošteno platio!

— A gdje?

— U Srimu, na vašaru, — i vidjevši, da ga oružnici čudnovato gledaju, kao da ne vjeruju njegovim riečima, poče se kleti: — Neka mi obadva oka izpadnu, ako vam lažem! Ne imao nikad sreće, ne vidio nikad sunca ni mjeseca i ono svoje petero cigančadi, ako vam nisam reko pravu istinu! Pitajte tu kod nas cigani koga 'oćete i svako će vam reći, da sam te konje pošteno kupio.

Udari se u prsa i doda:

— Mita nije lopov! . . . Pa vi me znate, gospodin šef, a znaju me i druga gospoda džandari, da ja pošteno zarađujem koricu kruva. Evo, s ovim svojim 'egedama i svojim prstima!

I on lievom rukom podiže gusle, da podkriepi tu tvrdnju.

— Znamo mi tebe, Mita, pa što se odmah toliko kuneš, kao da si zbog čega okrivljen? Kupio si i platio si, to je u redu, samo nam još nešto reci, ali ako budeš lagao . . . težko tebi!

Na ovu prietnju ciganin težko proguta slinu, kao da mu je nešto zapelo u grlu, pa zbunjeno izusti:

— Nemojte, gospodin šef, tako! . . . Kako bi' ja vama lago!?

Narednik uperi u njega oštar pogled i upita:

— Od koga si kupio konje?

Oružnici su znali, da će Mita najprije zatajiti, da je kupio konje od cigana već iz tog razloga, što je mogao misliti, da konji sigurno potječu od krađe.

Primaš je bio lukav:

— Pa od njeki' ljudi iz Srima! — i da se odmah ogradi od njih doda — Nit sam i' prije kadgod čuo ni vidio! Bilo je tamo puno svita, ko na vašaru, ko bi poznavao sve ljude!

Izvadio je iz džepa zgužvane i zaprljane marvinske putnice, na kojima su se šarenili biljezi i različni žigovi. Bile su to dakako lažne putnice, kakve su konjokradice uviek imali u pripravnosti. Podatci o konjima prilično su se poklapali s njihovim pravim oznakama, samo navedena starost nije podpuno odgovarala, ali su se kod određivanja starosti ljudi mogli i prevariti. Oružnici površno pregledaše putnice i nastaviše izpitivanje:

— A nisi li ti možda kupio konje od kakvih cigana?

Mita je to odmah zanijekao:

— Ta kaki cigana! . . . Nisam lud, da s njima pazarim!

A čime si platio?

Primaš se malo lecnuo, no brzo odvrati, da oružnici to ne opaze:

— Novcem, gospodin šef! . . . Prodo sam svoju ragu i stara kola, imo nješto malo zašparovano, što sam zaradio sviranjem, gospodin šef!

Taj odgovor nije mogao zadovoljiti oružnike:

— Kakvim novcem, Mita? . . . Kakvim, to ti nama reci, i nemoj se praviti lud i izmotavati, kad te jasno pitamo!

Mita osjeti, kako mu je znoj izbio na čelu; potapkao je nogama na mjestu i htio bujicom rieči izbjeći pravi odgovor:

— Molit ću, gospodin šef, svojim! . . . Svojim novcem, da čijim drugim? Pa već sam vam lipo reko, kako sam došo do ti' para i ja se zbiljam čudim, da mi ne vjerujete i da me tolko izpitujete, ko da sam ja te konje ukro, a ne kupio! Evo, pasoši su tu, a mogu vam naći i petnajs svjedoka, koji će se zakleti, da sam i' pošteno platio! Je l' istina, čiča Steva? — upita on nekog starog ciganina, koji je zajedno s množtvom drugih cigana, ciganki i cigančadi došao u Mitino dvorište, da vidi, što se događa.

— Jeste, gospodo džandari, to je prava i živa istina! — potvrdi starac i obrativši se ciganima poviče: — Eto, svi ćemo mi to potvrditi, pa ako treba zaklet ćemo se i stotinu puta, da je Mita konje pošteno kupio na vašaru u Srimu i odanle i doćero 'vamo u 'Rastovicu! Je l' tako, braćo?

— Tako je, gospodo!

— Ne lažemo, vjerujte!

— Potvrdit ćemo to i pred slavnim sudom, ako treba! — dobacivali su cigani i odmah počeli između sebe živahno žamoriti na ciganskom jeziku.

Oružnici izgubiše strpljenje:

— Ne govorite svi najedanput! I tko još pisne nešto ciganski, ići će smjesta u zatvor! Neka govori samo onaj, kojeg pitamo!

— Molim pokorno, gospodo džandari, — javi se opet stari Steva — šutit ću ko riba i ne ću više kazat ni jednu rič, samo mi, molit ću, oprostite!

Narednik se okrene Miti.

— A zar ti nisi platio u dukatima?

Ni jedno od prijašnjih pitanja nije na crnog primaša djelovalo kao ovo posljednje.

Ciganin se trže. Njegovo je garavo lice na trenutak ipak promienilo boju. Bilo je doduše tako crno, da nije moglo pobliedjeti kao kod ljudi svietle puti, ali je postalo nekako sivkasto. Ruke mu nemoćno klonuše niz bedra, a gusle iznenada padnu na zemlju.

Miti se nikada u životu nije dogodilo, da je ovako izpustio svoju violinu! I kad je bio nakresan ili svirao kakvome pijanom družtvu, gdje su pijanci često posegnuli za njegovom violinom s namjerom, da je prebiju na koljenu ili razmrskaju o stô — on ju je uviek znao sačuvati i čitavu donieti kući. A sad — izpala mu je iz prstiju, udarila o zemlju i žice zatitraše, zabrenčaše, iz gusala se izvi bolan, tugaljiv zvuk, koji je Mitu prenuo, dirnuo u srdce.

Što će to biti s njim? Je li moguće, da ovi namršteni, strogi ljudi s puškom na ramenu već sve znaju ili ga samo lukavo izpituju, izkušavaju, kako bi ga navukli na tanak led?

Kad oružnici spomenuše dukate, među ruljom cigana ponovo se začu žamor, uzklici iznenađenja i čuđenja, tako da je brkati narednik opet povikao:

— Mir! . . . Sve ću vas poapsiti! —

Djeca odmah udariše u plač i zapomaganje, a Mita polako podiže gusle sa zemlje i dobivši malo vremena sabere se, skupi svu svoju snagu za dalju borbu:

— U dukatima? — čudio se, tobože, cigo. — A odakle meni, gospodin šef, dukati? Nisam i', majke mi, imo ni prije rata, kad je vlado car Vranjo, a di sada! Jedva se skupila koja krajcara i koji sekser . . . I to je za nas siromašne cigane bio veliki novac . . . —

S njim se nikako nije moglo izaći na kraj. Kao što se mačka, kad je baciš, uviek dočeka na noge, tako se i ciganin na svako pitanje snašao i odgovorio. Iz usta oružničkoga narednika pade težka kletva, on pograbi Mitu za prsa i drekne:

— . . . Dosta! Zar ti misliš, da smo mi tvoje budale?

Primaš osjeti, kako mu se tresu koljena. Vidi on, da je vrag odnio šalu, da će ga oružnici pritegnuti, ako i dalje bude motao, pa poče jaukati:

— Joj, majko moja, di ću prav zdrav stradat! Nemojte, milostivni gospodin šef, ljubim vam ruke . . . nemojte! Nisam ja ništa skrivio, ništa! Moji su prsti čisti, tako mi zdravlja i sreće!

Uz plač i graju dotrčaše odnekale iz susjedstva Mitina žena i djeca, pa se objesiše na Mitu. Dvoje cigančadi klekne pred oružnicima i sklopljenih ruku zavapi:

— Milost, gospodo džandari! . . . Milost!

Uzbuđenje je raslo sve više.

Stare su ciganke, ganute tim prizorom, plakale i počele kukati, dok su mužkarci između sebe nešto ciganski brbljali i živahno gestikulirali rukama.

— Dakle, ti veliš, da nisi platio konje dukatima? — reče vođa obhodnje.

— Nisam! . . . . Odkud meni, siromahu, dukati? — branio se Mita.

— Onda je taj novac bio u papiru?

— E, e! . . . U papiru! — potvrdi primaš.

— Dobro! Vidjet ćemo mi već, da li govoriš istinu!

Narednik zapovjedi dvojici oružnika:

— Pretražite kuću!

Zatim se okrene ciganima i strogo reče:

— Nitko da se nije maknuo odavle! Svatko nek ostane na svome mjestu!

Miti klecnuše koljena, ali se on još uviek ne da. Ljuti se na ženu, što plače i jauče, psuje ciganski i sve uzdiše od muke.

A oružnici su već ušli u malu izbu, koja služi kao kuhinja. U jednom kutu nalazi se otvoreno i napola razrušeno ognjište, ograđeno komadima neuzidane opeke. O debelim verigama visi crni kotao, kraj ognjišta je masivni željezni ožeg, koji je sigurno skovao neki ciganin kotlar ili kovač, a tu je i sadžak s omašnom tavom. Dvie tri prljave zdjele i nešto zarđanih žlica i škljoca sačinjavaju kuhinjsko posuđe i jedaći pribor, razbacan po polici skrpljenoj od starih, raztočenih dasaka. Od njih su u tiesnoj sobi čađavih zidova načinjena i dva nizka ležaja s poderanim slamaricama i prnjama, koje služe mjesto jastuka i pokrivača. Obje prostorije izpunjava onaj posebni ciganski vonj stareži i truleži, što pomiešan s vonjem memle vlažnog zemljanog poda i zidova ubrzo postaje nepodnošljiv svakome osim ciganinu.

Oružnici pretražuju te ležaje, prnje i slamarice, ali bez uspjeha.

Udaraju puškama u pod, kucaju po tankim, slabim zidovima, koji svagdje podjednako odzvanjaju šupljinom, pa se razočarani neuspjehom vraćaju u kuhinju. Tu je neki stari zemljani ćup napunjen grahom. Iztresu ga, pregledaju — ništa! Ondje visi o čavlu na zidu zamazana i izkrpljena šarenim zakrpama seljačka prtena torba, no u njoj je samo drvena solenica i jedna načeta lukovica.

Dimnjak je iznad ognjišta otvoren, s naslagom čađi, koja ima sjaj kamenoga ugljena. Oružnici su podigli glavu, gledaju dimnjak i proklinju cigane, što će se još morati penjati i na tavan.

— Šteta vremena! Tu mi ništa ne ćemo naći! — reče jedan, a drugi ponovo ode do ognjišta i pročeprka ožegom po pepelu.

Vidjelo se, da su ti komadi u kutu ognjišta brižljivije poslagani nego na drugim mjestima, na primjer s prednje strane, odakle se ložila vatra.

Još dva tri udarca cokulom i sve se opeke srušiše. Pod jednom je stajala pocrnjela limena kutija za duhan. Oružnik je podigne, otvori i u kutiji zasjaše . . . dukati! Izpod zlatnika stajale su još složene stotinarke.

Oružnici uzkliknuše od iznenađenja:

— O-ho! Što je ovo?

— A Mita tvrdi, da nema dukata! . . . Laže, pasji sin, kao i svi cigani! Tko zna, kako je došao do tih dukata?

Kad su oružnici iznieli kutiju na dvorište i pokazali je Miti, on je ustuknuo korak natrag i vidjevši, da ne može poreći, da je kutija njegova, pokuša se izvući novim izgovorom:

— Moji su to dukati, gospodo džandari, al' i' nisam ukro, nisam tako mi očiju, nego našo na putu, kad smo jedanput išli u Markotin!

I on za čas izmisli pripoviedku o nađenim dukatima u koju oružnici uobće nisu vjerovali. Zadovoljni svojim nalazom ironično se smješkaju, uvjereni, da će već ustanoviti istinu.

— Samo ti laži! — reče mu narednik. — Vidiš i sam, da su u laži kratke noge! Najprije si tvrdio, da nemaš dukata, niti si ih kadgod imao, sad nas opet vučeš za nos i izmišljaš kojekakve priče.

Cigani oko oružnika i Mite zaniemiše, kad se pojavila kutija s dukatima, a neki u strahu pred iztragom i daljim hapšenjima, neopazice nestaše iz Mitina dvorišta.

Primaš se zaletio i priznao, da je i Tanasija bio s njim, kad su našli dukate, pa kako je i Tane već prije bio oružnicima sumnjiv, potražiše i njega.

Mita je odmah dobio okove i oružnici ga potjeraše pred sobom. Sliedio ih je cieli čopor cigana i cigančadi, koja je trčala kraj »džandara«, dižući paklenu graju.

Mitina žena i djeca očajno viču, hvataju se za glavu i čupaju kose. Niz obraze im teku suze, ostavljajući na prljavom licu blatne pruge.

Mita se još uviek nešto buni.

Mrmlja i psuje. Podiže ruke, kao da bi htio gestikulirati, ali mu lanci ne dopuštaju da ih razstavi. Zvekeću na rukama, koje svaki puta nemoćno klonu na trbuh. Čelo mu se orosilo od znoja, što je izbio kroz kožu i zadržao se na borama.

Razkrinkat će ga ti oružnici, kad se tomu najmanje bude nadao! A prije je sve gladko proteklo i ciganin mišljaše, da može biti posve siguran. Baš iz opreznosti nije htio mienjati dukate, nego je bio otišao daleko u Sriem i ondje ih stavio u promet, dao gotovo sve za konje, još ciganima, koji su voljeli zlato i radili s njim, pa ga, trgujući s Grcima, isto trgovcima konja, slali dolje na Balkan i Orient, gdje se zlato mnogo traži i cieni.

Samo da se taj Tanasija snađe, samo da on štogod ne izlane! — bojao se Mita. Mladac nije tako lukav i okretan kao on, a nema ni izkustva. Neka se samo malo prevari, neka izbrblja štogod — dvadeset im godina ne gine! Možda i ono najgore!

Razmišljajući o tom, dok su ga oružnici tjerali do Tanasijine kuće, primaš Mita osjeti, kako mu neka studen obli leđa, pa se stresao kao usred zime. U ušima mu bruje bezbrojni ciganski glasovi. Miešaju se i urliču, ali on od svega toga ništa ne razumije, jer mu je mozak zaokupila samo jedna misao: kako bi se izvukao iz te nevolje, što bi mogao reći u svoju obranu?

Još ima malo nade, još bi se možda mogao spasiti, jer vidi, da ti oružnici ne znaju sve, da ne znaju ono pravo, što bi ga najgore upropastilo! Njima su u glavi samo konji i dukati, pa baš kad bi i ga obtužili zbog krađe — ni to ne bi bilo strašno, i onda bi se nekako izpetljao.

Ne zna on, da su oružnici već smislili varku, jednostavnu, običnu varku, koja je već toliko puta poslužila, da se na lak brz način sazna istina.

Zaustaviše se pred Tanasijinom kućom i dok su dvojica ostali s Mitom vani, na ulici, narednik i još jedan oružnik uđoše u dvorište, banuše u kuću.

Tanasija je ležao u sobi na slami i spavao.

— Hej, ti, ustaj! — poviče narednik i gurne ciganina nogom.

Tane se prenuo iza sna i ugledavši iznad sebe oružnike s puškama, preneraženo skoči sa svoga ležaja.

Oružnici mu nisu dali vremena da se sabere i snađe, nego mu narednik odmah reče:

— Mita je uapšen! . . . On je sve priznao!

Da uvjeri Tanasiju, narednik mu pokaza i kutiju s dukatima:

— Evo, dukati su već u našim rukama! . . . Priznaj i ti, pa će i sud biti blaži prema tebi!

Mladi ciganin razrogači oči od zaprepaštenja.

Spopade ga užasan strah.

Pao je na koljena i povikao:

— Ja je nisam ni taknuo, gospodo džandari! . . . Ne mako se s ovog mjesta, ako lažem! Meni je dao samo pet dukata i dvi 'iljade! . . . Mita ju je sâm ubio!

Oružnici se iznenađeno pogledaše, a narednik brzo drekne:

— Koga, pasji sine? . . . Sve kaži!

Ciganin se tako prepao, da se nije ni začudio, što oni to još pitaju. Njemu je bila na umu samo vlastita obrana i zato odmah odgovori:

— Pa nju! . . . Birtašicu Teru!

Ovo je senzacionalno odkriće djelovalo i na same oružnike, koji su inače već doživjeli slične slučajeve i bili navikli na neočekivana priznanja.

— A - tako! — ote se naredniku. — Sad nam je sve jasno!

Žurio se da izkoristi priliku i psiholožki momenat, da sazna što više!

— Tko je još bio s vama?

— Niko, gospodin šef! . . . Samo nas dvojica! Nek mi odpadne jezik, ako lažem. Kamo sreće, da nisam bio ni ja! . . . Mita je svemu kriv! On me je nagovorio, da se uvučemo u Terinu kuću i ukrademo dukate. Reći ću vam sve po točke, što je i kako je bilo!

I ciganin poče pripoviedati.

Govorio je zaplašeno, često se trgnuo i obazreo oko sebe, kao da se boji, da ga još tkogod ne čuje, pa bi — prikazujući užas one noći — iznenada spustio glas i nastavio gotovo šapućući.

Cigani su tada pratili Ivšu kroz selo, od »Crljenog bircauza« do Terine gostionice. Svirali su bećarac. Kod Terine kuće Ivša je pomahnitao, udarao štapom po kapcima na njezinim prozorima, prietio se ženi, psovao, vikao i konačno raztjerao cielo družtvo. Mita se nekako dočepa Ivšina štapa i sakri u mraku, da ih pijani Ivša ne nađe.

Primaš je odprije znao, da bi Tera kod ovakvih Ivšinih napadaja na njezinu gostionicu obično pobjegla preko dvorišta i vrtova u susjedstvo, pa predloži Tanasiji, da se uvuku u kuću i ukradu joj novce i dukate, s kojima se Tera nekada, kao mlada snaša iz bogate Vodeničareve zadruge i taloškinja, rado kitila. Tanasija pristane. Preskočiše nizku ogradu, uvuku se u kuću i u jednoj sobi nađu u ormaru novce i dukate. Tanasija je bio nespretan i prevalio na komodi različne staklene i porcelanske predmete, tako da se zveket stakla čuo u cieloj kući. Baš kad su se spremali na odlazak, pojavi se na vratima iz druge sobe Tera, koja ih osvietli džepnom električnom svjetiljkom i uhvati na djelu. Dok se Tane ukočio od straha, okretni primaš Mita priskoči ženi i udari je Ivšinim štapom, a zatim ga baci iz ruke i obadvojica pobjegoše na dvorište te preko vrtova i njiva za selom stigoše u »Cigansku malu«. Sutradan ih zaprepasti glas, da je Tera nađena mrtva u svojoj kući, ali kako je odmah pala sumnja na Ivšu, koji je uhićen i odtjeran sudu, cigani smatrahu, da se njihova krivnja ne će nikada ustanoviti. Ivšu je težko teretio štap nađen u Terinoj sobi. Na cigane nije pao ni tračak sumnje, i oni se već uskoro usudiše trošiti upljačkani novac.

Tanasiji je pripao manji dio. On je dukate zakopao u dvorištu, a za novčanice kupio crno odielo i druge odjevne predmete. Bavio se mišlju, da što prije ode nekud daleko od Hrastovice i kao svirač nastavi život. U Hrastovici mu je postalo tlo vruće pod nogama. Bilo bi mu mnogo milije, da je u nepoznatom kraju i da se izgubi u množtvu ljudi kakvoga velikoga grada. Uostalom, on je i inače čeznuo za tim. Da se usavrši u glasbi, da nauči note i da svira u otmjenoj gradskoj kavani, u »'otelu«.

A sad će, eto, odgudjeti nekoliko godina u Mitrovici ili Lepoglavi! Zajedno s Mitom, koji ga je naveo na provalu u Terinu kuću. Sve je on to izpripoviedao oružnicima, »sve po točke«, kao na izpoviedi. Čemu da taji i poriče, kad je Mita priznao?

Dovršivši svoj izkaz, Tane reče:

— Gospodo džandari, valjda ćete se smilovat meni sjeromaku, da me ne metnete pod onaj najteži paligraf? . . . . Molim pokorno!

Narednik je podigao ruku, da zasuče brk i njom prekrije smiešak, koji mu se pojavio oko usta. Mladi naivni ciganin nasjeo je običnoj žandarskoj varci i vjerovao, da o oružnicima ovisi njegova sudbina.

— Dobro, Tane, samo nam još pokaži, gdje su dukati i izkopaj ih iz zemlje, da ih možemo ponieti.

— 'Oću, gospodo, sve ću učiniti, štogod zapoviedate!

Kad je Tane izašao s oružnicima iz kuće na dvorište, gomila cigana, što je stajala pred kućom, odmah ih opazi i ponovo podiže graju. Neki su cigani žalili mladića, a neki ga na ciganskom jeziku (da oružnici ne razumiju) počeše opominjati i savjetovati, da laže i ništa ne prizna.

Zbunili su ga ti savjeti i načas je zastao, ne znajući, što da čini, kad je već sve priznao, ali ga oružnici grubo gurnuše napried:

— Ajd, ajde, nemamo vremena!

Tane pogleda prema ciganima, slegne ramenima i ode s oružnicima iza kuće, gdje je zakopao dukate.

Odkapajući i odgrćući zemlju na tome mjestu, Tanasija je kroz plač proklinjao primaša Mitu i onaj dan, kad se pridružio njegovoj kapeli.

— Nikad ja ne bi to napravio, da nije njega bilo! . . . Šta sam se samo stra' napatio one noći! . . . Dok smo bježali priko njiva, sve mi se činilo, da nas njeko tuka i da će nas u'vatit!

— A zar vam nije bilo žao, kad ste vidjeli, da će nedužan čovjek stradati? — upita ga oružnički narednik.

— Kaki žao! . . . Bili smo sretni, što će nas pustiti u miru! — iskreno odgovori Mitin saučesnik.

On izvadi iz zemlje dukate, svezane u neku prljavu šarenu krpicu, i pruži ih oružnicima:

— Evo, dukati su tu! Ostale sam novce potrošio.

Prije nego što se Tane snašao, i njegove su ruke bile u lancima, a oružnici ga potjeraše na ulicu, gdje je Mita nestrpljivo čekao izhod ove iztrage.

Već po licima oružnika i snuždenom držanju Tanasije vidio je primaš Mita, da je zlo, da je sve propalo.

— Sad smo čuli, gdje si našao dukate! — reče mu narednik. — Kod Tere! Je li tako ili nije?

Mita ne odgovori na to pitanje, nego obasu Tanasiju najgorim ciganskim pogrdama i psovkama, nasrnuvši na njega onako svezanim rukama. Udario ga je nogom i pljunuo mu u lice zbog toga, što ga je Tane izdao, pa ga oružnici silom odgurnuše od mladića.

Tanasija se tek sada dosjeti, da je nasjeo oružnicima, kad je povjerovao u Mitino priznanje, ali je već bilo kasno.

Ciela je »Ciganska mala« protiv njega. Vidi on, da ga svi osuđuju, da svi oko njega rogobore i psuju, što je izdao Mitu. Da nije bilo oružnika, i ostali bi ga popljuvali i napali kao ose, jer su svi cigani u ovakvim slučajevima solidarni i jedan drugoga zaštićuju, samo da tkogod od njih ne nastrada i ne dopane robije. U pratnji gomile cigana oružnici potjeraše Mitu i Tanasiju u selo.

Na kraju Hrastovice čekaju ih one snaše u družtvu djeda Jose Josina i začuđeno gledaju neobičnu rulju, što se valja posred ceste.

Pred svima idu primaš Mita i njegov drug Tanasija. Obadva su u lancima. Neprestano se svađaju i psuju na svome ciganskom jeziku. Za njima stupaju oružnici, a iza njih i sa strane množtvo cigana i ciganki.

Izdaleka se čuje njihova vika. Radoznali seljaci otvaraju prozore i gledaju tu uzbuđenu cigansku gomilu.

Od kuće do kuće širi se glas o odkriću ciganskoga zločinstva.

Krupan je to događaj za malu Hrastovicu, gdje je život uviek miran i jednoličan. Žene se skupljaju pred pojedinim kućama i prepričavaju taj događaj ili govore o njemu preko plota sa svojim susjedama. Ako koja još nije čula, treba je što prije obaviestiti:

— Oj Janjoooo! 'De dođi 'vamo, da ti nješta kažem! Jes' čula, šta se trefilo?

— Nisam! . . . Da čujem?

— Serežanji su u'vatili i strpali u štukauz ciganina Mitu i Tanasiju! Nji' dvojica su ubili Teru i odnili njene dukate!

A Janja začuđeno pljesne rukama i kao da ne vjeruje:

— Ta, šta veljiš!?

— Jest, jest! . . . Otoič su i' proćerali drumom!

— Indi, Ivša je prav?

— Eto vidiš! . . . Istina, bećar je i volji sve, što ne velja, al' ubojica ipak nije! Sad će ga sigurno pustit na slobodu.

Snaše oko djeda Jose Josina ostale su u razgovoru pred kućom puna dva sata. Starac je bio zadovoljan i deset puta rekao:

— Jesam li ja vama kazo, da je to krupna stvar! . . . Nisu utomane išla u »Cigansku malu« četjeri serežanjina!

A žene su ubrzo doznale i sve pojedinosti o Miti i Tanasiji kao i o njihovu zlodjelu. O tome se naveliko govorilo u seoskoj oficini, u općini, u »Crljenom bircauzu«, u dućanu Kranjčeve žene, po svim kućama:

— . . . Mita je za dukate kupio par konjeva, lipa kola i ormu! Od njaki cigani u Srimu. Valjda je mislio, da se nikad ne će saznati, odkud mu novac . . .

— . . . Kod Tanasije su našli dukate zakopane u zemlju! Njege za kućom u avlije. On je sebi od Terina novca kupio samo novi ancug . . .

A gostioničar Ruda Kranjac, koji je na dan Ivšina uhićenja govorio u »Crljenom bircauzu«, da je zločinstvo sigurno izvršio Ivša i nitko drugi, rekao je sada pred svojim gostima:

— Ja sam odmah znao, da to nije Ivša počinio! Pokvarenjak je, voli piće i ženske, no tako nizko ipak nije pao!

Mnogi su odjednom mislili isto tako.

Seoske babe prošiniše glasinu, da odkriće pravih počinitelja treba zahvaliti samo nekim ženama iz Širokog šora, koje su vjerovale, da je Ivša nedužan, pa je njih devet molilo svaka devetnicu, dakle ukupno devet devetnica, da se pronađe krivac. I doista, krivci su pronađeni, a nedužni će se Ivša vratiti iz zatvora.

Odlanulo je Luki vodeničaru i cieloj njegovoj rodbini.

Ljudi se nisu mogli načuditi, kako se starac bio promienio za kratko vrieme, od one nesretne noći, kad je Tera poginula. Posta šutljiv i mrzovoljan. Izbjegavao je ljude i po nekoliko dana nije dolazio s vodenice kući u selo. Bilo ga stid svieta, što mu je sin obtužen zbog grabežnog umorstva. Uzalud je govorio sam sebi, sestri Stani i drugima, da je Ivša za njega mrtav, da ga se ne tiče, što će s njim biti, pa makar ga i objesili. U srdcu je ipak osjećao, da nije tako i da ga boli i zabrinjuje Ivšina sudbina.

Odkako se zna za Vodeničareve, bili su to pošteni ljudi, na dobru glasu. Cienili su ih nesamo Hrastovčani, nego i seljaci iz sviju obližnjih sela. Prietila je opasnost, da će zbog Ivše ciela Vodeničareva zadruga izgubiti svoj ugled, što je Luku neobično peklo.

Za onih nekoliko sedmica, što je Ivša proveo u iztražnom zatvoru, Luka je postario i oronuo kao za nekoliko godina. Pogrbio se pod teretom svojih briga i nevolja. Na čelu mu se pojaviše nove bore.

Kad bi sa Save išao kući, čekao je, da padne večer, pa se tada priekim putem, preko njiva, žurio u selo, samo da sretne što manje ljudi i da ga oni koješta ne zapitkuju. I sa sestrom Stanom govorio je manje nego inače.

Koliko bi ga prije obradovala i sama pomisao, da će mu Rokinom ženitbom oživjeti kuća i možda iztjerati mladice na starom zadružnom stablu, toliko je poslije Ivšine nesreće postao ravnodušan prema onome, što je Stana poduzimala kod Ajdamakovih. Ona bi mu češće pripoviedala, sva sretna, da se prilike kod Ajdamakovih dobro razvijaju. Starima se Roka veoma sviđa. Vole, što je čestit, miran i poslušan, a i djevojci nije mrzak. Dapače! Sprijateljila se s njim i privikla na njega. Kadgod mu posao dopusti, Roka dolazi navečer k Ajdamakovima, sjedi s djevojkom pred kućom i po svemu se dade zaključiti, da je zavolio Katu. Ona i njezini roditelji spremaju stvari za udaju, pa ako ne izkrsnu kakve zapreke, može se na jesen »otračiti« svatba.

Tako je Stana govorila bratu Luki, koji je ozbiljno slušao sestrino razlaganje, kimao glavom i odobravao:

— Dobro, nena. Ja sam zadovoljan, kako ti to urediš.

A kad je Luka bio na vodenici, dogodilo bi se, da je satima sjedio kraj obale i nepomično zurio u rieku. Pred njegovim je očima brzo tekla Sava. Kod vodenice je negdje klokotala voda, no Luka nije ništa ni čuo ni vidio, toliko su ga mučile težke, sumorne misli.

Bosanci, koji su ga s druge strane Save dozivali, da ih svojim čamcem preveze na slavonsku stranu, morali su po nekoliko puta vikati:

— Oooj Lukaaaa!

— Gazda Lukaaa!

. . . dok bi se vodeničar trgnuo iz toga razmišljanja i odazvao.

On bi tada po svom običaju povikao preko Save:

— Hoj, hoooj! — samo da znaju, da ih je čuo i da će doći.

Neobično je zvučao taj glas preko riečne površine i njegova se jeka odbijala negdje na drugoj strani među bosanskim vrbacima.

Prije se Luka rado upuštao u razgovor sa seljacima, kad su mu dovezli na meljavu ječam ili pšenicu, ali odkako je Ivša stradao, vodeničar je sa svakim vodio sasvim kratak, poslovan razgovor.. Ako ga je tko htio zadržati i navesti na drugi razgovor, Luka bi se izpričao poslom i brzo izgubio u vodenici.

— Čudan je posto naš Luka vodeničar! — rekli bi ljudi, naslućujući razlog toj nagloj promjeni.

— Ara* se zbog Ivše! . . . Ako se odiljio od njega, ako i ne valja, ipak je njegov sin! . . . On ga je rodio!

Zato je stari Luka vodeničar osjetio veliko olakšanje u duši i srdcu, kad se selom pronio glas, da je Ivša nedužan.

Barem će jedna ljaga pasti s Lenićeva imena!

Sad opet može pogledati ljudima u oči, ne treba se stiditi pred svietom, kao da je i sam nešto počinio.

Između otca i sina pukao je zbog »Glogovice« nepremostivi jaz. Stana je to znala i htjela izkoristiti ovu priliku, da pomirljivo djeluje na Luku, da ne bude i dalje tako strog sudac svome djetetu.

— Ljudi smo! . . . Slabi i svakaki. Imamo grješno tilo i moremo časkom zabluđet. Ljutiš se na njega, al' neka tolko pizmit** svoje dite! Morda će se još i popravit, kad bude stariji, pametniji. Oprosti mu!

Starac je bio neumoljiv:

— Nikada! . . . Dok sam ja živ, moj prag ne će prikoračit!

Da mu baš sve oprosti, ali prodaju »Glogovice« ne može nikada oprostiti i zaboraviti. Kad bi barem Luka tu zemlju opet dobio u svoje ruke! Međutim, Matijakovi se predomišljaju i nećkaju. Andra mu je već više puta samo poručio, neka se još strpi i neka čeka. Dokle i zašto? Muči to Luku, jer vidi, da se Matijakovi ne će tako lako razstati od te dobre zemlje.

Stana je blaga, mekana. Kao žena.

Plače zbog bratove nepopustljivosti. Brine se za Ivšu:

— Pustit će ga iz štukauza! . . . Sad je fraj, al' od čeg će živjet?

Brat nato mumlja i odmahuje rukom. Iz toga mumljanja razabiru se rieči:

— . . . Ko mu je kriv? . . . Jesam ja? . . . Rašta je profućkao svoje dobro? Nek ide u nadnicu, nek bude tuđi sluga!

---

* jedi se

** pizmiti = mrziti, zlobiti

11.

Pošta dolazi u Hrastovicu svaki drugi dan. Selo je zabitno, udaljeno od najbliže željezničke postaje dvanaest kilometara. Odanle se dovozi pošta kolima, triput na sedmicu. Seljaci ih izdaleka prepoznaju, jer je u kola upregnut neobičan šarac, kakvoga nema u cieloj okolici. Kočijaš sjedi na sanduku, u koji se strpa poštanska vreća na željezničkoj postaji, da se u slučaju kiše ne bi skvasio sadržaj vreće: desetak različnih novina za hrastovačku »Hrvatsku ratarsku čitaonicu«, mjestnu inteligenciju, dva, tri umirovljenika, službeni dopisi za obćinsko poglavarstvo i nešto pisama i dopisnica, a kadkad i koja poštanska doznačnica. Kočijaš ima na gajtanu preko ramena kratku žutu poštansku trubu u obliku roga, kojom nekad zatrubi na cesti, da mu se druga kola sklanjaju s puta i da osim stare, zamazane kape na glavi, za koju je već težko reći, da li pripada poštaru ili ložaču, ima još i taj znak svoje poštarske službe. Ova poštanska kola iz Hrastovice služe u neku ruku i kao diližanca. Dogodi se, naime, da kočijaš na željezničkoj postaji zatekne koga iz Hrastovice, tko je doputovao vlakom, a nije naručio sebi kola, pa ga tada poštar poveze kući.

Kola stižu u selo oko podne.

Pred poštanskim uredom čeka ih obično redar ili pisar iz obćine, da preuzme službenu poštu, početkom mjeseca dolaze svaki drugi dan na poštu i umirovljenici nastanjeni u Hrastovici, koji čekaju svoju mirovinu, a nađe se i nešto školske djece, da vide ima li pošte za njihove roditelje, susjede ili poznate, kojima će djeca to uzput ponieti.

Seljaci se malo dopisuju. Samo ako im je netko u vojsci, bolnici ili — ne daj Bože! — u zatvoru kod kotara, onda pišu pisma i dopisnice ili očekuju poštu. Najviše pisama svakako dolazi za »soldatuše«, mlade snaše, kojima su muževi u vojsci. One često donose na poštu i oveće pakete, umotane u staro seljačko platno, na kojem je adresa napisana tintovnom olovkom i krupnim, dječjim rukopisom.

Jednog dana, kad su poštanska kola dolazila u selo, sjedio je kraj kočijaša . . . Ivša Vodeničarev.

Vratio se u Hrastovicu, jer su ga pustili iz iztražnog zatvora, u kojem je proveo nekoliko sedmica.

Ozbiljan i zamišljen sjedi kraj kočijaša i upravo mu je neugodno pogledati na kuće, iz kojih izviruju radoznale žene i bulje u Ivšu kao u kakvo čudovište.

A selom ide glas:

— Ivša se vrnio!

— Sa štacije ga dovezo poštar.

Sviet već vodi tuđu brigu:

— Šta će sad? . . . Nit ima kuće ni kućišta! Ni zemlje ni novaca, a od nječeg valja živjet!

— E, na to je trebo prije mislit! Sad je kasno!

Razmišljao je Ivša o tome, kako da ne. U zatvoru je imao za to dosta vremena. Ondje je stvorio odluku, da sasvim promieni način svog života, da krene boljim putem. Osuđivao je sam sebe gore nego što ga je osudio ostali sviet. Prionut će na posao, raditi i ono najteže, makar kamen tucao ili kopao kanale, samo da mu nitko ništa ne može predbaciti.

Kako je zavidio tim svojim suseljanima, što su imali kuće, njive, vrtove i voćnjake, a on nije imao više ni pedlja zemlje, koju bi mogao nazvati svojom ! U duši je ipak ostao seljak. Skinuo je samo opanke, a obuo cipele. Međutim drugo odielo i drugi način života ne mogu u čovjeku promieniti ono, što mu je u krvi i duši. To nekad ostane u ljudima i kroz nekoliko pokoljenja, unatoč svim vanjskim promjenama.

U blizini pošte Ivša siđe s kola.

Obćinski pisar Tunica, onaj isti, koji je pisao zapisnike prigodom Ivšina uhićenja i preslušavanja, žurio se u poštanski ured, da podigne poštu za obćinu. Susrevši Ivšu Tunica se onako slabunjav i bolešljiv poplašio i gledao, da što prije šmugne pokraj njega.

— Bog, Ivša ! — pozdravi pisar i osjetivši, da bi mu morao reći još štogod zbunjeno doda : — Vratio si se, a? . . . Baš mi je drago ! Svi smo mi smatrali, da ti nisi kriv i da ćeš svakako biti pušten . . .

Bio je to osim poštanskoga kočijaša prvi čovjek iz njegova sela, s kojim je mogao govoriti.

Ivša se nasmieši i htjede nešto reći, ali Tunici kao da nije bio ugodan taj razgovor, jer se odmah počeo izpričavati :

— Oprosti, žurim se na poštu ! . . . Bog, Ivša !

Ivša je gledao za pisarom i začuđeno vrtio glavom. On uobće nije dospio reći ni jednu rieč. Pisar ga obiđe i požuri prema pošti. Još je doduše nosio na sebi bielu seljačku košulju, ali je inače bio odjeven »civilski«. Na njemu je već izblieđjeli »ancug« od modroga ševijota, tiesan kaputić s kratkim rukavima i hlače, kojima su uzke nogavice sezale do odprilike deset centimetara iznad gležanja, kao da je iz njih izrastao. Budući da je bio prilično visok i tanak, udaralo je to kratko odielo još više u oči. Na nogama je imao žute sandale i šarene čarape s vodoravnim prugama.

Taj Tunica, seljački sin iz Hrastovice, drži se važno, poprima polako gospodske navike i manire (od svojih predpostavljenih u obćini, gospodina meštra i druge seoske inteligencije), ne pozdravlja više s »Hvaljen Isus« ili »Hvaljen Bog«, nego, eto, jednostavno veli »Bog, Ivša !«, a boljima i sebi ravnima kaže i »serbus«. Na najboljem je dakle putu, da se pogospodi, da postane činovničić, i ako bi sasvim liepo mogao živjeti i na svom gruntu i biti cielog vieka sam svoj gazda.

Na ovo je mislio i Ivša, gledajući za Tunicom, kako se u »civilskom ancungu«, s torbom za spise pod pazuhom, žuri na poštu.

Što je nama udarilo u glavu, da ostavimo svoj grunt ? — pitao se Ivša.

Možda bi taj Tunica bio jači i zdraviji, da kao oni njegovi drugovi u Hrastovici, jedri seoski momci, provodi cieli dan vani na poljima i zelenim livadama ! Imao bi više od života, više zadovoljstva, nego što ga ima sada, sjedeći satima pogrbljen nad spisima i obćinskim knjižurinama.

Ne našavši odgovor na svoje pitanje, Ivša krene dalje.

Selo je oko podne pusto.

U daljini gudi vršaći stroj. Pred kućama nigdje žive duše. Sve je vani na polju ili na gumnima, gdje se uvelike vrši pšenica.

Cestom prođe neki biciklist i zakrene u Široki šor. Prazne su i klupe pred obćinom, gdje obično netko sjedi, od seljaka ili obćinskih službenika.

Ivša produži korake, ubrza hod, da što prije prođe kraj obćinskoga poglavarstva i ne sretne koga.

Nije trpio bilježnika Marka i tko zna, što bi se dogodilo, da je tu naišao na njega.

Marko je bio mnogo kriv njegovoj tragediji. Uvukao se u Ivšin i Terin život, pa dok je s njim tobože prijateljevao, nagovaraše Teru, da mu postane ljubavnicom. Kad je ona na to pristala, s lakoćom su izgurali iz kuće Ivšu i nesmetano nastavili svoje ljubavne odnose.

Kako se samo Marko držao, kad su Ivšu preslušavali u općini! Kako ga je gledao, šibao pogledima punima mržnje. Bio je toliko bezobziran, da uobće nije pred svietom tajio svoje odnose s Terom, premda je bio oženjen i otac troje djece. Ženu je tako zapostavio i podjarmio, da nije smjela ni pisnuti, nego je šutke slušala i gledala, što Marko čini. Njoj je bilo sasvim dobro poznato, da je Marko izvan uredovnih sati uviek u Terinoj gostionici, a često se dogodilo, da nije došao kući ni na konak.

Znao je to i Ivša, ali ni on nije bio bolji. Zbog toga nije imao ni prava, da pograbi Marka i pozove na obračun.

Dok je Ivša sada prolazio središtem sela, nastojeći da ne dođe u dodir s ljudima, osjeti odjednom, kako je osamljen, kako je to težko, kad čovjek nema ni kuće ni grunta. Tada sam sebe smatra u selu strancem i ako se tu rodio i tu odrastao. Vjerojatno su slični osjećaj imali i oni ljudi, koji su idući trbuhom za kruhom napustili selo i nastanili se u gradu, pa se od vremena na vrieme opet svraćali u rodno selo, premda u njemu nisu ništa više posjedovali. Uz selo veže čovjeka samo zemlja, a tko je nema, taj će prije ili kasnije kao ptica odprhnuti iz seoskoga gniezda. Njega u selu ništa ne zadržava.

Ivša se načas upravo pokajao, što se vratio u Hrastovicu. Došao je naime do spoznaje, da će ostati na ulici. Žene nema, rodbina ga ne treba. Pa ni rođeni otac, koji nije mario za njega ni dok je on bio u zatvoru.

Ide Ivša kroz selo i ne zna, kuda bi krenuo.

Naiđe na jednu staricu, koja ga prepozna i reče:

— Vrnio si se, sinko, je l'? . . . E pa fala Bogu! . . . Da kud ćeš i što ćeš nego natrag u svoje selo. Znaš, kako se 'no velji: »Ge se zec rodio, nod i glavu izgubio!« . . . Svaka 'tica svome jatu leti!

Starica je govorila u poslovicama. Ivša ju je ozbiljno slušao, kimao glavom i potvrđivao, da je tako, pa onda nastavi put.

Od prošle večeri nije jeo i osjeti veliku slabost od gladi.

Zatetura kao pijan i pođe u pravcu, koji bi pogodio i zavezanih očiju. Išao je dobro poznatom stazom. Njom je još kao diete toliko puta prolazio, da je znao svaku uvalicu na tom putu, tako reći svaki kamenčić.

Ivša stane pred velikom, čisto okrečenom kućom s četiri prozora. Dođe do ulaznih vrata i zadrža se pred njima nekoliko časaka, kao da prisluškuje, čuje li se štogod iznutra, može li se razpoznati čiji glas, a zatim uhvati za bravu i pritisne palcem na željeznu pločicu »skakavice«.

Srdce mu tuče u grudima kao čekićem.

Dvorište je prazno. Kroz otvorena vrata na triemu vidi se u kuhinji stara žena, koja radi oko štednjaka.

— Faljen Isus! — pozdravi Ivša, drhćućim glasom.

Starica — Stana Vodeničareva — okrene se i opazivši Ivšu cikne od zaprepaštenja. Ona se više poplašila nego iznenadila, jer odmah pomisli na Luku i onu njegovu prietnju, da Ivša nikada više ne smije prieći njegov prag!

A Luka je čovjek od rieči i s njim nema šale.

— Ti vod? — zbunjeno izusti tetka.

Ivšina glava klone.

— Da . . . Došo sam . . . Valjda me ne ćete takija izbacit iz kuće?

Stana se bojala Luke:

— Joj, ako dado naiđe!

Na licu mladoga čovjeka pojavi se bolni smiešak.

— Pa šta onda? . . . Ne će me ubit, što sam došo prid kuću! I prosjaka pustite u avliju, date mu koricu kruva.

Sažalilo se Stani pa reče:

— Neka tako! . . . Ne ćemo mi tebe izjednačit s prosjakom. Ti si ipak naš, al' ne do Bog, da otac sad naiđe! Strašno se ljuti na tebe.

Ivša nije mogao više izdržati:

— Teta Stano! . . . Gladan sam! . . . Daj mi štogod za jelo!

Ona ga začuđeno pogleda.

Tek je sada zapazila, da je omršavio, propao. Lice mu je bilo bliedo i izpijeno, a pod očima su mu bili veliki modri kolobari.

— Šta je to s tobom, sinko? — upita Stana zabrinutim glasom i pođe iz kuhinje prema Ivši.

— Ništa, ništa! — prikrivao je Ivša. — Nešto se osjećam slab, jer od sinoć nisam io . . . P' onda taj put, vrućina . . .

Stanina bi zabrinutost u takvim slučajevima obično posve bezrazložno porasla dvaput veća i starica odmah uhvati

Ivšu za ruku, pozove u kuću:

— Dođi samo unutra. Takija ću ti izpeć dvoje jajaca na maste i odrezat kumat slanine, da se okripiš. Viđu ja, da si se ti, jadniče, napatio glada i jada nod u varošu, u štukauzu! Da od čeg bi inače tako propo?

Ivša uđe u kuću.

Baš se nije ništa promienilo, odkako je otišao iz nje. Sve je ostalo po starom, jer Luka vodeničar nije bio prijatelj čestih promjena i novotarija.

U velikoj zadružnoj sobi, u kojoj je sada ugodna hladovina, a zimi ugodna toplina, kad se zagrije velika peć s kalićima, što se loži iz kuhinje, kod ognjišta, gdje stanu u otvor peći gotovo ciele fatljike — nema nikoga. Na stropu su još uviek debele grede, što drže tavan. Stvrdnula se ta slavonska hrastovina, kao da je od kamena i zub vremena joj nije mogao naškoditi.

Kadgod bi ovako u toj sobi razmišljao o zadružnoj kući, sebi i svojim roditeljima, sjetio bi se, kako mu je majka često znala reći, da se rodio jedne zimske večeri tu u Vodeničarevu zapećku, kraj tople peći, gdje je prvi puta ugledao svietlo svieta.

S ganućem je bacio pogled na taj zapećak i pomislio u sebi, da je bolje, što sirota mati nije na životu i što nije dočekala to, da on, njezin ljubimac, ulazi u Vodeničarevu kuću kao kakav stranac, kao tuđina.

Tetka Stana, eto, donese mu iz kuhinje jelo, ali zar nije i to kao neka milostinja? Jer s kakvim pravom ulazi u otčevu i bratovu kuću, što on tu još traži i zahtieva, kad je sve svoje dobio, odnio i spiskao?

Zadruga mu je dala njegov dio. Trebao je raditi i svoje čuvati, pa ne bi doživio poniženje, da mora moliti komad kruha.

Stana postavi pred njega jelo i uzbuđeno reče:

— Samo da ne naiđe otac! . . . Znaš, gadno ti se zapritio!

Ivša u tome času nije više osjećao u srdcu ni truni mržnje prema otcu. Vidi on, da ima stari pravo.

Kad bi otac sad iznenada ušao u kuću, zgrabio sjekiru i navalio na Ivšu — on se ne bi branio, ne bi uzprotivio otcu. Makar izgubio glavu.

Prihvatio se jela i grabio ga tako požudno, kao da nije jeo ciele sedmice. Stana je to gledala i kradom brisala suze.

— Jadniče moj, pa ti si zbiljam patio glad!

Njoj je bilo to teže, što je govoreći o Ivšinu gladovanju mislila, kako je inače u Vodeničarevih puna kuća svega i kako oni ne znaju, što je oskudica, pa dok su svi njihovi siti i napiti, Ivša, jadnik, nema komadića kruha, gore nego posljednji prosjak u selu.

Stana mu je to i kazala, samo drugim riečima, da ga ne pogodi i ne uvriedi, jer je Ivša bio kadkad veoma osjetljiv.

— E, kako je lipo 'nome, ko ima dosta svoje zemlje! Vidiš kod nas, na priliku, živi se kao u spajinskoj kuće. Da si, sinko, bio pametan, pa osto u zadruge, danas bi bio prvi gazda u selu! Ne bi od tebe bili bolji ni Matijakovi!

A nakon kraće šutnje Stana uzdahne i doda:

— Al' šta ćeš! Valjda je tako suđeno!

Nije Ivša volio, da ga ljudi žale, pa makar to bila i njegova najbliža rodbina. Sad se već okriepio jelom, tielo mu je dobilo nove snage, pa je poraslo i samopouzdanje.

— Ne boj se ti, tetka, za mene! . . . Ja ću se već njekako snać, ko što sam se i prije uvik snašo!

Ona je smatrala, da ga treba malo i poučiti, savjetovati:

— Daj Bože . . . Ja ti željim sve najbolje, samo te moljim: okani se pića i lošeg družtva! Misli mrva i na stare dane! . . . Sad si udovac, mlad si, morda ćeš se ope' oženit. Pazi kog uzimaš! Pri'vati se kakog posla i budi pošten, pa se ne moraš ničeg bojat!

Slušao je te savjete, jeo sve sporije i kao da se zadubio u težke misli. Odjednom upita Stanu:

— Imate li vi sad slugu?

Ona se začudi tome pitanju:

— Imamo . . . Rašta pitaš?

Ivša uzdahne i promrsi, spustivši glavu nad tanjir:

— A, samo tako! . . . Tio sam znat.

Tetka je govorila o otcu, poslije toga o Roki:

— Da, zbiljam, ti sigurno još i ne znaš!? . . . Ako Bog da, bit će na jesen svatova. Brat ti se ženi!

Ivša je u duhu vidio dobroćudno Rokino lice, pa se nasmieši i iskreno obradovan tom viešću uzklikne:

— O, zbiljam? . . . Vidi Roke!

Ivšino je razpoloženje postalo vedrije, a Stana je jedva dočekala, da može prieći na svoj omiljeli razgovor o svatovima, o svojoj ulozi provodadžije i uspjehu, koji je postigla kod Ajdamakovih.

— . . . Da, đevojka je 'no! Ja sam mu našla curu, kaki neja mlogo u 'Rastovice! . . . Ako su pametni, pa se budu slagali, moći će lipo živjeti!

Ivša se razpitivao za brata i nikako da se načudi toj novosti.

— . . . Ko bi to mislio? . . . 'Naj mirni Roka! . . . Mlogi su rekli, da se taj sigurno nikad ne će ženit, a gle ti njega! Još će dobit tako lipu đevojku!

— E! . . . Ima i dva jutra zemlje! — doda tetka Stana, uživajući od zadovoljstva, što se Ivša toliko divi.

— Onda — reče Ivša — treba spremat dar snaji.

— Ja ću joj dati dva velika dukata! — pohvali se Stana. To mi je ostalo još iz mladosti; meni i 'nako više ne trebaje.

Ivša se ponovo uozbilji i zabrinuto upita:

— Valda ćete me zvat u svatove? . . . . Ne će mi otac valjda zabranit, da dođem u kuću i kad mi se brat bude ženio?

Stana slegne ramenima:

— Ne znam! . . . . U zô čas!

Ona se na te rieči uozbiljila, a Ivša pomisli, da Stana sigurno zna više, samo ga štedi i ne želi mu sve odkriti.

Imao bi je još nešto pitati, zamoliti, ali kad je tako i kad ona nije sigurna, da li bi njemu bio dopušten dolazak na svatbu, bolje je, da ne govori, da što prije ode iz kuće.

— Da, da! — promrsi Ivša, nekako kroz zube, popratívši to dubokim uzdahom. — Daleko smo doćerali.

Stana je osjetila ironiju u toj primjetbi.

— Neka sinko, tako! . . . Moraš i ti razumjet dadu. Uvik je on mislio vama đece dobro. Eto, zbog vas dvojice nije se ženio, kad je mat' umrla. Ni 'tio da dobijete maćuvu . . . Naravski, ti to i ne znaš, jer si samo mislio na sebe i takija osuđivo otca, kad ti ni' štogod pustio na volju! Ali ja znam, znam sve! . . . Kako se žalio na tebe i kako je zavidio drugima, što su im sinovi ostali u kuće, što se nisu odiljili!

Ivša se uhvati rukom za čelo, a zatim provuče prste kroz kosu i čvrsto je skupi u šaci, kao da će je iztrći. Kad je pustio kosu, bila je razbarušena, i on je nervozno rukom pogladi.

Tetkine su rieči djelovale na njega.

Dobio je o otcu sasvim drugu sliku. Kuda je prije gledao, da nije to opazio? Preko dvadeset godina živjeli su zajedno, pod istim krovom, i on tek sada odkriva na otcu neke crte, koje dosad nije primietio.

Ponosan je i prkošljive naravi. Ne će to priznati pred Stanom, jer se boji, da će ona — kao žensko — sve kazati otcu, čim ga prvi puta vidi. Zato ustane i samo kratko reče tetki:

— Fala ti na užine! . . . Okripio sam se mrva, sad mogu dalje.

— Pa ostani još malo! — zadržava ga Stana.

— Ne, ne! . . . Ne bi se 'tio susrest s otcem, kad je zabranio, da dođim vamo u kuću. . . . Nemoj mu ni reć, da sam svratio! . . . Ljutio bi se i psovo!

Stana se nešto uzvrpolji, pa reče:

— 'De ti . . . mrva čekaj! Odma' ću ja doć!

Vratila se brzo natrag, iz kuhinje, noseći u ruci neki zamotak. Počela ga je gurati u Ivšin džep, govoreći:

— Evo, to ponesi sa sobom! . . . Da imaš ope' što prigrizt, kad budeš gladan. Žo mi te je, jadniče, sužnju neopjevani!

Kadgod bi koga osobito sažaljevala, Stana bi rekla, da je »sužanj neopjevani«, a tu uzporedbu nije ona sama izmislila, nego su te iste rieči u govoru često uporebljavali i drugi stariji ljudi u Hrastovici.

»Sužanj neopjevani« jednom rukom zagrli staricu i kad joj se htjede zahvaliti na pažnji, zaveza mu se jezik od ganuća. Brzo iztrči na dvorište pa odanle na ulicu. Nije se višše usudio ni obazreti na kuću.

A Stana izađe za njim i dugo gledaše u pravcu, u kojemu je nestao.

12.

Hrastovica je toga ljeta doživjela još jedan krupan događaj.

Na veliko gradilište Rude Kranjca počeo se sa svih strana dovoziti građevni material. Nizak vodostaj Save omogućio je vađenje i dovoz šljunka i pieska, koje su na kolima vozili različni Kranjčevi dužnici, da na taj način odrade svoj dug načinjen uglavnom u »Crljenom bircauzu«.

Cestom su išla kola za kolima, škripeći pod težkim teretom. Dok su neka dolazila sa Save, gdje su seljaci morali nesamo grabiti i tovariti šljunak, nego ga i prosijavati kroz okvir sa žičanom mrežom, dotle su druga kola dovozila s ciglane opeku, i to u golemim količinama, koje su zadivile seljačtvo. Odkako se u Hrastovici gradila crkva, tamo negdje krajem prošloga stoljeća, nije u selu bilo tako velike gradnje.

Sve novije, bolje zidane kuće u selu sagradio je jedini zidarski majstor u Hrastovici Pava Tunjin. On je na svakome svom graditeljskom djelu, gore na pročelju kuće, gdje krov čini kut, izradio od opeke ili od žbuke inicijale vlastnika kuće i izpod toga godinu gradnje. Slova su na nekim kućama izpala nesimetrično postavljena i podieljena, nakrivo ili ružno, neprav lno, ali zidaru to nitko nije predbacivao. On je na svojoj kući ponosno držao okruglu, zarđalu ploču s nadpisom: »Izpitani zidarski majstor«, dok je kraj nje stajala nešto veća ploča njegove žene Pavke. Ova druga »firma« prikazivala je rodu, kako drži u kljunu djetešce svezano u jastuku. Izpod slike bieljela su se slova: »Izpitana obćinska primalja«.

Za selo je Pava Tunjin bio dobar majstor. Seljaci su obično sami sebi gradili kuće — uz pomoć mobe —, pogotovu drvene, srezivali, dizali i sastavljali građu, umazivali brvna, postavljali podsjeke, spajali rogove i vience, prišivali letve i pokrivali krov. Zidara bi samo pozvali, da im uzida temelje i dade stručne savjete.

Međutim, na gradnji Rude Kranjca nitko se nije ni osvrtao na Pavu, premda je i on tu zidao zajedno s ostalim zidarima, grabio zidarskom žlicom žbuku, mazao je po opekama i slagao opeke jednu na drugu. Neki mladi inženjer donio je Kranjcu hrpu nacrta, a poveo je sa sobom iz grada i majstora, koji mjesto njega rukovodi cielim poslom i po tima nacrtima točno izdaje naloge za gradnju svima zidarima. Njih je bilo desetak s isto toliko pomoćnih građevnih radnika. Kad su svi ti zidari počeli raditi, zidovi su rasli u visinu, dizali se i širili, da se cielo selo nije moglo načuditi.

Čim bi učitelji u četiri sata po podne pustili djecu iz škole, »škularci« i »škularice« dotrčali bi do gradilišta, posjedali u jarak kraj ceste i gledali, kako se gradi. Drugi bi se penjali po složenoj građi ili opekama, dok ih radnici ili zidari ne bi odtjerali.

I ostali se sviet čudio Kranjčevu bogatstvu i poduzetnosti. Odakle mu samo toliko novaca? Kao što to često bude na selu, gdje se o ovakvim bogatim ljudima šire fantastične glasine, počelo se i o Rudi Kranjcu govoriti, da je k njemu prije godinu dvie došao navečer stranac, veoma šutljiv, tajanstven i bradat, koji je zamolio, da može kod njega ostaviti kovčeg. Ruda na to pristane, stranac ode, rekavši, da će se odmah vratiti, a kad nije došao ni poslije više mjeseci, Ruda otvori kovčeg i nađe u njemu same nove hiljadarke, kao da su tek izpale izpod »kalupa«. Drugi su dapače tvrdili, da je u kovčegu bio i stroj za krivotvorenje novčanica, pa da se Kranjac sigurno njime poslužio, dok razpolaže s tolikim svotama! Širila se i glasina, da je protiv Rude već bila povedena i iztraga. Oružnici su pretražili njegovu kuću, ali je on tu »mašinu za pravljenje novca« sigurno negdje zakopao, sakrio, ili je »podmitio oružnike«, da ga ne uhite. Tako su mislili i u to su vjerovali svi u selu.

Mašta je kod seljaka živahno radila, a kako su skloni povjerovati i najnevjerojatnijoj glasini, jer mnogi pri tome ne pokazuju nimalo kritičnog razsuđivanja, fantastične su priče kolale bez kraja i konca, proširivši se i različitim dodatcima:

— Lako je njemu, kad on ima mašinu, što pravi novce! — rekao bi koji čiča, uzevši pod gotov groš sve ono, što je čuo.

Uzalud se Kranjac branio od tih glasina, uzalud ih suzbijao i oprovrgavao. U što narod sliepo vjeruje, to je nemoguće izkorieniti, pa makar bila najveća zabluda i glupost. To dokazuje i pučko praznovjerje, što se od pradavnih vremena sačuvalo sve do našega XX. stoljeća.

Zidovi su već desetak metara iznad zemlje. Kranjcu se čini, da raste zajedno s njima, da su ti zidovi dokaz njegove

veličine i njegova bogatstva. Penje se po skelama sve do najvišega mjesta, razpituje kod graditelja, kako će se što sagraditi i urediti, gdje će se smjestiti ovaj stroj, a gdje onaj.

Sa skela mu pokazuju obzidani, ali zasad još odozgo odkriveni prostor predviđen za strojarnicu, nedaleko toga mjesto za uredovnicu, blagajnu i dizalicu, koja će ići kroz dva kata sve do tavana.

Luka nekoliko dana nije prolazio kraj toga gradilišta, niti se zanimao za Kranjčevu gradnju. Imao je svojih briga i poslova. Kad jednom naiđe, zastane na cesti i upita nekoga seljaka:

— Što to Ruda gradi?

Seljak se začudi tome pitanju:

— Kako, zar ti još ne znaš?

Luka zavrti glavom:

— Ne znam.

Čovjek mu dobaci, naglasivši izgovorenu rieč:

— Vatrenku!

Stari je vodeničar iznenađeno otvorio usta i razširio oči, kao da je tek sada progledao. Seljak je bio sretan, što mu može dati i druge informacije:

— Da, da, gradi paromlin i pilanu! Zgrada će imati dva kata. Mlin će biti uređen bolje nego onaj zadružni u Markotinu.

— Tako? — promrmlja vodeničar, samo da se nešto kaže, da baš ne šuti.

— Iz Njemačke je beštelovo mašine. Na zimu bi mogo započet s poslom. Godina je dobra, meljave će bit dosta.

Kako je neobziran bio taj čovjek! A što će on, Luka, s vodenicom?

Pravo reče seljak u razgovoru, koji je sam nastavio, stvarajući logične zaključke:

— . . . Nitko više ne će mljeti u Markotinu! Samo morda 'naj, koji ni' dobar s Kranjcem! . . . Čemu ćerat konje i kola daleko, kad u selu imaš novu vatrenku, kake neja ni u varošu?! . . .

Njegovu vodenicu nije seljak ni spomenuo. Sjetio se samo, kako je Lukin sin Ivša bančio ono u »Crljenom bircauzu«, pa reče:

— E, moj čiča Luka! Vidiš li ti, kolika je to zgradurina! Pomisli samo, koliko je tu tvoji' cigli! Sin ti je ostavio u Rudinu bircauzu težke 'iljade, a sad Ruda gradi sebi vatrenku i pilanu . . .

Nije se moglo znati, da li u tim riečima ima sažaljenja ili poruge.

Vodeničar čvrsto stisne zube.

Svladao se i šutke prešao preko te primjetbe. Čovjek je rekao istinu. On nije kriv, što ta istina Luku boli i peče.

Da, Ivša je svojim razkalašenim životom, razsipnošću, omogućio Rudi Kranjcu, da stekne još veći imutak, a Kranjac će time, vatrenkom i pilanom, upropastiti Luku, uništiti njegov vodenički posao.

Gradnja nove vatrenke ostavila je na Luku težak dojam. Kako ga se to ne bi dojmilo, kako to ne bi osjećao duboko u duši i srdcu, kad je u životu primao udarac za udarcem i snosio nesreću za nesrećom!? Izgubio je »Glogovicu«, odrekao se svoga razsipnog sina, a sad je zaprietila opasnost i vodenici.

Međutim, Luka nije pripadao onome kovu ljudi, koji odmah klonu, pokleknu. On će prihvatiti nametnutu borbu, radit će dan i noć u svojoj vodenici, samo da udovolji zahtjevima mušterija; ne će popustiti i uztuknuti pred paromlinom, odreći se vodenice, koju je nasliedio od starih i čuvao kao djedovsku baštinu.

Dok je on živ — vodenica mora ostati na Savi, u pogonu!

Samo da ima s kim raditi! Gluhoniemi je Roka slaba pomoć. Na njega se ne može uviek osloniti.

Već se više puta dogodilo, da su mušterije imale kakvu posebnu želju. Ako je u vodenici bio samo Roka, a Luka negdje u selu, kod kuće ili na njivi, onda su mušterije morale ostavljati starome vodeničaru pismene poruke. Kad bi Luka došao u vodenicu, Roka bi mu pružio papir, na kojemu je bila poruka, i starac je tako saznao želje svojih mušterija. Neprilika je bila u tome, što Roka, kad bi ostao sam, nije mogao otcu reći, ni od koga je primio hranu na meljavu, ni koliku količinu. Srećom, selo je bilo malo, Lukine mušterije stalne i kroz dugi niz godina uviek iste, pa je Luka već po vrećama znao, čija je u njima hrana i kako kome treba mljeti.

Drugčije je to bilo, dok je Ivša još bio u zadruzi. Tada je starac mogao sedmicama ostati na vodenici, jer je kod kuće ipak bila mužka glava, koja je mogla voditi gospodarstvo. Nekad je Ivša bio na vodenici, a otac na stanu ili kod kuće u selu. Posao se i tada odvijao redovito, bez smetnji i zastoja,

jer je i Ivša bio upućen u vodenički zanat. Kako je inače bistar i otvoren, samostalno je mogao voditi cielo poslovanje.

Međutim, ta su vremena prošla i Luka se morao pomoći s Rokom, kako je znao i mogao. Nije mu preostalo drugo, nego da što češće na dvie strane nadzire rad, na vodenici i na svome gospodarstvu.

I za mlađega čovjeka bila bi to prevelika i težka dužnost, a kamo li za starca, koji je već prevalio šestdeset i morao mnogo toga podnieti u svome životu, osobito u posljednje vrieme, kad mu je Ivša svaki dan zadavao nove brige.

Što sada, na primjer, radi? Kuda se skita i od čega živi? — pitao se starac, žureći se iz sela na Savu, da ondje opet provede koji sat na vodeničarskom poslu.

Mislio je na Ivšu, premda se odmah počeo ljutiti sam na sebe, što se obazire na toga svoga sina, koji prema njemu, svom otcu, nije nikada imao obzira, niti se za njega brinuo.

Od sestre je dakako čuo, da je Ivša došao iz zatvora, ali se ona ipak nije usudila priznati, da je bio i u njihovoj kući i da je dobio od nje ručak. Starac bi se zacielo razbjesnio, možda naljutio i na sestru, pa joj ne bi skoro oprostio, što je Ivšu pustila u kuću.

Dok je razmišljao o Ivši i vodenici, svašta mu je palo na um. Rađale su se različite misli, među njima i takve, kojih se on odmah htio odtresti, odagnati ih, da ga ne smućuju.

Gradnja Kranjčeva paromlina posve ga je zbunila.

Sam je zapazio, da su mu misli pobrkane. Čas mu je na pameti vodenica, čas nova »vatrenka«, čas Ivša — čas Roka. Odjednom se sjeti, da bi u gospodarstvu trebalo nešto učiniti, ali nije te misli izveo do kraja, jer ga ponovo spopade tuga i zabrinutost zbog vodenice.

Na savski nasip, u blizinu mjesta, gdje je stajala vodenica, vodio je kosi kolni put. Nasip je sa strane kopna bio obrastao travom i izdaleka se zelenio, izdižući se iznad nizkoga zemljišta, livada i pašnjaka, što su se prostirali uz obalu rieke.

Na tisuće puta popeo se Luka Vodeničarev na taj nasip. Nije bio visok, ali je Sava u ljetno doba obično duboko u svome koritu i čovjek bi ugledao rieku tek kad bi došao sasvim gore na nasip.

Površina joj se cakli na sunčanoj svjetlosti, a nedaleko uz obalu crni se stara Lukina vodenica, koje se kolo neumorno okreće.

S ljubavlju i užitkom gledao bi Savu i išao po nasipu, kružeći s njega pogledom po slavonskoj i bosanskoj strani Posavine. I sada je vodenica bila nizko, duboko izpod nasipa, jer je Sava bila mala i na slavonskoj strani vidio se kilometre dugi i stotinjak metara široki pješčani žal ili suhi dio riečnoga korita pokriven šljunkom. A kad bi Sava narasla, visoko bi uzdigla i Lukinu vodenicu. U proljeće ili jesen dogodilo bi se, da je površina rieke bila gotovo ravna s krunom nasipa. Vodenica je tada kao kuća stršila visoko iznad nasipa i sasvim mu se približila. Opadanjem rieke spuštala se sve niže i niže, a ujedno i udaljivala od nasipa sve dalje i dalje.

Luka stoji na nasipu i gleda vodenicu.

Kolo se još okreće, ali dokle?

Luka se zadihao, umorio od puta. Sjedne na rub nasipa, da se malo odmori. Misli na vodenicu, gleda je i sam sa sobom govori:

— E, ostarili smo, ostarili!... Vrime je, da idemo u penziju!... Pretekli su nas mlađi i jači... S njima se ne moremo mjerit.

Istina, odlučio je, da se uhvati u koštac s mlinom — i uhvatit će se! —, ali zna on, što je to paromlin, kakva je golema razlika između njega i vodenice! Vidio je on već velike paromline na valjke, bio u njima i gledao, kako rade. Zgrade su to na dva na tri kata, a u njima množtvo strojeva, kotača, mlinskoga kamenja, remenja. Sve se to vrti, sve šumi i tutnji, tako da se trese ciela zgrada. A vani negdje u strojarnici sve odhukuje parni stroj, što se izdaleka čuje, kad se približavaš paromlinu. Jednomjerno huči stroj, kao da neki gorostas neprestano glasno udiše i izdiše zrak iz svojih golemih pluća.

Vidio je, kako u Markotinu pred zadružnim mlinom »Sloga« stoji ciela kolona kola natovarenih vrećama. Mlin melje naveliko i ima daleko veći kapacitet od vodenice. Luka to sve zna sasvim dobro i zato se boji te nove, opasne konkurencije, koju će težko izdržati.

Ona će mljeti mnogo brže, bolje i na raznovrstne načine.

Vodenica se u tome pogledu ne može s njime ni uzporediti.

Luka to u sebi priznaje, ali se nikako ne će pomiriti s mišlju, da njegova vodenica kapitulira pred Kranjčevim mlinom.

— Tjerat ću mak na konac, pa kud puklo da puklo! — govori Luka i miluje pogledom staru vodenicu, koja mu je sada nekako još draža, nego što je prije bila.

Odmorio se, ustao i poštapljajući se na drenovu batinu krenuo nasipom. Išao je samo kratko vrieme, pa se spustio niz nasip do rieke i svoje vodenice.

Na vratima se pojavio Roka s brašnenom mlinarskom kapom na glavi.

Bio je radostan i mahao rukom na otca.

— Sretan si ti, što ništa ne znaš! — pomisli Luka.

Došao je zamieniti sina i pustiti u selo, da može navečer otići malo u ašikovanje. Momak se na to tako naučio, da je jedva čekao zamjenu. Zato ga je toliko i obradovao otčev dolazak na Savu.

Sad će on brzo skinuti sa sebe staro, radno, brašneno odielo, oprati se u Savi, obući se »za selo« i požuriti u Hrastovicu.

Nabrat će kod kuće jabuka i krušaka, pa kad padne večer, otići Ajdamakovima, gdje ga čeka Kata. Darivat će djevojku voćem, a ona će ga zadovoljno primiti i poslagati jabuke i kruške po svom staklenjaku u kućaru.

Luka se nasloni na vrata vodenice i zagleda za sinom, koji je odlazio u selo. Mladić se popeo na nasip i prije nego što se spustio na drugu stranu, okrenuo se prema vodenici i još jednom mahnuo rukom prema njoj i otcu.

Starac se nasmieši.

Dobar je bio njegov sin Roka, čestit i vriedan, samo je šteta, što je imao manu i bio manje sposoban za posao. A marljivom Luki bio je posao uviek na pameti. On je za vodenicu i gospodarstvo trebao mnogo ruku, mnogo poslenika.

Cienio je samo rad i kod njega je čovjek vriedio samo onoliko, koliko je radio. On je pak svagdje pružao drugima primjer, kako treba raditi. Prvi je u kući ustajao, a posljednji liegao. Nikad se nije tužio, da je umoran i da mu je težko raditi, jer se svakoga posla prihvatio s voljom. Tada pak ne bi sustao ili klonuo, dok posao ne bi bio dovršen.

I sad on osjeća, da ima još dosta snage u svojim mišicama, da je tjelesno jak gotovo kao i prije nekoliko sedmica, do onih nesretnih događaja, koji su ga tako potresli, ali je duhom klonuo i zbog toga počeo sumnjati u uspjeh svoje borbe s Kranjčevim mlinom.

Zabrinjuje ga i to, što je sviestan, da su mu misli kadkad pobrkane. U duhu mu se neprestano stvaraju nove predočbe, jedna slika potiskuje drugu, miešaju se i izlaze pred njega u takvom obliku, kao da ga žele poplašiti. Luka ih tjera od sebe, kao dosadne muhe, kad navale čovjeku u lice, ali se one uviek ponovo vraćaju i on ih se ne može odtresti.

Takva je na primjer i ona misao o Ivši, u savezu s njegovim životom i radom, njegovom budućnosti. I ta se misao često vraća i nameće Luki, premda se on ljuti i ne će da zna za toga razsipnoga sina. Nešto je u njemu ipak jače od srčbe, nešto, što prevladava sva ostala čuvstva.

Za »lipog Ivšu«, koji se naučio na lak i bezbrižan život, nastaše težki dani. Na selu, gdje nema bezposličara kao u gradu, ne da se živjeti bez rada. Svatko tu ide za svojim poslom. Svatko nešto radi, pa makar čuvao svinje ili goveda. Ne može se ni zamisliti, da bi se tko usred ljeta radnim danom šetao selom ili provodio vrieme u ljenčarenju. To bi za selo bila biela vrana, na koju bi svi upirali prstom. Tako je Ivša nekoliko dana proveo u bezposlici.

Kad bi prolazio Širokim šorom ili otišao do središta sela, vidio je, kako ga suseljani gledaju neobičnim pogledom, sumnjičavo, nepovjerljivo, kao što se gleda samo nepoznat i sumnjiv stranac. Prije se družio s najiztaknutijim ljudima u selu, sva su ta mlađa »seoska gospoda« bili njegovi prijatelji, s kojima je on izpraznio mnogu litricu vina, često bio u družtvu po gostionicama i u lovovima, pio bratimstvo i bančio do zore.

Njihov se odnos prema Ivši odjednom promienio, kao da su se svi ugledali u pisara Tunicu. Izbjegavaju susret s Ivšom, a ako ga ne mogu izbjeći, onda jedva progovore s njim nekoliko rieči i već se opraštaju, odlaze dalje.

Znade Ivša, što to znači. Grize ga to i peče, ali on samo kadkad škrine zubima ili smrsi psovku na račun prijatelja, koji su se tako brzo iznevjerili i zaboravili, koliko je on svoga novca potrošio u njihovu družtvu.

— Dok sam imao para, bio sam dobar! — reče Ivša sam sebi. — Onda su mi laskali i vrzli se oko mene, samo da me što više izkoriste.

S jednim se prijateljem htio posavjetovati, što da sada počne, kad se vratio iz zatvora i trebao prihvatiti posla.

— Najbolje ti je, da odeš u sviet! . . . Da sam ja na tvome mjestu, ne bi dolazio u Hrastovicu. Što ćeš tu, kad nemaš više ni pedlja zemlje? Babe te naveliko ogovaraju i zovu u selu Ivša »Razsulović« . . .

Ivši je to bilo neugodno slušati, jer se prijatelj po svoj prilici slagao s mišljenjem ostaloga svieta u Hrastovici.

Javno je mnienje u selu bilo dakle protiv Ivše Vodeničareva.

Samo neke ženske, razpuštenice i udovice, uzimaju Ivšu u zaštitu i poručuju mu, da dođe k njima. Jedna je već bila »žena u godinama«, sama na priličnom posjedu, pa joj je udario u oči mlad i zgodan čovjek. Htjela ga je svakako privući i zato bi se upravo nametnula Ivši, da ih on nije sve odbio.

Žene su ga svakako htjele oženiti.

O tom one vode brigu, čim tko ostane udovac, a Ivša se s Terom razišao prije njezine smrti i po shvaćanju tih žena nije ju uobće trebao »žaliti«. Mogao se odmah oženiti. Zato su mu govorile:

— Rašta oklivaš, rašta se ne ženiš? . . . Uzmi sebi makar i mrva stariju, samo ako nješta ima! . . . . I 'nako ne mo'š više birat ko njekad. Ta, njeko se mora brinit za tebe, njeko ti mora skuvat jelo, poslužit rubine! Ne 'š valjda živjet sam ko pustinjak, a ima ženâ, koje bi ćele poć za tebe!

I one bi mu odmah nabrojile nekoliko svojih znanica i prijateljica, koje su dolazile u obzir.

— Proštundiraj cilu stvar, pa se odluči! . . Šta bi ti falilo? . . . Imo bi ope' svoju kuću, zemlju, konje i kola, sve ko čojk! Došo bi na gotovo.

— Manite se vi mene! . . . Ne ću se ženit! — odgovorio bi Ivša.

Još uviek se on nadao, da će se moći baviti kakvom trgovinom ili inače kojim sličnim poslom, koji će mu omogućiti život.

S Kranjcem je bio već godinama veoma dobar.

Otiđe k njemu u »Crljeni bircauz«. Činilo se, da je Rudu obradovao Ivšin dolazak, jer ga je dočekao razširenih ruku, ponudio mu odmah, da sjedne i donio njemu i sebi po čašu vina.

— To ja častim! — rekao je Ruda Kranjac.

On se zanimao za Ivšu, razpitivao, što sada kani poduzeti, a kad mu Ivša otvoreno reče, da je ostao bez sredstava za život i da bi trebao barem nešto novca, da može sam započeti kakav posao, Kranjac se uozbiljio, vrtio glavom i naborao čelo, kao da je jako zabrinut:

— To će ići težko, veoma težko! — kazao je Ivši. — Tko ti danas može pozajmiti novaca? Znaš i sam, da naši seljaci nemaju i jedva skucaju ono malo, što moraju dati za porez, da im državne vlasti ne odtjeraju posljednju kravicu iz staje . . . Mi drugi, na primjer ja, nemamo . . . Vidiš i sâm, da sam započeo graditi. To danas stoji mnogo novaca. Ne znam, ni odakle ću ih smoći!

Kranjac se izpričavao Ivši i ujedno postajao sve hladniji prema njemu. Nestrpljivo je pogledavao na uru i napokon rekao:

— Mi smo dobri, stari prijatelji, i ja bih ti rado pomogao, ali ne mogu. Meni sada, kad gradim, treba svaka desetica, svaka stotina! Skup je građevni material, skupa radna snaga, skupi strojevi! . . . Gdjegod što naručiš, svagdje ti zapapre, kao da je čovjek našao novac na putu!

I Kranjac je već ustao, da pođe na svoju gradnju.

Ivša ga zapita:

— A ne bi li ja mogao kod tebe dobiti kakvo namještenje? . . . Evo, gradiš mlin, imat ćeš i pilanu, sigurno ćeš kupovati šumu u okolici. Trebat ćeš ljudi, pomoći, pa sam mislio, da možda uzmeš mene . . .

— Za šumu i pilanu dolazi moj brat! — brzo odvrati Kranjac.

— Pa zar da kod tebe u mlinu ili inače nigdje ne bi bilo ni jednog mjesta za mene? — ne vjerujući upita Ivša.

Kranjac se tobože zamislio, kao da razmišlja, ima li ili nema takvo mjesto u svome budućem poduzeću.

— Čekaj, možda će se nešto naći! . . . Dok se sjetim, što bi ti čovjek mogao dati. Kakvo mjesto i službu . . .?

Ivša je unapried znao, da ne treba gajiti veliku nadu, jer je Ruda Kranjac bio licemjeran i često se pretvarao.

— Da, sad znam! — promrsi Ruda Kranjac i lupi se šakom po čelu. — Graditelj mi je nešto govorio, da će trebati pomoć . . . Nego, da li bi ti htio raditi na gradnji? . . . Ja mislim, da bi ti to dobro došlo. Imao bi odmah svoju plaću i ne bi više ni o kome ovisio, niti bi morao koga moliti!

— Ma, da, imaš ti pravo, al' o kakom se poslu tu radi? — upita Ivša.

— Eh, kad je čovjek u nuždi, onda se to ne pita! — odvrati Kranjac i počeša se iza uha, što je uviek bio najbolji znak, da je u neprilici i da ne zna, što bi rekao. — Uostalom,

ti si naučio raditi, tebe to ne će smetati, a ne će ti biti ni tako težko . . .

Ivša nestrpljivo ponovi svoje pitanje:

— Pa reci već, što bih ja morao raditi na tvojoj gradnji?

Kranjac se nakašlje i slegne ramenima:

— Tja, . . . trebo bi još jednog ili dva radnika, koji bi nosili ciglu. S druma na gradnju . . . Plaćam dobro, po satu!

Ivša se zabezeknuo.

Najviše ga iznenadila Kranjčeva drzovitost, jer Ivša je to smatrao drzovitošću, što mu je Kranjac kao starom prijatelju ponudio najniži posao na gradnji, a zna, da se Ivša, kao okretan i bistar čovjek, može upotriebiti i za druge, važnije i bolje poslove.

— Ti se šališ! — reče on Kranjcu i još se nasmieši, misleći u sebi, da je doista Kranjac napravio s njim šalu i ništa više.

— Ne, ne! Ozbiljno ti velim.

A kad je Ivša na te rieči uvriеđeno ušutio, Kranjac se začudi:

— Pa što se ljutiš? . . . Nije sramota raditi, ma kakav bio posao, samo ako je pošteno . . . Što sam ja sve bio u životu i što sam sve radio, a pogledaj danas! Kad sagradim mlin i pilanu, bit ću najbogatiji u selu!

Ivša u mislima uzporedi sebe s Kranjcem.

Kakve li razlike! Ruda osim nešto novca nije imao nigdje ništa, kad se naselio u Hrastovici. Bio je bez kuće i kućišta, sad gradi mlin na dva kata i stanbenu kuću, kakve nema nitko u selu! Ivša je naprotiv bio domaći sin, član bogate seljačke zadruge, imao liep posjed i sve, što treba uzto, ali svoje dobro nije znao sačuvati.

Kranjac napreduje, penje se sve više, a on pada sve dublje. Osjeća Ivša, da mu tu nitko ne će i ne može pomoći, da je to valjda njegova sudbina i da zato mora doživjeti podpunu propast.

— Čuješ, Ruda, ja sam kod tebe u bircauzu ostavio mlogo novaca — pokuša on još jednom djelovati na Kranjca —, bili smo uviek dobri prijatelji, zar mi ne bi mogao pozajmiti jedno pet 'iljada? . . . Pošteno ću ti vratiti, jer se nadam, da bi uskoro zaradio duple novce!

Kranjac zavrti glavom:

— Nemoguće, Ivša! . . . Trebam i sam. Još sam se zadužio, podigo veliki zajam kod jedne banke u Zagrebu. Inače ne bi mogao sve to ni sagraditi, nabaviti. Šta ti misliš, koliko to stoji!

Zabrinuo se Ivša, spustio glavu.

Da je znao, da će ga Ruda tako odbiti, ne bi ga ni molio, ne bi se barem ponizio pred tim »došljom«. On se, kao i svi starosjedioci u selu, ipak smatrao boljim od tih naseljenika, različitih »kuferaša«, što su se skupili bogzna odkuda, pa makar s vremenom stekli i bogatstvo.

Domaći su se prema njima smatrali kao ljudi boljega soja, kao neko plemstvo, koje ima za sobom dugu predaju.

Stotine godina žive na toj zemlji, u svome selu, gdje imaju kuće i »grunt«, gdje su im se rodili i umrli mnogi pređi. Svaka je stopa zemlje tu njihova, natopljena njihovim znojem i njihovom krvlju. Po toj zemljici gazili su im djedovi i pradjedovi, obrađivali je i kao graničari branili svojim mišicama.

Nijedan dakle od tih seljaka nije tu od jučer, nego je svaki starosjedilac, što mu daje i izvjestna veća prava, kako moralna tako i materialna. Hrastovčani su na primjer pravoužitnici u okolnim šumama, iz kojih od starine svaka kuća dobiva godišnje određenu količinu ogrjeva, a kad se podižu nove zgrade, ima pravo na drvenu građu.

Domaći ljudi mnogo drže do pogodnosti i prednosti, koje su stekli prema doseljenicima, pa se zato kao starosjedioci i uzdižu iznad njih. Ponose se svojom seljačkom predajom, nošnjom i običajima, a u tome se pogledu zaista nijedni od tih doseljenika ne mogu s njima mjeriti.

Isti taj ponos, ponos na staru seljačku tradiciju, pokazao je i Ivša u razgovoru s Rudom Kranjcem. Nije uobće ozbiljno shvatio njegov priedlog, da mu na gradilištu nosi opeku.

Ivša se unatoč tomu, što je sada bio u neprilici i bez novaca, smatrao boljim od Rude, premda je ovaj postao bogataš.

Tko je zapravo taj Ruda i odakle se dotepao u Hrastovicu? Niti narod zna, što su mu i kakvi su mu bili roditelji, ni da li su kadgod imali svoj krov nad glavom. A za njega, Ivšu, zna se, čiji je i odakle je, zna se, da je starosjedilac i pravoužitnik.

On ostaje Ivša Vodeničarev i domaći sin, pa baš da nema u džepu ni jedne krajcare! Novac — bogatstvo ili siromaštvo — na to ne utječu.

Da je Ivša bio napit, možda bi i napao Kranjca, jer bi se još više uvriedio na onu njegovu ponudu, ali je bio triezan i zato se mogao svladati. Slušajući njegovo izpričavanje, Ivši je dva, tri puta došlo, da prezirno pljune i okrene Rudi leđa. Što da moli gorega od sebe? Kad bi bio takvoga materialnog stanja kao Kranjac, a Ruda kao on — izvadio bi mu nekoliko tisuća i dao, ne trenuvši okom. Ne bi pitao, ni kada će ni kako će vratiti taj novac.

Učinio bi to, zacielo bi učinio, jer je takve naravi i jer nije žalio novac, dok ga je imao u svojim rukama.

Gostioničar je već htio otići. Ponovo je nestrpljivo gledao na sat i na vratima opet zapita Ivšu:

— Dakle, ti se ne bi htio prihvatiti onoga posla, koji sam ti ponudio?

Ivša samo pokaza glavom, da ne će.

Gostioničar nastavi

— Dobro. Od volje ti je!... Ustručavaš se i valjda obazireš na sviet. Nemoj misliti, da će ti taj sviet pomoći! . . . Nitko ti ne će pružiti koricu kruha, ako budeš u nuždi! . . . Još će se radovati tvojoj nesreći! . . . Da, takav je sviet!

Poznavao je Kranjac ljude i njihove značajeve.

No i Ivša bi sam došao na te misli. Od tih misli i savjeta Rude Kranjca nije imao koristi.

Kad je opet bio sam i duboko se zamislio u svoj položaj, došao je do spoznaje, da mu tu u Hrastovici nema obstanka i da se mora makar na neko vrieme smjestiti u koje drugo mjesto.

— Otići ću u Markotin. Možda će se ondje naći štogod za mene! — zaključi Ivša i još se istoga dana pješke zaputi u obližnje trgovište.

Nije vjerovao, dapače ni u snu pomislio, da će tako brzo morati napustiti svoje rodno selo.

Težko mu je bilo pri duši, kad se ma i na kratko vrieme razstajao od Hrastovice. Težko kao i svima drugima seljacima, kojima se činilo, da sviet prestaje na granicama njihova seoskoga hatara.

Ivša je govorio u sebi:

— Ako sam spo na to, da budem tuđi sluga ili nadničar, ne ću barem biti u Hrastovici, gdje me svatko poznaje! Otić ću u drugo selo ili u varoš, pa nod iznova započet život . . .

I Ivša se nastani u Markotinu.

Nitko u Hrastovici nije znao, kako ondje živi i čime se bavi. Njegovi suseljani, koji su vozili onamo hranu na meljavu, vidjeli su ga kadkad u Markotinu i o tome poslije govorili kod kuće. Osobito su izticali, da nije više onakav kicoš, kakav je prije bio, i da se prilično zapustio.

One razpuštenice i udovice iz Hrastovice, koje su ga kod kuće salietale svojim ponudama, pisale su mu nekoliko puta u Markotin i slale mu »poruk'«, da dođe k njima u goste.

Jedna od njih, koja je bila mlađa ženska i upravo se narivavala Ivši, poslala mu je pismo napisano po šabloni seljačkih pisama, koja počinju ovako:

»Putuj, putuj, pismo moje, dok ne dođeš, ge je drago moje, a kad dođeš, otvori se i pred njime pokloni se! Neka gleda, neka čita, nek za moje zdravlje pita!« — i Ivša je doista čitao to pismo, s podrugljivim smieškom na licu. U pismu je bio i stlačeni već sasvim suhi cviet, koji je priložen u znak ljubavi.

Druge, starije ženske, pisale su mnogo stvarnije. One su ga htjele pridobiti svojim dobrom i blagom:

— . . . nisi valjda zaboravio, što tije Govorila nena fema, kadsi još bio u rastovice šta biti falilo daju poslušaš imam dva Brava uranita i Kravu što daje 10 litri mlika nadan imam ve godine petnajs meteri žita ibiće nadamse isto tolko kola kukuruza živijo bi ko Bubreg u loju i bijo svoj gazda nebise potuco odnemila donedraga da svit u selu divani eno ivša vodeničarev gazdinski sin lunja po markotinu mjesto daje osto u svom rodnom mjestu pase pošteno oženijo i jope privatijo Pluga i motike . . .

Na tri četiri stranice prostog listovnog papira sa širokim modrim crtama bilo je tintovnom olovkom napisano mnogo toga, što mu je ta žena htjela reći i čime ga je htjela osvojiti, ali je on prema svemu ostao hladan i ravnodušno čitao na kraju pisma:

— . . . eto živa željo i lipi moj ivša svesamti Napisala štomije bilo na srcu i naduši znaš Janje medno kako zatobom Venem i uzdišem kada ova sitna slova pišem . . .

Ta su »sitna slova« međutim bila i te kako krupna i na nekim im mjestima nisu bili dosta široki ni veliki razmaci između modrih crta listovnoga papira, koji je imao crtovlje kao školska bilježnica.

Ivša je poderao nesamo ovo, nego i sva druga takva pisma primljena iz Hrastovice i na njih uobće nije odgovorio.

Jedanput se samo javio svom otcu.

Poslao mu pismo, u kojemu je najprije iztaknuo, da ništa od njega ne traži i da mu ne piše zato, što bi možda trebao novaca ili kakvu drugu pomoć, nego mu se samo javlja, da zna, gdje je i moli ga, da mu poruči, kada će biti Rokino vjenčanje.

Po sadržaju se pisma ipak vidjelo, da je Ivša popustio otcu i da se možda barem donekle urazumio.

Stari je Luka drhćućim rukama držao to pismo, čitao ga i popratio nekim mrmljanjem, koje Stana nije mogla razumjeti.

Dok je inače sva pisma, koja je doduše veoma riedko primao, odmah ostavio među različne papire, gdje se nalazilo množtvo dopisnica i pisama još iz vremena prije svjetskoga rata, ovo je Ivšino pismo spremio u svoj džep i nosio sa sobom desetak dana.

Pročitao ga je još nekoliko puta. Dapače i kradom, da to Stana ne opazi.

I druge je stvari tih dana tajio pred njom. Sestra nije znala, da je on već po treći puta bio kod Andre Matijakova. Imali su nekakve razgovore, koji su vjerojatno dugo potrajali, jer se Luka uviek vratio od Matijakovih prilično kasno, što inače nije bio njegov običaj.

— Šta je s tom zemljom? — pitala bi Stana. — Ide jesen, trebalo bi je poorati i posijati.

— Ne brini se ti za to! — rekao bi Luka i samo uzdahnuo, po čemu je ona zaključila, da to pitanje još uviek nije riešeno.

— Zar se Matijakovi ne mogu odlučiti, da nam je vrate?

— Eto vidiš! — promrsio bi stari vodeničar i odmah prešao na drugi razgovor, da ne mora govoriti o »Glogovici«.

Sestra je vjerovala, da on to čini zato, što ga boli srdce za tom zemljom i zbog toga o njoj najradije šuti.

Međutim, Luka je imao i drugih razloga.

Kad bi se poveo razgovor o njihovim kućnim brigama i poslovima, Luka se znao potužiti pred sestrom, da mu se posao već otima. Ne može ih svladati niti može, kao nekad, dospjeti na sve strane.

Ona je to uviđala.

Misleći na Ivšu tetka je ponovo pokušala djelovati na brata, da se pomiri sa sinom. Prošlo je već neko vrieme, odkako je Ivša bio u Markotinu, a sviet je u selu pripoviedao, da živi u biednim prilikama.

Netko je kazao rieč dvie, drugi su još malo dodali, kao što to obično bude, pa je to Ivšino stanje prikazano još crnjim nego što je doista bilo.

Stana se nadala, da će se smekšati starčevo srdce, kad čuje, da je sin u nevolji, ali se iznenadila njegovim riečima.

Kao da uživa u tome, Luka joj dobaci:

— Nek samo pati! . . . On je i zaslužio, da tako prođe! . . . Pustit ću ga da gladuje, pa će morda bolje poštivat 'nu koru krušca, koju seljak s tolko muke stvara ne samo za 'ne vriedne ljude nego i za trudove! Naučit će cinit tu našu zemljicu natopljenu krvlju i znojem. Onda će viđet, kak'o je ona blago i kako je treba čuvat!

— Al' šta ti to 'asni, kad je on svoje već prorajto? — upita sestra.

— Baš zaoto! Nek se kaje, neka ga mrva peče savjest, jer se samo tako more čojk očistit od grija i postat bolji!

Začuđeno je gledala brata, kao da ne vjeruje svojim ušima. Nikad prije brat nije upotrebljavao takve rieči.

Gdje je to samo čuo? — mislila je starica. — Govori, ko kad štije iz knjige! Morda je nješta slično čuo u crkvi.

Zapravo nije bilo ni jedno ni drugo. Luka je sam došao do tih misli i zaključaka, razmišljajući o Ivši i njegovoj prošlosti.

Da je sestra mogla prodrieti u dubinu bratove duše, od krila bi neke tajne, koje bi joj mnogo štošta razjasnile.

— Ti si, brate, zbiljam posto čudan čojk! — kazala je Luki, ne shvaćajući, da taj dobričina može biti prema rođenom sinu tako tvrda srdca i nepopustljiv do krajnjih granica.

Ona je Ivši već sve oprostila.

Dapače mu je kradom — da brat za to ne zna — poslala u Markotin dva paketa, u kojima je bilo kruha, slanine i ne-

što kolača. Žalila je Ivšu i još uviek vjerovala, da će se popraviti.

— Ni' on više, ko prije! — kazala bi bratu. — Eto, piso ti je! . . . Ne ljuti se na tebe, a i kako bi se mogo ljutit na svog otca, na svog roditelja!? . . . Okanio se i lošeg družtva, koje i jest svemu krivo! . . . Ne mo'š ga ubit! Znaš, kako se 'no velji: svoje se meso ne jede!

Otac je glavom pokazivao, da se ne slaže s tim mišljenjem. Dogodilo bi se, da bi se Luka — prije je to bila redovita pojava, naime neposredno poslije Terine pogibije — brzo razbjesnio i Stana se tako poplašila, da bi odmah ušutjela. Sad se već dalo s njim govoriti i čim je sestra vidjela, da ga ne će spopasti bies, nastavila bi svoje nagovaranje:

— Ako se vrati na pravi put, bude ope' marljiv i čestit, rašta mu ne bi oprostio? . . . Ne 'š valjda cilog vika zlobit svoje dite!

— Dokle ćeš ti meni punit uše s tim stvarima? — priekorno bi upitao vodeničar i sestra je napokon ipak morala prestati.

13.

Dođe jesen.

Prestali liepi ljetni dani, lišće je na drveću požutjelo i počelo opadati. Udariše kiše, koje su dugo lievale. Putevi se u selu pretvoriše u kaljuže, a jarkovi kraj kuća napuniše blatnom vodom. Često je brijao i hladan vjetar. Seljaci su rano natovarili na sebe svu svoju zimsku odjeću i već se vidjelo, kako se voze na kolima zaogrnuti u težke, debele kabanice s kukuljicom prebačenom preko glave.

Po dvorištu i pred kućama ljudi su gazili blato obuveni u drvenjake, glomazne klompe, u koje su zimi — ili kad bi se vozili na kolima — natrpali još i slame, da im bude toplije.

Ružno je u selu za tih kišnih dana, punih vode i blata. Sve su kuće bile mokre. Seljaci su, da sačuvaju bolju odjeću i obuću, oblačili svoje najgore tralje. Nigdje nije bilo vedrih, šarenih boja, nego je sve bilo nekako sivo i tužno. Navečer se pak nije čula po seoskim šorovima momačka i djevojačka

pjesma. Svatko bi se rano zavukao u svoju kuću, a i rano legao, da štedi svietlo. Ma koliko se nekome činio malen izdatak za petrolej, seljacima je to bila priličina stavka u njihovu kućnom proračunu. Oni su štedjeli nesamo na petroleju, nego i na žigicama kao i na drugim ovakvim sitnim jeftinim stvarima, jer su njihovi prihodi zbog nizkih ciena gospodarskim proizvodima i bezdušnog izrabljivanja seljaka od strane nesavjestnih trgovaca i veletrgovaca, bili veoma mali i jedva dostajali za pokriće najnuždnijih potreba seljačkoga doma. Mnogi su se siromašniji seljaci morali i zaduživati, plaćajući zelenašima visoke kamate.

Jesen je međutim vrieme, kad se seljačka kuća mora snabdjeti s različitim stvarima, osobito »robom«, odjevnim predmetima. Kupuju se veće količine soli, (za kućanstvo, klanje svinja i blago), nabavlja obuća i odjeća za zimu, uzima šećer i petrolej. Za to sve treba novaca, pa se mora voziti na trg po nekoliko kola natovarenih do vrha s vrećama punim hrane, da bi se mogla kupiti u trgovini kakva prnja i platiti dugovi za porez, koji je iz godine u godinu bio sve veći i nepodnošljiviji.

Ajdamakovi su te jeseni imali velike izdatke.

Pava se nije bez razloga unapried poplašio, da će morati duboko posegnuti u kesu i mnogo novaca potrošiti na kćer. Taj trošak ne bi nikako mogao podnieti, da nije odtjerao na sajam dvoje goveda. Međutim su i goveda bila veoma jeftina, pa je vidio, da će morati prodati još štogod, da udovolji svim onim željama, koje su imale Franca i Kata.

U okolici zaređaše jesenski sajmovi. Kad je Pava Ajdamakov došao do novaca, odvezao se sa ženom i kćerkom na dva takva sajma, da biraju i kupuju robu za Katinu vjenčanu opremu.

Premda je Kata išla u bogatu zadrugu, mati je htjela, da joj nabavi svega što više i bolje, jer je znala, da će sav sviet gledati na to, što će Kata donieti Vodeničarevima. Kad se njezine stvari budu selile od Ajdamakovih u njezin novi dom, seoske će babe brojiti kola, na kojima će se voziti pokućstvo i ostalo, pa ako toga bude malo i sve stane na jedna ili dvoja kola, ogovarat će ih ciela Hrastovica i rugati se njihovoj sirotinji.

Zato je Franca užurbano spremala opremu, slagala otarke, nove vreće od domaćega tkanja, nove hasure, ponjave, jastuke i t. d. Nabavljena je i fina svila i veća količina zlatne žice, od

čega će se budućoj snaši navezti divna šamija, kakve nema nitko u selu.

Na jedan sajam išla je Kata sa svojim budućim svekrom. Stari je to narodni običaj, po kojem je svekar dužan kupiti snahi čebe, s kojim će se mladenci pokrivati. Osim toga kupuje joj i daruje i druge stvari.

Kati se činilo, da će propasti u zemlju od stida, kad je jednog jutra čiča Luka Vodeničarev stao pred njihovu kuću s kolima i došao, da je pozove na sajam. U kolima je bila i njegova sestra Stana.

Na sajmu su izabrali fino, težko ćebe od čiste vune, s dugim, mekanim dlakama, koje su stršile na čebetu kao na ovci.

Stari je vodeničar bio izvrstno razpoložen i nije žalio novac, nego je vodio Katu od jedne šatre do druge, da djevojka pogleda sve, što ima na sajmu, pa izabere sebi ono, što joj se najbolje sviđa.

Gledali su neku svilu i baršun. Kata bi to rado uzela, ali joj se činilo, da je ciena robi previsoka:

— Joj, skupo je to!... Ko more tolko platit! — rekla je trgovcu pod šatrom, ali se nato javio vodeničar Luka:

— Samo ako se tebi sviđa!... Uzet ćemo, pa po što bude! Ni' valjda sto 'iljada meter, da ga ne bi mogli platit!

Ona je stidljivo spustila glavu i tako pogledala starca, da je on po njezinu pogledu vidio, da joj se roba doista sviđa i da bi je ona rado uzela.

— Ajde, odrežite samo kolko treba! — dobaci on trgovcu i odmah se maši za debelu listnicu, da plati kupljenu robu.

Svratili su dakako i pod licitarske šatre, gdje se Luka također nije pokazao škrt, nego nakupovao budućoj snahi sladkiša i šećera, da joj je moglo biti dosta za cielu sedmicu.

S punim rukama robe i darova došli su u gostionicu, gdje su u dvorištu bili ostavili kola i konje.

U »bircauzu« je, kao na sajamski dan, svirala glasba i vladalo sjajno razpoloženje, koje je ubrzo prešlo i na staroga Luku.

— Dugo već nisam bio tako vesel! — priznao je on Kati i Stani, neprestano ih nudio, da piju, pa i sam pio više, nego što je to inače njegov običaj, jer je vodeničar bio poznat kao triezan čovjek.

Kata se izprva osjećala gotovo neugodno u družtvu njih dvoje, jer je to bilo prvi puta, da je ostala sama s njima i još k tome kroz duže vremena, ali kad je vidjela, da joj Luka nastoji što više ugoditi i svakoj joj želji udovoljiti, priučila se na njega i njegovu sestru, kao da su oduviek bili zajedno.

Ponosno je sjedila u kožnatom »sicu« kraj svog budućeg svekra, u njegovim liepim masivnim kolima, koja su vukla dva debela, snažna konja. Za »sicom« se šćućurila, okrenuta njima leđima, strina Stana i pazila na stvari, koje su bile u kolima pokrivene pokrovcem.

Roditelji je dočekaše s nestrpljenjem.

Zanimalo ih, što je sve dobila na vašaru od svog budućeg svekra i koliko su Vodeničarevi platili darove. Kata se nije mogla nahvaliti. O Luki i Stani moglo se zaista reći samo najljepše.

— Obadvoje su bili prema meni jako dobri! — kazala je roditeljima.

U njoj se sada učvrstilo uvjerenje, da će doći u čestitu kuću i da doista nema razloga da se boji.

Izčeznula je i ona plašljivost, koju je osjećala pred gluhoniemim Rokom, jer su se sada i njih dvoje znali zbližiti i sporazumjeti.

Te su jeseni znali kadgod zajedno otići navečer u selo, na divan ili komušanje kukuruza. Na divanu se zabavljali s ostalom mladeži i gledali njihove igre, u kojima je nekad i Kata sudjelovala, što dobričini Roki nije bilo krivo.

Gotovo sve su te igre slične, a svrha im je, da pobude dobro razpoloženje i smieh te omoguće djevojkama i momcima, da se koji puta i poljube.

U punoj sobi mladeži jedna bi cura stala kraj vrata i povikala:

— Ja gorim!

Netko bi već zapitao ili bi se javilo više glasova odjednom:

— A za kim?

— Za mojim »zumbulom«.

Taj je »zumbul« međutim bio kakav crnomanjasti momak Mato ili Ivo, koji bi priskočio djevojci i pred svima je poljubio. Neki su cjelovi trajali prilično dugo i djevojke su se jedva otele od svog »zumbula« ili »šeboja«, što bi na divanu izazvalo kod mlađarije mnogo smieha i šaljivih primjetbi.

— Hej, dostaaa! — dobacivali su momci.

— Šššśic!... Šššśic! — dovikuju drugi, kao da tjeraju mačke.

Zatim bi stala kraj vrata druga djevojka, rekla, da »gori«, a kad bi je zapitali »za kim«, već bi se našao kakav »ljiljan« ili »ruzmarin«, koji bi učinio ono isto, što i »zumbul«.

Došla je na red nova igra. Zapravo ista, samo u drugoj varijanti. Mladež se sada igrala »buve«.

Jedna od djevojaka iz Širokoga šora preuzela bi ulogu »buve«. Naime, sjela na stolicu i okrenula mladeži leđa.

— Buvo, okreni se! — kazao bi koji momak.

— Ja ne ću! — odgovara »buva«.

— A doklje?

— Dok Kata ne poljubi Roku!

I tada bi Kata morala poljubiti Roku, a poslije toga stavljala bi »buva« dalje zahtjeve, dok se ne bi svi izljubili.

Ako se na divanu nađu i svirači, obično tamburaši, seljački momci, zasvira se kolo, »mista«, »rokoko«, »hopa«, a mladež poigra, da se sve tresu stakla na prozorima. Ori se pjesma za pjesmom i mieša sa zvukovima tamburice:

»Dika zumbul, a ja bjela lala,
Pa se lala zumbulu dopala!«

Poslije pojedinih pjesama sve frcaju duhovite poskočice, kojima je ta pjesma i glasba začinjena, da pustopašna mladost dade još više oduška svom neobuzdanom temperamentu.

Momci se upravo natječu, tko će jače udariti nogama u pod, kad poskoče u kolu, tko snažnije i oštrije zazviždati kroz zube ili neočekivano krisnuti.

Nekome taj zvižduk smeta i para uši, a netko u njemu uživa i vidi znak posebnog bećarskoga razpoloženja.

Bilo je i ženskih, »bećarastih«, koje su znale u kolu zazviždati isto tako kao i mužkarci. Dapače i bolje, samo su se kadkad ustručavale pred ostalim djevojkama i snašama.

Tek na divanu, gdje bi se za goste našla i koja oka rakije, ili u svatovima poslije obilne gostbe i pića, razpalile bi se i te bećaraste ženske, pa svojim rezkim zviždukom u kolu presiecale glasbu.

14.

Već dan prije svatbe napunila se vodeničareva kuća tuđega svieta i bliže rodbine. Radilo se doduše cielu sedmicu unapried na pripremanju različitih jela za svatovsku gostbu, ali je oko toga bilo zaposleno samo nekoliko žena, dok su sada bili na okupu svi »kuvači« i sve »kuvačice«, koji su imali pune ruke posla, da izvrše posljednje pripreme. Vodeničarevi su bogata zadruga, imaju dosta rodbine i mnogo prijatelja pa se očekivalo, da će u svatovima biti oko stotinu osoba. Za dva tri dana toliki broj osoba može u neprestanom čašćenju potrošiti goleme količine hrane.

Žene su čistile neko trideset komada peradi, mužkarci bili u dvorištu zabavljeni poslom oko »tranžiranja« zaklanoga brava. U pivnici je susjed Marka spremao boce za sutrašnji dan i raztakao piće. Često je morao teglicom vaditi rakiju iz buradi, a tko radi oko meda — sladki su mu prsti. Tako se i Marka dobrano napio šljivovice i vina, da mu je nos procvao kao ružica.

U sobi, kuhinji, na triemu, u komori, pivnici, na dvorištu svagdje se vrzu ljudi, radeći svoje poslove. Iz kuće se širi miris svježe pečene kobasice, koja se prži na štednjaku, a pod kolnicom već spremaju kazan za topljenje slanine.

Strina Stana, sva brašnena, samo nadzire ženske poslove, trčkara iz komore u kuhinju, grabi brašno, mast, šećer, vuče posuđe, slaže tanjire i jedaći pribor za svatove. Luka vodeničar vrze se oko mužkaraca, razgovara se s ljudima, nudi ih pićem i sav sretan pjevuši sam sebi:

»U kući se prži, vari,
Sina ženi Luka stari.«

Od ruke do ruke idu sajtlici i oke s rakijom. Dok mužkarci piju čistu, ženski se sviet časti medenom rakijom, koja čovjeka veoma lako prevari i uhvati prije nego što se tomu nadao. Razpoloženje raste. U kući se i na dvorištu žamori, bruje mnogi glasovi, a kadkad zaori i pjesma.

»Kuvači« natežu boce s rakijom, šale se sa ženama i sami sebi nazdravljaju:

— U zdravlje naši' žena . . . muževa!

Tu netko prasne u smieh, tamo cikne onako tanko, visoko — misliš: čuje se na drugi kraj sela. Žene hihoću na mastne šale dobro razpoloženih »kuvača«, koji ih zadirkuju i dražkaju riečima.

— Ajd' vraže!... Id' otale, nečišnjače! — brane se mlade snaše ili vraćaju »kuvačima« šilo za ognjilo.

A stari ljudi, kojima nije više do ovakvih šala, rade svoj posao, pijuckaju i razpredu razgovor o konjima, o davno prohujalim događajima, ratu i »soldačiji«. Od vremena na vrieme zapjevaju neku »starovirsku«, odtegnutu pjesmu, ali su im glasovi bili hrapavi i često su morali »podmazati« grlo Lukinom šljivovicom. Napokon bi i sami uvidjeli, da im to pjevanje nikako ne ide, pa su ga prepustili mlađima, a bolje se prihvatili boca.

Pitali su jedan drugoga:

— Koje si ti godine narukovo?

Bila su to sve stara godišta, pozvana pod oružje odmah poslije okupacije Bosne, u predposljednjem deceniju prošloga stoljeća.

Razgovor o vojničtvu tekao bi satima:

— Ge si 'no služio?

— U Varadinu.

— Kod »zibcigera«?

— Da, da.

— O, gajde mu, ja to nisam zno! — a zatim je sliedilo opisivanje glavnih doživljaja, zapovjednika, častnika i dočastnika, sjećanje na drugove, s kojima se služilo u istoj »kumpanije« i t. d.

Svaki se od njih ponosio time, što je služio »soldačiju«. Ta, kakav je to mužkarac — mislili su oni — koji nije bio vojnik! I doista se na ljudima vidjela razlika između onih, koji su bili vojnici i onih, koji nisu. Njima je kao graničarima imponirao vojnički život, oni su se ponosili svojim vojničkim duhom i držanjem. Za seljaka je uostalom, prije svjetskoga rata, bio odlazak u vojsku jedina prilika, da vidi svieta i nauči nešto više, nego što je to mogao naučiti, sjedeći kod kuće.

I u mirno doba poslije ukinuća granice služili su ti naši seljaci, potomci slavnih graničara, po tri i više godina u vojsci, nesamo u Hrvatskoj, nego i izvan nje, naučili se na vojničku stegu, na urednost i točnost, koje su se držali do duboke starosti. Svaki onaj, koji je bio vojnik, imao je i vojničko držanje, bio je otvoren i otresit. Pazio je na svoju vanjštinu, vojnički zafrkao brke i ne bi se bojao doći ni pred samog cara. A oni, koji nisu bili vojnici, nisu imali ni vojničkog držanja. Brzo bi se zapustili i još razmjerno mladi pogurili, vukli noge, imali obješene brkove i težko se snalazili i pred »obćinskom gospodom«, ma da su to sve bili domaći ljudi, a kamo li u kotaru ili negdje dalje u gradu.

Stari su se ljudi sjećali tako svoje mladosti i pripoviedali u vodeničarevu dvorištu svoje vojničke zgode i nezgode, pa dok su se »zibcigeri« hvalili svojim huncutarijama i veselim dogodovštinama, jedan se čiča hvalio, kako je služio kao konjanik negdje u Tolni.

— . . .e, da si ti vidio, kako su za mnom cure gledale, kad bi ja došo na urla'b, u crljenim lačama, u čizmama sa špornama! Na glavi mi mala crljena kapa, a o pasu težka sablja! . . .

I pješaci »zibcigeri«, ma koliko da su se ponosili sa svojom pukovnijom, pogledaše nekako zavidno bivšega konjanika. Sjećali su se oni, kako je on nekad jahao kroz selo i učio druge, kako se treba držati u sedlu. O tome se onda govorilo u cielom Širokom šoru.

Međutim, ne daju se stari»zibcigeri« i u šali rugaju konjaniku:

— E. druja, nama je ipak bilo bolje! Mi smo potlje egzecira bili fraj i išli lipo u špancir u varoš, a vi ste dan i noć samo štale čistili!

Na ovu primjetbu svi udare u smieh, ali konjanik im ne osta dužan, nego reče:

— Ni' to baš bilo tako! Kad smo mi jašili kroz varoš, vas pješake niko n' ni pogledo! Sve su frajle gledale samo ulanere!

Ovo bi se zadirkivanje možda još pretvorilo i u prepirku, da nije k njima došao domaćin Luka vodeničar i povikao:

— Ta šta se pricérujete o 'nome, što je bilo pa prošlo!... 'De vi pijte i jedite, pa mrva i zapjevajte, da se čuje ge će se svatba tračit!

I čiče bi opet zapjevali svojim hrapavim glasovima »starovirsku«:

»Svaka cura meriše pomadom,
Vrag ju znade, ko joj sekser dade!

Stari »zibcigeri«, da još malo bocnu »ulanera«, namignu jedan na drugog i povedu novu:

»Varadinu — ti si na bedemu,
Imam diku u tebi međenu!«

Luka sluša te pjesme i sve se smješka, dok mu neki prijatelj iz mladosti ne dobaci:

— Eto vidiš, taki smo ti mi zibcigeri! . . . Pa i tvoj je sin Ivša bio zibciger! Znaš, kako se 'no pjevalo: »Zibcigeri, zelene parole — to su prave bekrije i lole!« . . . S nama ni' mogo niko izić na kraj!

Nije on mislio, kako će te rieči djelovati na staroga Luku vodeničara, i to baš sada, kad se u kući sprema veliko veselje.

I drugi se sjetiše Ivše.

Ugrijani pićem i dobro razpoloženi nisu ni opazili, da se domaćin smrknuo i spustio glavu. Ljudi navališe pitanjima:

— Da, zbiljam, šta je s Ivšom? . . . . 'Oće l' doć u svatove?

— Jeste l' mu javili u Markotin?

Luka je grizkao usnicu, ne znajući, što bi rekao.

— Pa još ima vremena! More stić večeras ili sutra ujutro! — primieti netko od mlađih ljudi, umiešavši se u razgovor.

— Da, ima vremena! — promrmlja i Luka pa ode dalje.

Čuo je još za sobom kako ljudi govore, da Ivšu treba žaliti, što je ljetos onako stradao i nedužan gotovo dopao robije.

— G'e bi on to počinio, za što su ga bili osumljičili! Istina je, da ne velja, al' ima u sebi još tolko poštenja, da ne bi mogo izvršit 'nako zlodjelo!

— Bećar je! . . . Ko zibciger! — našali se bivši »ulaner«.

A Luki vodeničaru nešto se stežkalo, pokunjio se, snuždio i zavukao u jedan kućar, da ga nitko ne vidi.

Izvana je dopirao žamor mnogih glasova, čula se pjesma i cika napitih žena, a dva tri puta netko je dozivao domaćina, vičući u dvorištu:

— Oj, čiča Lukaaa! . . . G'e si se sakrio, da te nige ne moremo nać!

Otvarali su redom vrata na kućarima, pokušali ući i ondje, gdje je on bio, ali se Luka iznutra zaključao.

Nije htio otvoriti, niti se htio javiti.

Ovdje u tome kućaru imao je barem mira i mogao razmišljati o nekim stvarima, koje se nisu ticale nikoga drugoga. Stvar je to, koju on osjeća u svom srdcu i svojoj duši, pa ne spadaju na ostali sviet.

Štogod su se pripreme za svatbu bližile kraju, štogod je na dvorištu bilo manje posla, to je bio i manji žamor, koji je odanle dopirao u kućar. Sad su se već čuli samo pojedinačni glasovi . . .

Ljudi poslije dovršena posla i čišćenja na dvorištu odoše u kuću, da se ondje malo ugriju i večeraju.

Rano se smračilo.

Nasta večer. Po starom običaju uoči vjenčanja skupi se navečer u momkovoj kući ili u dvorištu, ako je liepo vrieme, množtvo seoske mlađarije, koja ondje igra kolo i veseli se do neko doba noći.

Roka se još popodne dovezao kolima sa Save, ušao u svoj kućar i preobukao za doček mlađarije. Tetka mu je spremila čisto bielo rublje i blagdansko odielo, zakitivši mu novi plišani šešir umjetnim cviećem, koje mu je kupila za vjenčanje.

Luka je sve do noći ostao u kućaru, pa kad ga Stana opazi, začuđeno upita:

— A ge si ti, brate, nige te čojk ne more naći?

— Ni' mi dobro! — izpričavao se Luka, jer ne htjede ni njoj reći, što ga muči i zašto se uklonio od svieta.

Stigli su svirači, seoski mladići s tamburama, koji odmah udariše kolo. Sa svih strana njihova šora dolazila je mladež u manjim i većim skupinama, da u prostranom dvorištu igra kolo.

Dok su momci i djevojke igrali, pjevajući pri tome različite pjesme i poskočice, u sredini kola stajali su tamburaši i kraj njih jedan mladić, koji je držao u ruci petrolejsku svjetiljku, da mladež ima svietla. Mladoženja je sav razdragan s okom rakije u ruci išao od momka do momka, od djevojke do djevojke, pružajući im bocu i nudeći ih tako, da piju.

Roka je častio mladež i svirače, koji su ga tapšali po ramenima, nazdravljali mu i iskreno željeli svaku sreću.

On je samo kimao glavom.

Po izražaju njihovih lica vidi, da su dobro razpoloženi, veseli, da mu nešto prijateljski govore, što on doduše nije mogao razumjeti, ali zato možda ipak naslutiti.

Iz kuće su izašle i mlađe snaše, koje su tokom dana bile zaposlene u vodeničarevoj kući kao »kuvačice«. Uhvatiše se u kolo, a ono se sve njiše, povija i vijuga, dok djevojke za udaju brzo pjevaju poskočice:

»Zeleni se zimzelen,
Udat ću se na jesen,
Udat ću se o Mi'olju
Baš za diku svoju!«

— Ću haj, haj! — podvikne koja vragoljasta snaša.

Plesači se tresu, igrajući kolo, tamburaši udaraju u žice sve brže i živahnije. Htjeli bi zamoriti mladež, ali se momci i djevojke ne daju. Zažarenih obraza igraju dalje, tempo je sve brži, dok konačno glasbenici ne smalakšu i ne prestanu sa svirkom.

— Još!... Još! — kliče neumorna mladež željna kola i iživljavanja u zanosu ove brze i temperamentne igre.

Tamburaši se samo pogledaju, zakimaju jedan drugome glavom, izprave i protegnu malo prste te opet zasviraju kolo.

Pjevaju se nove poskočice:

»Zelen orav — debel 'lad,
Žen' se, diko, dok si mlad,
Žen' se, diko, dok si mio,
Ma siroma' bio!«

Kolo postaje sve veće, proširuje se, jer u dvorište neprestano dolaze drugi momci i djevojke, koji se hvataju u kolo. Tko ne će igrati, taj stoji u mraku iza kola i gleda, kako se mladež zabavlja. To su većinom momci s ćulama u ruci. Čekaju svršetak kola i razlaz mladeži, da se mogu priključiti djevojkama i odpratiti ih do kuće.

Netko od njih ode dalje u dvorište, u mrak, izvuče izpod »štrikane rekle« starinsku kuburu i opali hitac u zrak.

— Oježiii!

— Oboriii! — podviknuli bi momci u kolu na prasak kubure, dok su se neke ženske prestrašeno trgnule, gledajući, gdje se to puca.

Stara Stana nađe također malo vremena, da izađe iz kuće i pogleda kolo na dvorištu.

— Ajd u kolo, strina Stano! — viču joj »kuvačice«.

Njezin se odgovor gubi u svirci, pjesmi i žamoru mladeži.

— Davno je prošlo moje igranje! — veli ona nekima, što stoje kraj nje.

Kolo se polako okreće, vrti, i kad »kuvačice« opet dođoše na prijašnje mjesto u blizinu strine Stane, silom je povukoše k sebi u kolo. Malo se nećkala i opirala, ali kolo ide dalje, bez zastoja, pa i strina Stana s njim zajedno. Htjela — ne htjela, morala je i ona malo igrati u kolu, a vidjelo se, da unatoč svojim godinama još uviek igra bolje od mnogih mladih snaša.

Roka se smješka i uhvati do nje.

Nema samo Luke, koji je inače gotovo cieli dan bio veseo i pred nekima dapače rekao, da će i on još jedanput poigrati u kolu, u svatovima svoga sina Roke, pa da će mu to zacielo biti i posljednji puta u životu.

— Veselit ću se i igrat ću — kazao je susjedu Marki —, jer ja potlje nejam više kog ženit, a dok mi unuci budu za ženitbu, zacielo ću već bit u grobu.

Valjada se ope' njege zavuko! — mislila je Stana, tražeći pogledom svoga brata.

Vidjevši, da i strina Stana igra, uhvatiše se u kolo i stari »zibcigeri«, koji su se već bili tako napili, da su u igri samo tapkali nogama na mjestu i jedva ih vukli.

Kolo je potrajalo do kasne večeri

Kroz širom otvorenu kapiju izlazi mladež, zaputivši se svojim kućama. Šorom još neko vrieme odjekuje njezina pjesma, koja se polako gubi u daljini. Oni, što su još kao »kuvači« ostali u dvorištu kod Vodeničarevih, pogledaše u nebo osuto zviezdama i rekoše:

— Vedro je, sutra će bit lip dan!

— Svatba će se moć dobro otračit. Barem nam ne će svatovi pokisnit i gazit po blatu.

Stari vodeničar Luka bio je te večeri u kući zaručnice svog sina Roke, gdje je dugo sjedio uz oku rakije i razgovarao se sa svojim »prišom« Pavom, dok su ženske zajedno s nekim susjedama dovršavale posljednje pripreme za vjenčanje.

15.

Osvanulo divno jesensko jutro.

U vodeničarevoj kući skupili se kićeni svatovi. Mlade, liepe »đeveruše« odjevene u raznobojnu svilu. Glave im krasi umjetno cvieće i pletenica, a na grudima im bljeskaju dukati. Vragoljaste snašice, koje su kao »kuvačice« imale jedinu dužnost da poslužuju i vesele goste, zakitile su svoje zlatom izvezene ša-

mije dugim bielim guščjim perjem, što je stršilo i vijorilo se iznad šamija. Suknje su im s obje strane bedara visoko podprimljene, podignute, tako da se sa strane vidi »šlingeraj« na skutima i malo gole noge oko koljena. Čarape su im u crvenoj ili drugoj živoj boji, samo do koljena, svezane šarenim podvezicama, na koje bi bećaruše pričvrstile i malo žuto zvonce, pa kad idu ili igraju, ono neprestano veselo klepeće.

Ženske su se za svatbu fino obukle, nabielile i narumenile. Kao lutke kreću se po kući punoj gostiju. Nude ih rakijom i postavljaju mnoge tanjire, jedaći pribor, boce i čaše na dugačke stolove zastrte bielim stolnjacima.

Svirači su tu, čuje se cilik »jegeda« uz pratnju bugarija i duboke zvukove »begeša«.

Mlade, vatrene snaše i djevojke, željne plesa, sastavile su kolo u malom krugu i već se tresu u igri, polako pomiču i poskakuju, pjevajući:

»Pletenico — diko djevojačka,
A šamijo — vrag te nametnio!«

Iju-iju-iju-ju!... Ju!... Ju... Ju! — podcikuju žene kao u svatovskom veselju, a negdje na dvorištu puče netko iz lovačke puške, jedanput pa drugi put.

Krišti se i ciči, primaševi prsti sve brže i brže skaču, plešu i drhte po napetim žicama.

Kum, prikumak, stari svat, »debela kuma«, starosvatica i »čauš«, koji će svojim šalama i dosjetkama veseliti svatove — svi su već na okupu. Šaljivčina čauš objesio je po starom običaju za svoj šešir dugi i kitnjasti lisičji rep, pa zadirkuje snaše, koje ni njemu ne daju mira:

— Trebo si ti taj rep metnit sebi tamo, kud pasira, a ne na glavu!

— Samo vi nadrcujte*) čaju — veli on njima —, pa ćete čut, što još nikad niste čule! Ni' ni meni m'a mat' jezik izplela!

Kad s kojom ne može izać na kraj, naglo se uz nju sagne do zemlje, kao da će je odozdo uhvatiti za nogu, pa se ženska poplaši, cikne i brzo ugne.

— Id', vraže, što sam se pripala!

— Ta, ne boj se! Zar ne vidiš, da je šala! — kaže »čajo« i zadovoljan odlazi dalje, da nastavi svoje »komedijanje«. Na

* izazivajte

leđima i po ramenima sve mu se klima dugački i debeli lisičji rep.

Domaćin Luka obukao se u blagdansko odielo i upustio u ozbiljan razgovor s kumom Lovrom, koji će na vjenčanju kumovati Roki. Vodeničara veže s Lovrom staro kumstvo i prijateljstvo sklopljeno još za njihovih pradjedova. Lovra je bio i Lukin vjenčani kum, pa kršteni i krizmeni kum Lukine djece, Ivše i Roke. Luka je opet kumovao njegovoj djeci i unučadi.

Uz njih stoji i mladoženja Roka. U novom, tamno-modrom odielu. Biela mu je košulja na prsima zlatom izvezena, plišani šešir zakićen »ružicama« i dugim, svilenim vrpcama, koje padaju na ramena. Oko šešira mu uzka, svilena hrvatska trobojnica.

Mladić je nekako zbunjeno i gotovo plašljivo gledao mnoštvo ljudi, koje se vrzlo po njihovoj kući. Da su to bili sami mužkarci, ne bi ga toliko ni smetalo, ali je tu bilo i mnogo ženskih, još k tomu bogato odjevenih i nakićenih, koje su išle ponosno i držale se samodopadno kao paun. Pazile su na svaku svoju kretnju glavom i tielom, samo da im se ne bi štogod na toj kićenoj nošnji i ukrasima pokvarilo, popustilo ili izgubilo.

Rođaci i drugi svati prilaze Roki, rukuju se s njim i nešto mu govore. On sa smieškom na licu pruža svakom bocu s rakijom i nudi mužkarce cigaretama iz velike, pune kutije nabavljene za svatbu.

Čauš Pero nezadovoljan je sa sviračima i tumači im, što treba svirati, a primaš samo žmirne očima na svatovskog lakrdijaša, kao da veli:

— 'Oću, 'oću, gazda Pero! . . . He, he, znam ja tebe, lolo!

Napokon krenuše u crkvu.

»Đever« je još prije otišao po mladu, kući njezinih roditelja. Oni će odanle ići u crkvu u posebnoj povorci, u pratnji svoje najbliže rodbine, a poslije vjenčanja spojit će se obadvie skupine svatova i zajedno s mladencima krenuti na objed k Ajdamakovima. Popodne će se nastaviti kod Vodeničarevih, gdje će biti večera, prikazivanje darova i gostba kroz cielu noć i cieli sutrašnji dan. Ako svatovi izdrže, bit će i duže, dok traje jela i pila. Tako je unapried utanačeno po »razporedu«, koji su sastavile Stana i Franca.

Iz kuće vodeničareve zadruge pošla je u crkvu duga povorka svatova, kakva se riedko vidi u Hrastovici. Šorom se ori pjesma i svirka. Podcikuje se i uzvikuje:

— Iju-iju-iju-ju! . . . Ju! . . . Ju . . . Ju! . . .

Na kućama se redom otvaraju prozori i pokazuju glave radoznaloga svieta, koji zadivljeno gleda kićene svatove. Čuvši pjesmu i svirku djeca i žene iztrčaše na kapije. Čude se bogato odjevenim djeverušama, mladim snašama »kuvačicama«, a najviše veselom čaušu Peri s lisičjim repom na glavi i starom svatu s čuturom u ruci, okićenom krasnim izvezenim otarkom.

Povorka je tako dugačka, da na njezinu početku ženski sviet pjeva jedno — na kraju povorke neki stariji ljudi drugo. Oni su se već prije vjenčanja »nakitili«, pa i sad idu, noseći boce u ruci i pomalo pijuckajući putem.

A stari svat kogagod sretne na ulici, svakog nudi, da potegne iz svatovske čuture.

— E pa živ i zdrav bio! Daj, Bože, mnogo sreće Roke i njegovoj Kate! — vele ljudi i navrnu čuturu na usta. — Nek im bude sretno i berićetno!

— Bože daj! — kaže stari svat, začepi čuturu i potrči za ostalim svatima, da ne bi zaostao.

Kod crkve se skupilo množtvo svieta.

O tim se velikim svatovima govorilo u selu deset dana unapried. Radoznale su ženske jedva dočekale dan Rokina vjenčanja. Zanimalo ih, kako će se držati »taj njemak«, jer je to bio prvi slučaj u selu, da će se vjenčati gluhoniem čovjek, a htjele su vidjeti i koliki će to biti svatovi, kako će mlada biti odjevena, da li će biti vesela ili žalostna, jer se u Hrastovici širio glas, da Kata polazi za Roku samo za volju svojim roditeljima, koji bi je htjeli pod svaku cienu udati u bogatu kuću.

— Ona se trebala udat za majstora! Ta, mat joj je uvik govorila, da Kata ne će poć za Šokca, — rekla bi koja seoska olajkuša.

Bilo je tu kod crkve nekoliko mladih parova, koji su došli na vjenčanje, ali se ni o kome nije vodilo toliko računa, koliko o Vodeničarevima. Sva je pažnja svieta uperena na njih, svi gledaju Rokine svatove.

Brbljave babe mjere pogledima goste iz svatovske svite, osobito ženske, i ogovaraju naveliko:

— Vidi, vidi, pa i 'na sužnjara Aga pozvana je u svatove k Vodeničarevima! Ona im baš ni' niko i ništ! Devete peći žarilo!

— Čija l' je samo na njoj tako fina bluza svilom pucovana?

— 'Ko joj je dô dukate, da i' metne na sebe?

— Kiti se tuđim perjem! A u kući često neja u proljeće ni prove!

Mlade snaše i djevojke većinom su zavidjele Kati, ali ne na tome, što će se udati za zgodnog i čestitog momka, nego zato, što ide u bogatu kuću, na »veliki grunt«.

— Džaba ti i bogatstva i svega, kad će imat muža njemaka! Nikad joj ne će kaz't, da ju volji, nit će joj prišapnit kaku sladku rič! — tješila ih je jedna druga.

— Jest, ima falinku, to je istina — dobacila bi koja snaša, što je stvarnijim očima gledala na taj slučaj — al' će barem kod njega fino živjet! Šta imaš od čojka, koji more govorit, a neja grunta? Da ti skreše kojekake psovke i da zajedno s njim cilog vika kuburiš!

Prepirale su se i svaka osta kod svoga:

— Neka tako!... Zar ti ne znaš, kako se 'no velji: »Nije blago ni srebro ni zlato, neg je blago, što je srdcu drago!«

— Godinu, dvi, a onda to projde!

— E, kako kod koga!

Sviet je pred crkvom uz stazu načinio špalir, kroz koji su morali proći svi svatovi. Radoznale su se žene neprestano dizale na prste, da vide, gdje je svatbena povorka i hoće li skoro stići. Neke su izkrenule vrat, gledajući preko velikog množtva osoba, koje se skupilo pred crkvom.

— Idu, idu! — čulo se u množtvu i glas se širio od jedne osobe do druge.

— Pera je čauš!

— Lovra kum, a njegova žena »debela kuma«!

— Ko je stari svat? G'e su đeveruše?

— Je l' vidiš mladoženju? — zapitkivali su oni, što su bili dalje u gomili i zbog toga nisu mogli sve vidjeti.

— Tu je!... Dolazi i Kata sa svojima!... Doćerala se, da bi rič!... Ona je danas tod najljepša mlada!

— 'De, pusti me bliže, da i ja nješta viđu!... Od čeg joj je samo tako lipa 'aljina?... Da mi je znat, ko joj je sašio?

Žene mjere Katu pogledima od glave do pete i baš im je krivo, što ne mogu na njoj pronaći ni najmanju stvar, koja bi bila neukusna ili ružna.

— Fino je spremita!

— Sigurno su potrošili na nju mlogo 'iljada! Kažu, da je čiča Luka kupio snaje na vašaru najskuplju robu! Tako se barem faljila njezina mat'!

— Ta, na vašaru to nije mogo ni dobit!... Oto je kupito u dućanu u varošu! — čavrljaju žene, među kojima se čuju i tihi uzklici čuđenja i divljenja.

— E, da je meni tako nješta! — uzdišu zavidne.

— Pa rašta nisi i ti sebi našla kakoga gruntaša?

— Ni' svako sretan ko ta Kata.

Najednom se i ovdje netko sjeti, da u svatovima nema Ivše.

— Gle, zbiljam, svi su tu, samo ni' Ivša!... Zar on ne će bit na vjenčanju svoga brata?... Sigurno su se zamjerili...

— E, da šta bi drugo moglo bit?... Velje, da Luka ne će više ni da čuje za svog sina Ivšu!

I-joj, je l' moguće? čude se žene. — Pa kako more bit taki? Svoji su, nek se lipo pomire. Što je bilo-bilo!

Izkoristile su tu priliku, da opet malo prorešetaju nekoliko osoba, ali kad svatovska povorka uđe u crkvu, žene brzo prekinu svoj razgovor i nagrnu za njom, tako da je mala seoska crkva bila dubkom puna.

Sviet izpitljivim pogledima promatra Katu, gleda Roku, njihove roditelje i ostale svatove.

Nevjesta je nešto blieda (to su žene ustanovile još pred crkvom), Roki titra smiešak oko usta, Luka je ozbiljan i zamišljen, a Katini roditelji ponosno dižu glavu i na licu im se vidi, kako su sretni, što im se kći udaje u kuću, koja je po bogatstvu druga u selu.

Hrastovčani se guraju bliže k oltaru, u crkvi je hladno i tiho, pa neobično odjekne, kad se tko nakašlje.

Ubrzo počinje i vjenčanje.

Svi gledaju u mladence. Dok Kata odgovara na svećenikova pitanja, Roka samo kima glavom.

Za kratko vrieme gotovo je i to, mladi je par već vjenčan. Cjelivaju se, rodbina prilazi njemu i njoj, da ih zagrli i poljubi.

Povorka izlazi iz crkve.

Vani ih čekaju svirači, tu su i žene, koje su izašle pred svatovima, pa kad opaziše kuma Lovru, podviknuše u šali i nasmijanih lica:

— Kume, izgorje ti kesa! — a on se odmah maši za novčarku, izvadi nešto sitniša i baci ga među žene, koje se sagnuše i u šali počeše otimati za novac razasut po zemlji, kao kad se među kokoši baci kukuruz.

Smiju se svatovi, smiju se i one same sebi, pa ako je kojoj uspjelo ugrabiti i podići novac sa zemlje, ponosno ga pokazuje ostalima.

Neki smatraju, da taj kumovski novac donosi sreću. Zato se otimaju za nj nesamo djeca, nego i odrasli. Stariji ga brižljivo spreme i čuvaju, a mališi odtrče s njim u najbliži dućan i kupe žutoga šećera, koju bonbonu ili »cukerkrompir«, da se tim malo zaslade.

— Iju, iju, iju, ju! — ijujuču opet svatovi, svirači sviraju, šorom zaori pjesma, starinski svatovac, i dugačka povorka ode do kuće mladinih roditelja.

Putem je sviet brojio, koliko ima osoba u povorci, čudeći se tako velikim svatovima:

— Kolko se tu skupilo ljudi i žena!

— Šta ti mogu pojest i popit!

— E, vodeničar baš 'oće da se pokaže!... Ni Ajdamakovi ne žale troška. Njeko je bio reko, da će se oni odkupit od ručka i dat mladencima 'iljadu dvi, ko što to sad i drugi činje, al' eto vidiš, da ni' istina!

— Ne da se Franca Vodeničarevima!

I doista, Katini roditelji liepo dočekaše svatove. U sobi su postavljene trpeze u obliku podkove, zidove okitiše jesenskim cviećem i različitim zelenilom. Najbolji tanjiri i zdjele, jedaći pribor, čaše i boce iz nekoliko susjednih kuća, pa i jedne majstorske doneseni su za taj svečani objed, samo da sve bude liepo i uredno.

Kad su svatovi, zakićeni ružmarinom, pjevajući došli pred kuću, morao je svatko dati prvi darak mladencima. »Kuvačice« su po starom narodnom običaju postavile preko staze na ulazu u dvorište korito s vodom i još držale unakrst dvie motke. Tkogod je htio proći, morao je baciti u vodu kakav novac. Žene su tada razmaknule motke i dopustile svatu prolaz, ali je još valjalo i preskočiti preko korita. Tako su svi redom davali svoj obol i preskakivali korito na veliko veselje mnogobrojne mlađarije.

Čauš Pera tobože se potepao i bućnuo u vodu, da još više nasmije svatove, pa mokar do lakata zajauknuo i odtrčao u kuću do ognjišta.

— Stovrag je u njemu!

— On će svakog nasmijat! — govorili su ljudi, tresući se od smieha.

Starim je »zibcigerima« zapreka bila preširoka. Oni je liepo obiđoše, odkupivši se dvostrukom »ulazninom«:

— Lasno je vama mladima đipat, al' nama bome ni'! — priznaše iskreno, ugnuvši se ženama, koje su stajale kod korita i prietile im se motkama.

Kad je Kata s Rokom došla kući, pomisli, da će se uskoro razstati od svojih roditelja i otići u drugi dom. Nije se mogla suzdržati, da ne zaplače. Pala je u majčin zagrljaj i jecala na njezinim grudima, dok se kuća punila gostima i orila svatovskom pjesmom.

Mati je tješila Katu, obrisala joj oči i povela u sobu.

Za kumove i mladence određeno je počastno mjesto. Žene su kumu Lovri metnule na stolicu jastuk, na kojemu će sjediti za vrieme pira.

Roka sav sretan sjedi kraj svoje mlade ženice, držeći je za ruku. Iz kuhinje trče u sobu i natrag kuvačice, donose zdjele, iz kojih se puši jelo, vuku boce pune pića i tanjire pune kolača.

Prije jela kum odjednom ustane, a za njim i svi ostali. Prekrižiše se i pomoliše se Bogu.

U sobi bruji Očenaš.

Prekinuta je svaka cika i vika, obiestna šala i pjesma. Ljudi stoje ozbiljna lica, neki gledaju pred sebe, drugi su pognuli glave. Uozbiljio se i čauš Pero, skinuvši brzo svoj šešir s lisičjim repom i bacivši ga u kut sobe, da ne smeta svatove u njihovoj pobožnosti.

I Roka stoji s rukama sklopljenim na molitvu. Trenutak je veoma svečan. Svatovi misle na mladence, moleći se Bogu, da im brak bude sretan i blagoslovljen.

Poslije molitve kum Lovra, siedi starac još kršan i snažan kao vodeničar Luka, podiže ruku i dade znak sviračima. U sobi zabruje svečani zvuci himne.

Ljudi ponosno digoše glave, lica im ozari zanos rodoljublja i složno zapjevaše našu najmiliju pjesmu:

»Liepa naša domovino...«

Pjeva i mlado i staro, i mužko i žensko, osjećajući, kako ih ta pjesma uzhićuje, uzdiže i izpunjava im dušu i srdce ljubavlju prema domovini.

Tek kad je odpjevana himna, posjedaše opet za sto.

U sobi bruji kao u košnici.

S mnogobrojnim glasovima mieša se zveket noževa i vilica, čuje se kucanje čaša. Čauš Pera sjedi na kraju stola i već uvelike zabavlja djevojke i snaše, što su se skupile oko njega.

Na stô dolazi jelo za jelom. Lica postaju sve rumenija od toplog jela i pića, razpoloženje raste.

I Luka je tu, blizu sina i snahe.

Zadovoljno ih gleda i kadkad se smješka, ali od vremena na vrieme kao da mu neka sjenka prelazi preko lica, pa je opet nujan i ozbiljan.

— Ajde, priša, da se mrva kucnemo! — veli mu Katin otac i pruža preko stola čašu vina.

Kucaju se i jedan drugome nazdravljaju.

Mladenci ih isto obadvojicu nudkaju jelom i pićem, osobito snaha svoga svekra, izabirući mu i pokazujući najbolje komade:

— Dado, uzmite 'vo vod, to je fino!

A kad se on počne nećkati i zahvaljivati, odgovarajući, da se ona ništa ne treba brinuti za njega, jer da ima svega u izobilju i da ne će ostati ni gladan ni žedan, Kata i dalje nudi Luku, smješka se i veli, naškubivši usta kao diete, kad se mazi:

— Ali od mene, dado, morate uzet!... Meni za volju.

Dobroćudni bi vodeničar tada popustio i samo vrtio glavom, ne znajući, što će s tolikim jelom.

Dok je većina svatova još bila za objedom, neke su »kuvačice« stale između stolova, zagrlile se i pjevale bećarac, da zabavljaju goste:

»Kudram kiku*, da namamim diku,
Kudrala sam i namamila sam!«

I čauš Pera skočio je sa svoje stolice, punih usta, visoko držeći batak u ruci. Najprije je težkom mukom progutao jelo, a zatim zapjevao s »kuvačicama«, oponašajući tanki ženski glas:

* kovrčam kosu

»O'šo lola ni' mi reko fala,
Što sam mu se poljubiti dala!«

Vidjevši, da je pogodio pravu žicu i da se mnogi sladko smiju, »čajo« je i dalje započinjao takve pjesme, imitirajući glas seoskih djevojaka:

»Nisam mala — da me ljulja mama,
Već velika, da me ljubi dika!«

Zatim bi prevraćao očima ili tobože stidljivo spustio glavu, kao da mu je neugodno, što je to priznao pred tolikim svietom.

Mnogobrojni su gosti shvatili tu njegovu glumu i pucali od smieha, a čauš bi se brzo vratio za stô, da zbog svojih šala ne ostane bez kakvoga dobrog zalogaja.

Gostba je dugo potrajala.

Popodne svatovi pjevajući odoše Vodeničarevoj kući, ali sada s mladom. Ondje je tek nastalo pravo veselje!

Dolazak mlade u njezin novi dom popraćen je burnim klicanjem i podcikivanjem. U dvorištu je palo i nekoliko hitaca iz samokresa i dvocjevke.

U velikoj zadružnoj sobi s drvenim gredama na stropu miešala se svirka s gromkom pjesmom, zveketom stakla i veselim žamorom. Soba se zadimila od duhanskog dima, koji je lebdio iznad glava gostiju.

Kumovi su u nekoliko navrata nazdravljali mladom bračnom paru jednostavnim, ali veoma srdačnim riečima, želeći im svako dobro.

U predvečerje dođoše k Vodeničarevima njihovi novi pri'telji« (mladina rodbina). Luka, Roka i Stana dočekaše ih, da ne može biti bolje.

Među tom rodbinom bile su Katine tetke i druge bliže rođakinje, koje su odmah doniele sa sobom i darove za zeta, Roku. Neka košulju, neka gaće, neka otarak. Jedna je izvadila iz njedara krpicu, u kojoj je u čvoru bio dobro zamotan mali dukat. Druga je poniela nešto novaca. Držala ih je u novčarci, koju je čvrsto stisnula prstima.

Gosti se za stolovima razmaknuše, načiniše mjesta »pri'teljima«, koji su prije toga ostavili svoje darove ondje, gdje su ih i ostali polagali.

Došlo je vrieme »prikazivanja«.

Trebalo je pred cielim svatovima prikazati svaki dar, koji su dobili Roka ili Kata, kao i sve one darove, koje snaha daje kumovima, starom svatu, djeveru i najbližoj rodbini svoga muža.

Sviet je s razumljivom radoznalošću očekivao, da vidi, koliko će mladenci dobiti tih darova i u kakvoj vriednosti. Po starom običaju mladenci se daruju dukatima, običnim novcem, rubljem ili različitim drugim stvarima. Bliža rodbina daruje više, dalja manje, a susjedi i druge osobe u svatovima, koje s mladencima nisu u srodstvu, daruju najmanje. Kum, prikumak (drugi kum) i stari svat daju osim takvoga glavnoga dara još i punu veliku košaru raznih jela. To je tako zvana »čast«. Mlada za uzvrat na prikazivanju daruje (»poznaje«) svekra, svekrvu i kumove novim košuljama, a ostalu manju rodbinu otarcima, peškirima. Svi se ti darovi, kako oni u novcu tako i oni u stvarima, prije večere prikažu pred cielim svatovima.

To je čauševa dužnost. Pera je već stao na stolicu, da ga svi vide, kad bude podizao darove i rekao, što je od koga i kome je namienjeno. Čauš mora biti šaljivčina i veseljak, da svaki dar poprati osim uobičajenim popratnim riečima još i kojom duhovitom dosjetkom, da prikazivanje bude zabavnije.

— Ajde, dajte 'vamo te darove! — poviče on snašama, što su stajale kod vrata i čekale znak za početak prikazivanja.

U sobu su počele ulaziti »kuvačice« i djevojke, sve dvie po dvie, noseći između sebe velike košare pokrivene divnim otarcima. Pjevale su jednoličnim glasom:

»Mi odosmo — mi dođosmo,
Lipe časte donesosmo!«

Čauš odkrije jednu košaru, pogleda njezin sadržaj i čuvši, od koga je, okrene se prema kumovima i mladencima.

Skinuo je s glave svoj šešir s lisičjim repom i rekao:

— Faljen Isus, kume i stari svate, svi svatovi i vi tamo natrag, koji ste došli viđet, što će se prikazivat!

(Na uličnim prozorima vidjele su se glave nepozvanih gledalaca, koji su izvana gledali u sobu, a i na vratima su stajale radoznale žene iz daljega susjedstva, što su samo svratile na po sata u Vodeničarevu kuću, da promatraju prikazivanje i mogu sutradan pripoviedati u šoru, kako se tko »pokazao« u svatovima.)

Držeći se starog narodnog običaja, čauš nastavi, pokazavši rukom na omašnu košaru:

— ... Evo naš kum dovuko i na koli' i na voli'! ... Ima tu svega i svačega!... Ta torti, ta mesa, ta kolača, ta svega, za čim se prsti ližu! — čauš se sagne i tobože iznenađeno uzklikne: Gle, gle! ... Cila guska!

Pera je izvadi iz košare i podigne uvis, da svi vide finu, rumenu pečenu gusku, koju je kum donio mladencima s ostalim jelom.

— Svitu, reko sam gusku — izpravi se čauš Pera —, a morda to i nije guska!?

— A šta bi drugo moglo bit, čajo? — povikne netko od svatova.

— Mogo bi bit i ... gusak! — brzo odvrati šaljivčina čauš, pa svi svatovi na tu dosjetku prasnuše u smieh.

Dok su se ljudi burno smijali, on je ozbiljno vrtio glavom i okretao pred svojim očima pečenu gusku, rekavši još:

— Sad, šta bilo da bilo ... bit će dobro!

Na red su došle druge košare i svaku je »čast« čauš popratio šaljivim primjetbama, koje su pobuđivale veselost.

Napokon »kuvačice« donesoše novac i rublje.

— Faljen Isus, kume, stari svate i svi svatovi! — ponavlja čauš kod svakog novog dara, ali ovaj puta nešto čvrsto drži u zatvorenoj šaci, pa polako otvara ruku i gleda ono, što mu je na dlanu — Evo kum poznaje kumu s nečim ...? Hej, stanite! ... Da vidimo! ... Ma nješto je malo, sjajno! Baš ko nova ... krajcara!

Onda se čauš tobože sjeti i poviče:

— ... Ta kak'a krajcara! Sad sam se ja istom »opsetio«, što je to! To je, svitu, ... dukat! .. He, he, novac je sad od tog truljavog papira, pa sam već i zaboravio, kako zlato izgleda! .. Ali vidi vidi,! Nije to samo jedan dukat! ..

Kod svatova raste radoznalost. Svi su ustali sa svojih mjesta, neki se podigli i na prste, samo da bolje vide. Oni, što su bili sasvim odzada velike sobe, stali su na klupe i stolice, pa netremice gledaju u čauša.

— ... Ima tu više dukata! — nastavlja čauš i broji: — Jedan, dva, tri! ... Indi, kum poznaje svoju kumu s tri mala dukata!

U sobi se odmah osjeti gibanje. Ljudi su se micali na svojim mjestima, okretali jedno prema drugom i komentirali taj dar. Začulo se i nekoliko uzklika čuđenja. Samo su radoznale i zavidne žene na vratima bile nekako razočarane, jer jedna tiho reče svojim drugama:

— Bome, mogo je kum dati i koji veliki dukat! Ni' on tako siromašan.

Stari je svat dao u novcu i čauš izgovorivši svoje određene rieči povika, pokazujući svima papirnati novac:

— Pet stotina forinti!

(Oni su još uviek računali na »forinte«, premda ih već odavno nije bilo.)

Dar Luke vodeničara nadmašio je sve ostale.

Čauš ga je primio u kutiji. Kad je otvori, zinuo je od iznenađenja. Podigao je crvenu svilenu vrpcu, na kojoj je bljeskalo zlato:

— ... Svekar poznaje svoju sna'u sa strukom dukata!

Žamor i čuđenje jedva se stišaše, a mnogi i zapljeskaše rukama.

Kata zahvalno poljubi svekra u ruku.

Pred mladencima je hrpa novca i dukata bivala sve veća.

»Kuvačice« počeše donositi odnjice, oplećke i rubce, koje je snaha dobila na dar od Rokine rodbine. Poslije i Roka dobi različite darove od Ajdamakovih i njihovih bližih rođaka.

Od tasta je dobio dukat, od punice novu vezenu košulju.

Napokon djevojke donesoše i mladine darove, pjevajući:

»Mi ođosmo i dođosmo,
Bila dara donesosmo,
Za svakoga našeg svata,
Što je tkala lipa Kata!«

Svekar je dobio košulju, svi ostali glavni svati po otarak.

Čauš stoji na stolici i već promuklim glasom vrši svoju dužnost :

— Faljen Isus, kume, stari svate i svi svatovi! Evo naša sna' poznaje svog svekra s lipom rubinom . . .

— . . . naša sna' Kata poznaje tetku Stanu sa šlingovanim otarkom . . .

— . . . naša sna' Kata poznaje ujnu Janju Kolarevu s lipim otarkom . . .

Prikazivanje je bilo već pri kraju, kad jedna »kuvačica« dođe iz kuhinje, predade nešto čaušu Peri i prišapne mu nekoliko rieči.

On zakima glavom, primi zamotuljak i okrenuvši se svatovima reče:

— Našoj je snaji stigo još jedan dar!

Svi radoznalo pogledaše čauša, koji podiže u ruci zlatnik i povišenim glasom objavi:

— Faljen Isus, kume, stari svate i svi svatovi! . . . Evo brat našeg mladoženje, Ivša, poznaje svoju sna'u s jednim dukatom! . . . Dar je stigo baš 'vaj čas!

U sobi nasta veće iznenađenje, nego kad je čauš pokazao svatovima svekrov dar, struku dukata.

Luka je toga trenutka stajao s čašom u ruci i čuvši Perine rieči, sruši se na sto, kao da ga je udarila kap!

Mlada, kumovi i ostali svatovi zaprepašteno kriknuše.

— Šta je, šta se dogodilo? — poplašeno su pitali oni, koji su bili dalje i u prvi mah nisu shvatili, o čemu se radi i zašto se starac srušio.

— Valjada mu je pozlilo?

Veselje je odmah prekinuto.

Zbunjena i zaplašena lica gledao je sviet, kako se Roka i kum trude, da Luku podignu i uzprave na stolici.

— Dajte brzo vode! — povika stari svat, a iz kuhinje dotrča Lukina sestra Stana i zajauče u sav glas:

— A-joj, Luka, brate moj!

— Ne bojte se, svitu! — reče kum Lovra. — On se samo onesvistio. Brzo će doć k sebi... Iznit ćemo ga iz sobe i položit na postelj'!

Luka je sjedio na stolici i gornjim se dielom tiela sasvim navrnuo prema Roki, koji mu je pridržavao glavu.

Sin zapanjeno gledaše otca, njegove zaklopljene oči i blieđo lice.

Poprskaše starca hladnom vodom i on se ubrzo poče micati, podiže očne kapke i začuđeno pogleda oko sebe.

— Već je bolje!... Budite samo mirni! — govorio je kum i uhvativši Luku izpod ruke, reče: — Ajde, kume, izaći ćemo malo na zrak. Tebi ni' bilo dobro.

Stari se vodeničar poslušno digne i dok su se svi razmaknuli, da im načine mjesta, njih dvojica polako izađu iz sobe.

Roka je otišao za njima, da smjesti otca. Kata je brisala suze, koje su joj bile udarile na oči od žalosti za tim dobrim starcem.

— Morda mu je štogod naškodilo?... Piće ili kako jelo? — primieti netko na kraju stola.

I drugi su nagađali, misleći na slične stvari. Samo žene, koje su dobro promatrale sve, što se odigravalo u sobi, dovele su u uzročnu vezu prikazivanje i Lukinu nesvjesticu.

Nisu se doduše usudile glasno iznieti svoje mišljenje, ali su između sebe već šaputale o tom slučaju:

— Kak'o piće i jelo!... Ta on je zdrav ko dren!

— Je li?... I ja to veljim!... Bit će nješta drugo!

— A što bi moglo bit, nego da je na njega djelovalo, kad je čauš prikazivo Ivšin dar!...

— Imaš ti pravo!... To je, to!

— Iznenadio ga je ti dar, pa mu se valjada sažalilo, što mu nije i drugi sin vod u svatovima!

— E, e!... Na to nisam ni mislila!

— Ta, kako bi se inače moglo trefit, da mu baš pozli, kad je Pera pokazo Ivšin dar snaje?

— A, reci ti meni, rašta ni' Ivša došo?

— E, to su nji'ove stvari!... Doduše, cilo selo zna, da su u zavade, a njeki ope' velje, da je čiča Luka zabranio Ivši prić priko praga 've kuće!

— Ma, je l' moguće? — čudi se žena, koja prije za to nije znala.

— Jest, jest!... Stana je 'tila sad tod za svatbu nješta izgladit i udesit, al' Luka ni da čuje za oto!

— A, vidiš, Ivša ipak ni' zaboravio brata!... Ko zna, kako mu je težko i od čeg živi nod u Markotinu, al' je ipak njekako nabavio dukat i poslo ga u potljednji čas u 'Rastovicu, da se more prikazat na svatbe kao njegov dar.

— Zbiljam, šteta za tog čojka!

— 'Nako mlad i lip...

— Šta ćeš, kad ni' dost pametan!... Da je barem sačuvo štogod od tog svoga grunta, koji je dobio od otca.

— E, da, da!... Na priliku, barem »Glogovicu«... To mu otac najviše zamirlja, što je i nju profućko!

Šaptanje je prešlo u glasan razgovor. Svatovi su živahno komentirali taj događaj, bojeći se, da ne bi prerano bio kraj svatovskom veselju.

Čauš Pera je ušutio, prestao sa svojim šalama.

Svirači metnuše na stranu gusle i tambure. Njima je ova stanka dobro došla, da se malo odmore i okriepe pićem.

Uskoro se kum i Roka vratiše natrag u sobu. Oni su Luku ostavili u kućaru na postelji. Domaćin im reče, kad je posve došao k sebi i malo se umirio od uzbuđenja, da se vrate u kuću i nastave veselje, kao da se nije ništa dogodilo. Zato kum objavi u sobi:

— Našem je domaćinu sada dobro!... Ništ' mu ne fali i moremo nastavit 'vo naše lipo svatovsko veselje!

Svatovi su to primili sa zadovoljstvom.

Svirači počeše odmah ugađati glasbala, a mnogobrojnim je gostima upravo odlanulo. Razgovor posta živahniji, vedriji i slobodniji.

Čauš Pera opet skoči na stolicu i završi prikazivanje, nastavivši sa svojim šalama i dosjetkama.

Svatovi se zatim prihvatiše večere.

»Kuvačice« su donosile jelo.

Kod starog svata stoje dvie mlade snaše i zagrljene pjevaju:

»Stari svate, dragi brate,
Daruj svoje kuvačice,
Ako ne ćeš darovati,
Mi ćemo te... osedlati!«

Stari se svat smije i vadi iz džepa nešto bonbona umotanih u papir. Spremio je on toga za »kuvačice« i »đeveruše« još prije, nego što je krenuo u svatove, pa sada, kad ga salete i traže dar, on samo vadi male zamotuljke i daje.

— Najte*, da ne kažete, da vam nisam dô!

Večera je bila obilna i potraja do kasne noći.

Poslije toga »muntala« se »grana«.

Kum Lovra nije htio izpustiti ovaj stari narodni običaj, jer je i sam bio čovjek staroga kova, pa se dogovorio sa starim svatom, da svaki od njih donese po jednu tako zvanu »granu« načinjenu od pucavica. Grana je bila u veličini maloga božićnog drvca. Na njoj su za ukras visjele kocke šećera i pozlaćeni orasi. Čauš je uzeo granu i dugo je »muntao«, te je u korist mladenaca sakupljena liepa svotica.

— Ode grana u Široki šor! — uzvikuje »dražbovatelj« čauš Pera. — Odnese je Tuna Lojzin!... Ne dajte, braćo, iz Marin-dola!... 'Ko da više?... Deset forinti drugi put!... 'Ko da više?

* uzmite

Cielu noć bijaše veselo.

Kad je došla ponoć, Kata po običaju izađe iz sobe, starosvatica joj skine djevojačku pletenicu i sveže na glavu divnu svilenu šamiju izvezenu zlatom, da se i na taj vanjski način pokaže, da je odsada udana žena.

Njezin dolazak u šamiji popratiše klicanjem i pljeskom.

Gostba se nastavlja, uz pjesmu, svirku i različite šale, koje zbija veseli čauš Pera.

Kum je poslije ponoći dva, tri puta htio ustati sa svoga mjesta, oprostiti se i otići kući, ali mu ostali svatovi to nisu dopustili.

Netko bi uviek pogledao na prozor i da zadrži kuma još duže, prevario ga, rekavši:

— E, kume, ne možete ić doma!... Vani puše i pada, da je stra'ota!

— Morate još ostat kod nas!... Ta, imate dosta cajta!

On je znao, da ga varaju, smješkao se i dvaput odgodio polazak.

U zoru je kum ipak otišao. Izpratiše ga svi svati uz svirku i pjesmu:

»Kume moj, pozdravi doma,
Od maloga pa do velikoga!«

Mnogi su već bili pospani, i kad se zabielio dan, odoše svojim kućama, da se umiju, odspavaju koji sat, preobuku u lošije odielo i zatim vrate natrag u kuću Vodeničarevih, na nastavak gostbe i svatovsku vožnju kroz selo.

Mladini su roditelji željeli, da se ti kićeni svatovi svakako provezu kroz sve seoske šorove, da ih ciela Hrastovica još jednom vidi.

Za tu vožnju vršile su se pripreme u nekoliko dvorišta, gdje je stajalo desetak kola, u koja su upregnuti najbolji konji. Na konjima je bila paradna orma, izabrana su samo laka, obojena kola i u njih stavljeni »sicevi«, kožni i pleteni, prekriveni šarenim ponjavcima s resama. Konjske glave ukrašene su dugačkim raznobojnim vrpcama i otarcima. Gore na oglavlju bilo je zataknuto i jesensko cvieće.

Sva su ta kola bila prenatrpana svatovima. U prvim su se kolima vozili mladenci, a s njima i jedan mladić, koji je držao u rukama visoki stieg s velikom hrvatskom zastavom.

Po zidanoj cesti pružila se dugačka povorka kola.

Svatovi, osobito momci i djevojke, mlade snaše, ciče i pjevaju, da se sve ori selom. Na kraju povorke voze se u zadnjim kolima svirači, koji neumorno udaraju u svoja glasbala, ali se njihova svirka gubi u zvrndanju mnogih kola i glasova.

Ovdje-ondje tek netko opali iz kola hitac iz samokresa ili stare kubure, a mladež zaciči od obiesti i neprestano ijujuče.

Dok po blatnom drumu idu kola za kolima, u kojima stoje zagrljene snaše i pjevaju, mužkarci podižu uvis boce i čuture, pred seljačkim kućama stoje skupine ljudi i gledaju, kako prolaze svatovi.

Na dva, na tri mjesta napiti se seljaci-kočijaši počeše »utjecat« s kolima, dreknuše na konje i ošinuše ih bičem, da su konji zagrabili, štogod su bolje mogli.

Čauš Pera, još namuran i napit, pustio konjima uzde i htjede sve prestići i obići, ali onima, što su pred njim, ne daje ponos, da to dopuste, pa su i oni potjerali konje u najvećem galopu.

— Ne daj Peri prid sebe! — viče netko iz kola, što su pred čauševim.

— Brže, čajo! — podjaruju ga oni, koji su u njegovim kolima, uhvativši se čvrsto rukama za lievče i »drikove«, da u toj ludoj vožnji ne izpadnu iz kola. Izpod konjskih kopita visoko frca blato i šiba čauša po licu, ali se on ne obazire na to, nego sve jače viče na konje, sve jače puca bičem i šiba ih po leđima i sapima tako, da im od tih udaraca ostaju preko dlake dugačke crte.

Ženske vrište od straha, osobito kad dvoja kola dođu uzporedo i kad svaki čas prieti opasnost, da će se zakvačiti lievčama jedna za druga i koja od njih izvrnuti u duboki jarak kraj visoke ceste.

— Ćeraj, čajo!... Neja on bolje konje od tebe! — uzvikuju momci za Perom, a on se zgrbio, kao da jaše na konju, škripi zubima od biesa, ljutito trza uzdama i psuje konje, što ne mogu prestići kola staroga svata, u koja su upregnuta dva brza i vatrena vranca.

»Čaji« se čini, da mu se sav sviet podrugljivo smije u lice, pogotovu oni, što se voze pred njim u kolima staroga svata i od vremena na vrieme obaziru, da vide, koliki je još razmak između njih i njega.

Ma, dao bi po života, da su mu u tome času konji mogli dobiti krila i preletjeti sve pred sobom!

Utrka postaje sve veća i opasnija.

Jesen je, konji su odmorni, danima su bili u staji, a kako im je i hrana u to doba jača i obilnija nego inače, zaoblili se i postali snažniji, pa idu kao vjetar. Napiti ljudi, što su se isto u jesen »podkožili«, deru se iz kola na konje i svojom cikom i grajom plaše životinje, samo da one još bolje zagrabe nogama i prestignu kola pred sobom. Zob trči, a rakija viče!

Povorka kola projuri preko staroga drvenog mosta na potoku tako, da je zatutnjilo pod konjskim kopitima.

Gledaoci pred kućama vrte glavom i vele:

— E, tu bi lasno njeko mogo izgubit glavu!

Drugi se čude i smiju, govoreći:

— Vidi, kako je čajo »poplašio«*! Silom bi 'tio prestići starog svata, al' ne more, jer su mu konji lošiji!

Tek negdje na kraju sela prestala je ta luda utrka. Konji su se već bili zamorili i uznojili, tako da im se sve pušilo s bedara i sapi, gdje se taj znoj izparivao.

Sva se kola okrenuše i pođoše natrag. Mužkarci su u kolima živahno komentirali cielu utrku, prepirali se i svađali, čiji su konji bolji i tko bi koga prestigao, da su recimo bile druge okolnosti, prazna kola, suha cesta i t. d.

Ženski je dio svatovske svite ponovo zapjevao i ciela je povorka kola još jednom korakom i u lakom kasu prošla kroz ostale, manje šorove.

— Iju — iju — iju — ju! — podvikuju mlade snaše, dok negdje na kraju povorke bruje iz zadnjih kola duboki zvukovi begeša.

Tako su svatovi došli natrag u vodeničarevu kuću.

Domaćin ih je dočekao na dvorištu.

Na njemu se nije mogla opaziti nikakva promjena. Stari se Luka znao svladati i nikako ne htjede pokvariti svatovima veselje.

— Samo se vi, đeco, zabavljajte!... Jedite i pijte, igrajte i pjevajte ko u svojoj kuće! — rekao bi mlađariji.

I svatba se doista proslavila do kraja, tako da se o njoj još danima govorilo u Hrastovici.

* »poplašiti« = potjerati konje.

16.

Još prije nastupa zime po mnogim se znacima moglo predvidjeti, da će zavladati jaka studen. Svake večeri čulo se nad selom gakanje divljih gusaka, koje su u velikim jatima dolazile sa sjevera. Božić je opet bio blizu Mjesečevoj mieni, a štogod joj je bliže, to će biti jača zima.

— E, 've će zime zec potražit svoju majku! — govorili su seljaci, misleći pri tome, da će se i mladi zecevi zavući u svoja skrovišta uz toplo majčino krzno.

Pao je prvi snieg.

Ljudi su izvukli izpod kolnice ili skinuli s njezina tavana prosta seljačka »sana«, da mogu ići »u drva«, dovezti ogrjev.

Selo je pokrio bieli pokrivač.

Kuće su se u sniegu pričinjale manje i ljepše nego inače. Grančice na drveću oko njih okitilo je fino, vlaknasto inje, koje je prekrilo ružnu golotinju drveća i stvaralo fantastične oblike »sniežnoga cvieća«. Iz dimnjaka iznad krovova dizao se dim od ranoga jutra do kasne noći. Rezanje i ciepanje drva posta ljudima glavni posao. Na »drvetonu« kraj kakve gospodarske zgrade ili oko kojega stabla stajalo je ogrjevno drvo, riedko gdje izrezano u hvate, nego obično nabacano na gomilu ili naslonjeno na stablo.

Drva je u Hrastovici bilo na pretek i seljaci ih nisu štedjeli. U pojedinim je kućama vladala upravo nesnosna vrućina. Ljudi su nerado izlazili iz sobe. Sjedili su na tronošcu kraj peći, pušili, krpali obuću ili ormu, nešto djeluckali ili krunili kukuruze za blago. U svakome takvom zapećku obično je bila i mačka, koja je cieli dan driemala i prela, dok su žene izkoristile zimu za tkanje platna, krpanje rublja, šlinganje ili vezenje svojih stvari.

Djevojke i mlade snaše sjedile bi satima kraj prozora i radile svoj ručni rad. Kad bi cestom projurile saonice, podigle bi pogled s đerđefa ili velikog okvira za vezenje, da vide, tko se to vozi.

Cin, cin, cin, cin, cin . . . — zveckali su praporci na konjima upregnutim u seljačke saonice, koje su se tiho klizale po dobrom saoniku.

Odkako je Kata došla u vodeničarevu kuću, oživjela je ta mala zadruga i iz njezina doma često se čula vesela pjesma.

Snaha se snašla u novoj okolini i uniela mnogo vedrine u tu staru kuću, gdje je prije uviek bilo tako tiho. Ukućani su tada ciele sate provodili u šutnji, a mlada je žena rado čavrljala i k njoj su dolazile na razgovor i druge snašice iz susjedstva.

Sviet se nije mogao načuditi, kako je skladan brak mladoga para u vodeničarevoj zadruzi, pa ako je tko sumnjao u to, brzo bi se o svemu sam uvjerio, vidjevši njihova zadovoljna i nasmijana lica.

Radoznale su žene znale zapitkivati strınu Stanu, kako snaha, da li sluša starije, svekra i nju, da li se slaže s Rokom.

Stana bi tada ponosno rekla:

— E, imamo dobru i čestitu sna'u!... Daj Bože, da tako ostane, nikad se ne ćemo na nju potužit!

Snaha se ozbiljno prihvatila posla i držala kuću u najvećem redu, brinući se još uzto za muža i svekra. Stani je tada odlanulo.

Sviet im je uvelike zavidao. Kad bi tko došao k Vodeničarevima, u njihovu starinsku i čađavu kuhinju, s otvorenim ognjištem i dimnjakom, začudio bi se, kolike pole slanine vise o velikim klinovima na pocrnjelom zidu. A na motkama u komori visjelo je mnogo struka kobasica i devenica*. Bilo je tu i šunki, plećki, rebara i kulinova kao u kakvoj trgovini suhomesnate robe.

Katini se roditelji nisu mogli nadiviti svemu tome bogatstvu. Kadgod su došli u posjete kćeri, dobili bi od svojih »pri'telja« liepu »milost« i nikad ne bi otišli kući praznih ruku.

— Lasno je njima, kad imaju tako puno grunta! — govorio je sviet. — Tu se živi gospocki!... Gazde su, neja šale!

Samo je Ivša živio biedno.

Čuli su, da se jednoga dana vratio iz Markotina, ali nije htio doći u selo, nego se nastanio na jednom salašu kraj šume, koji je zimi bio napušten.

Živio je kao pravi šumnjak, pustinjak.

U Markotinu je izdržao do jeseni, radeći kao nadničar, a kad više nije bilo poljskih poslova, ostao je bez zarade i ne znajući, što bi počeo, došao na taj hrastovački stan.

Neki ljudi, koji su išli u šumu po drva, vidjeli su ga dva, tri puta, premda je on nastojao da im se ukloni.

---

* krvavica.

Lice mu je bilo obraslo bradom, na glavi je nosio veliku šubaru od zečjega krzna, a zaogrnuo se u staru, poderanu seljačku kabanicu.

Nitko više ne bi rekao, da je to onaj »lipi Ivša«, seoski kicoš, koji je živio tako razkalašenim životom i kitio ciganska gudala deseticama i stotinjarkama.

Još dok je bio u Markotinu, Ivša se obraćao nekim prijateljima, pisao im i molio ih, da mu pomognu, ali nije dobio ni odgovora.

Svi su ga napustili!

Brzo zaboraviše one zajedničke lovačke večere i bančenje u seoskim gostionicama, gdje je obično Ivša najviše plaćao ili snosio cieli trošak.

Kao strastveni lovac živio je i sada samo od lova.

Nekad je imao finu pušku dvocjevku i veliku lovačku torbu, ili je metnuo preko sebe seljačku torbicu s papcima, kojoj je remen bio ukrašen bezbrojnim rupicama obtočenim sitnim kolutićima od mjedi, pa je tako i s lovačkim šeširom na glavi kao gospodin krstario po toj istoj šumi, gdje je sada morao loviti bez oružja, da dođe do kakvoga zalogaja hrane.

Zapinjao je stupice i njima lovio divljač, najviše divlje zečeve, kojih je bilo mnogo u šumi i cielom hataru.

S njim na stanu bio je još samo jedan kudrov, kojega je Ivša našao, idući pješke iz Markotina u Hrastovicu.

Taj mu je pas bio jedini prijatelj i njih su dvojica sada zajedno gazili snieg izšaran različitim tragovima divljači, tražili sebi lovinu i išli od stupice do stupice, da vide, je li štogod upalo u zamku.

Crni bi kudrov zalajao i nasrnuo na plien, a Ivša bi ga potjerao dalje, rekavši:

— »Cigo«, mir!... Taj nam zeko više ne će uteć!

S lovinom u prostoj prtenoj torbi vraćao se Ivša na stan, koji je bio vlastničtvo njegova daljeg rođaka i gdje je Ivša zavukao glavu preko zime, da ne ostane baš na ulici.

Stan je bio udaljen od ceste preko jedan kilometar. Ležao je sasvim osamljen, tako da je do najbližih stanova preko njiva bilo četvrt sata hoda. Kad bi se ljudi saonicama vozili cestom, vozeći iz šume drva svojim kućama u selo, vidjeli bi, kako se u daljini iznad krova na stanu, gdje je boravio Ivša, diže dim. Seljaci su gledali u tome pravcu i govorili:

— Eno, nod u koljebe živi Ivša!... Sam samcat, nige u blizine neja više žive duše!... Sam si i kuva i pere, u šume se uklanja ljud'ma, ko da se odreko ciloga svita...

Na stan bi kadkad svratio samo lugar Tomo i donio Ivši po velikog seljačkoga kruha, koji mu je poslala brižljiva tetka Stana. Ona ga je i pozdravljala po lugaru. Isto tako i snaha Kata. Obadvie su sažaljevale Ivšu i kadgod im se pružila prilika, slale mu na stan kruha, soli, slanine i drugoga jela.

Odkako je bio na stanu, Ivša se razgovarao uglavnom samo s lugarom. Čim bi Tomo došao k njemu, Ivša bi ga odmah nestrpljivo zapitao:

— Kako moji?... Jesu li svi živi i zdravi?

— Jesu!... Jako im je dobro! Imaju punu kuću svega.

— Kako otac?... Šta radi?... Jesi l' vidio Roku?... G'e je snaša? — nastavio bi Ivša, zanimajući se za sve u kući.

Lugar nije mogao naodgovarati na sva pitanja:

— Otac je na vodenice!... Melje dan i noć... Čuo si valjda, da je Kranjčev mlin već pod krovom?... Stigle su mu i mašine, koje je beštelovo iz Njemačke... Zato čiča Luka sada radi punom parom, samo da od 've žetve ostane što manje Rude, kad na proljeće proradi njegova vatrenka!

— Bolje bi bilo, da je presto s poslom... Vidiš ti, kaka je to zima!... More časkom led udrit!... Stari doduše kažu: »Koja vodenica o Božiću melje kolače, ne će o Uzkrsu pogače!«, ali mi smo prijašnji' godina već mnogo prije odvukli vodenicu na sigurno mjesto.

Tomo mu je tada pripoviedao, kako je snaha Kata vriedna, kako je Roka sretan, što je dobio tako liepu i marljivu ženu.

— Donila mu je i dva jutra zemlje! — izticao je lugar.

Da mu je netko rekao što slično prije godinu dana, ne bi se Ivša na to ni obazirao. Tada je on mislio: »Šta je zemlja!... Ne živi se samo od pluga i motike!« — ali odkako je ostao bez nje, počeo ju je iz dana u dan sve više cieniti. Razmišljajući na stanu o zemlji, dođe do spoznaje, da je ona najveće blago na svietu.

— Eh, da ja imam još samo komadić zemlje! — uzdisao bi kadkad pred lugarom. — Ma samo dva jutra... jedno jutro... ili barem pol jutra!... Samo nešto, što bi mogo nazvat svojim i na toj njive ope' radit ko prije!

Šutio bi nekoliko časaka i onda iskreno priznao:

— Ovako je... težko!

Lugar je znao, da Ivša živi uglavnom od divljači i prodaje njezina krzna, ali je »zažmirio« i pretvarao se, kao da ništa nije opazio.

— Da, da! — potvrdi on Ivši. — I ja sam seljački sin... Da sam imao malo više grunta, ne bi nikad ošo u službu. Ali šta ćeš, otac ima pet jutara, a osmero đece... Mi stariji ošli smo kud koji...

I Ivša je već osjetio, što to znači biti bez svoga doma i otići trbuhom za kruhom. Njemu je to bilo još teže, jer je bio »gazdinski sin« i naučio se na lagodan život. Posljednjih se mjeseci prvi puta upoznao s oskudicom i biedom. To ga je dozvalo k sebi, potaknulo na razmišljanje o vlastitoj krivnji, uludo potrošenom imutku, i promašenoj mladosti. Pri tome često osjeti grižnju savjesti, iskreno kajanje.

U razgovoru s lugarom reče:

— Sad mi je žao zemlje... Težko je biti sluga onome, koji je naučio biti svoj gazda!... A ja sam bio gazda i mogo sam to ostat cilog svog života...

Stidio se pred tim čovjekom kao i pred cielim svietom, u kakvim prilikama živi. Kad se vlastnik stana sredinom jeseni odselio sa svim boljim stvarima i blagom kući u selo, gdje je provodio zimu i dobar dio proljeća, ostala je »koljeba« gotovo prazna. U kuhinji se nalazio tronožac i sasvim nizka, okrugla sinija, drveni čanak i nekoliko zarđalih noževa i vilica. U sobi nije bilo ništa više osim trošnoga kreveta, u kojemu je od posteljine ostala samo stara, pokrpana slamarica.

U taj napušteni stan uvukao se Ivša, kao što se u takve stanove uvuku kadkad stare skitnice, bezkućnici i prosjaci, koji se klatare po selima, pa kad ih na njihovu bezkrajnom putu uhvati negdje studen i snieg, zavuku se u napuštene kolibe, pojate ili kamare slame, da ondje dočekaju proljeće.

Nije bio riedak slučaj, da su seljaci, koji su zimu provodili kod kuće u selu, došavši iznenada na svoj stan (salaš), našli ondje kakvoga jadnog starca s dugom, siedom bradom, u prnjama, ili mlađe, sumnjive ljude bradata lica. Dogodilo bi se i to, da bi zimi koju staru skitnicu našli smrznutu na polju ili na čijem stanu.

Ivša se sjećao takvih slučajeva i misleći o svojem sadašnjem jadnom životu, često se zapitao:

— Zar ću i ja tako jednog dana crknuti za tuđim plotom?

Nekoliko je puta te zime otišao navečer do Save, popeo bi se na nasip i sasvim približio otčevoj vodenici. Kroz prozorčić vidjelo se u njoj svietlo. Veliko se vodeničko kolo okretalo, Luka je marljivo radio.

Ivša bi se javio otcu, pomogao bi mu u poslu, ali nije imao odvažnosti da dođe pred starca.

U daljini, preko njiva i kroz granje pokriveno sniegom, jedva su se nazirala u bjelini slaba svietla u seljačkim kućama u Hrastovici. Iz svih se dimnjaka pušilo i dim se lelujao iznad krovova.

Ivša bi ostao neko vrieme na nasipu, a zatim se u pratnji svoga kudrova vratio na stan.

17.

Zima raste.

Na potoku u Hrastovici uhvati se preko noći debela kora leda. Čovjeku upravo puca za ušima, kad se duže vremena zadržava vani na oštrom i studenom zraku. Pod nogama skripi snieg, vršci prstiju sve trnu od zime, u nozdrvama se steže inje i bocka kao iglicama.

Luka vodeničar, njegov pri'telj Pava i kum Lovra jure saonicama na Savu, vozeći motke, daske, stupove, sjekire i drugo oruđe.

Na rieci se te noći iznenada pojavio led.

Savom su plovile sante, a Luka nije na vrieme odvukao vodenicu u zaklon, u rukavac rieke, odprilike dva kilometra uzvodno od njezina stajališta, gdje je svake godine vodenica zimovala.

Lovra se čudio svome kumu Luki i govorio u saonicama:

— Kako si to mogo napravit!?... Zar ne vidiš, da je već velika zima i da će se Sava sigurno zamrznit?

Vodeničar ga pogleda tupim, mutnim pogledom. Oči su mu neobično vlažne. Prešao je rukom preko brkova, na kojima visi led, i slegnuo ramenima. Morao bi kumu dugo govoriti, dok bi ga shvatio. Mnogo je toga duševno i tjelesno pretrpio u roku od nekoliko mjeseci.

Počelo je to onoga dana, kad je Ivša u »Crljenom birčauzu« prorajtao »Glogovicu«. Starac nesamo da se nije mogao utješiti, kad je Ivša pušten iz zatvora, nego je i dalje trpio zbog toga, što mu je sin propao i što je »Glogovica« došla u tuđe ruke.

Izdaje ga snaga, izdaje pamćenje, nema više volje za rad, kao što je imao prije, premda se još uviek trsi, da održi gospodarstvo i vodenicu, da sačuva svome Roki i njegovoj djeci, ako ih bude bilo, štogod može više.

Starac je sviestan toga, da je oronuo, da je napoprieko popustio tjelesno i duševno. Skršile ga sve te nedaće i samo time može objasniti, zašto je ove zime bio tako neoprezan i ostavio vodenicu na Savi sve do pojave leda. Svoju vodenicu, koju je on uviek čuvao kao oči u glavi i svake godine na vrieme spremio u zimovalište.

— Ne znam ni sam, što mi je... — potužio se kumu i »pri'telju« — U potljednje sam vrime njekako... smućen!

Njegov rad i duh nije došao u prijašnju kolotečinu ni onda, kad se Roka oženio, premda je bio veoma zadovoljan sa svojom snahom, koja mu je svojom marljivošću i brižljivošću nastojala u svemu ugoditi.

Saonice stigoše do nasipa.

Konji su pojurili uz kosinu i zastali na nasipu.

Na širokoj rieci bieljele su se manje i veće sante leda, koje je voda nosila prilično brzo, ali su neprestano dolazile nove sante i u sve većem broju. Kraj obale stajala je stara crna vodenica Luke Lenića. Na velikom je kolu bilo već polomljeno nekoliko dasaka, a i kerep je oštećen na dva mjesta.

Kraj vodenice stoji Roka i još neki čovjek, pa bezpomoćno gledaju navalu leda.

Luka dotrča s dugačkom čakljom u ruci, a Lovra i Pava izvadiše brzo iz saonica sjekire i ostalo oruđe.

— Treba je najprije osloboditi od leda! — reče Luka i poče čakljom odtiskivati sante od vodenice.

— Odbit ćemo ga dalje! — dobaci kum Lovra.

Katin je otac bio drugoga mišljenja:

— Najprije moramo spasiti ono, što je u vodenici.

I ljudi počeše brzo iznositi stvari i bacati na obalu.

Nisu imali mnogo vremena. Navala je leda bila sve jača. Mukli udarci santi potresli su vodenicu, tako da je u njoj sve

zaškripilo i zastenjalo, pa se činilo, da će se vodenica svaki čas odkinuti od obale i otići Savom.

— Odbi led! — vikao je Luka, oznojivši se od muke i napora, pa zajedno s Pavom skoči u čamac, da dugim čakljama maknu veliku santu, koja je udarila u vodenicu.

Upeli se svim silama, ali tek što jednu santu malo potisnu od vodenice, već navale druge dvie tri i za tren oka unište sav njihov trud.

Bila je to borba slična onoj, kad je za vrieme poplave Sava kod Hrastovice prodrla kroz nasip i kad je cielo selo došlo da spasi, što se spasiti dade. Tada su iz svih kuća pokupili vreće, zabijali uz nasip pilote, trpali u vreće zemlju i njima pokušali zatrpati mjesto, gdje je voda prodrla, pa kad im je to ondje uspjelo — voda provali na drugome mjestu.

Iz daljine je sada dopirao na rieci neki prieteći šum.

S nasipa se vidjelo, da se sante gomilaju, da već mjestimice udaraju jedna na drugu. Ljudi su bili preslabi za borbu s tim velikim i težkim santama, koje ništa više nije moglo zadržati.

Lukin je kum mislio, da bi oko vodenice trebalo brzo od greda i stupova načiniti zaštitni okvir, kao branu, da sante ne udaraju na samu vodenicu, ali je i taj pokušaj propao, jer se oko vodenice zbog navale leda uobće nije više moglo raditi.

Mučili su se nekoliko sati — uzalud.

Na nasipu, daleko od njih, opaziše sitnu figuru čovjeka, koji se približavao vodenici. Za čovjekom je trčao po sniegu crni pas.

Tek kad se čovjek približio za stotinjak metara prepoznaše u njemu... Ivšu.

Čuo je on na stanu, da se na Savi pojavio led, a znao je i to, da otac nije spremio vodenicu, pa dođe da vidi, što je s njom i ne će li možda nastradati.

Otac i sin nisu se vidjeli od onoga susreta u obćini, kad su oružnici preslušavali Ivšu i vodili iztragu o Terinoj pogibiji.

Ivša je sada htio pomoći kod spasavanja vodenice i reče otcu:

— Dado, pusti, da i ja s vama radim!

Tako je on otcu govorio »dado«, »daka« ili »dako«, dok je još bio dječak, kad između njih dvojice nije još bilo nikakvoga razloga za trvenje i mržnju.

Otac ga na te rieči pogleda i zaprepasti se, vidjevši, kako je propao. Ivša je stajao pred njim kao prosjak, bradat, zapušten, u poderanoj odjeći i obući. Časak je gledao otcu u oči, onda je spustio glavu.

— Ajde! — dobaci mu Luka i svi zajedno ponovo prionuše na posao.

Stari je vodeničar već vidio, da je sve propalo.

Bilo je sigurno, da se vodenica ne će moći spasiti.

Navališe velike sante leda i ljudi su morali skroz mokri i prozebli izkočiti na obalu, da spase svoj život.

Sante su udarale u vodenicu, a druge, koje su stizale za njima, propinjale se i po onima pred sobom gruvale u gornji dio vodenice, tako da su probile daske na kućici, oštetile kerep i uskoro razniele veliko vodeničko kolo.

Luka je s nasipa drhćući od studeni gledao propast svoje vodenice i samo čekao čas, kad će se vodenica sasvim razpasti.

Broj se santi naglo povećavao i gotovo ciela površina rieke bila je već izpunjena golemim komadima ledenih ploča.

Svaki njihov žestoki udarac u vodenicu trgnuo je Luku, odjeknuo u njegovu srdcu, koje je klonulo od žalosti.

Starac se promienio u licu, pomodrio od studeni i apatično zurio u vodenicu, na kojoj se već čuo prasak dasaka, što su pucale pod udarcima težkih debelih santi.

Roka je isto tupo zurio u nju. Ivša mu priđe i bratski ga zagrli i da ga utješi, potapša ga po leđima.

Poplašio se za otca, da ga onako snažna ne bi udarila kap.

— Šta vi još tu čekate? — reče Ivša. — Ne možemo je spasiti!... Prozebli ste, čuvajte se, idite kući.

U taj se čas ponovo začu jak prasak dasaka, lomljava drvenih greda i stupova, od kojih je vodenica bila sagrađena. Ciela se ruševina odkine od žičanog užeta, kojim je bila privezana za obalu, i pod pritiskom ledenih santi krenu vodom...

Luka podiže ruku i pokazavši prstom vodenicu, reče:

— Vidiš, sve prolazi,... sve može propasti,... samo zemlja ostaje.

Ove su rieči bile namienjene Ivši.

On je to dobro znao.

Snuždio se i osjetio, da se stidi pred starim kumom i tastom brata Roke, sviestan svoje krivnje.

Vodeničar žalostno gledaše, kako mu Sava odnosi vodenicu, koja se tako razpadala, da su za njom plovili na vodi komadi dasaka i greda.

Starcu se činilo, da mu je rieka odkinula i odniela sa sobom komad srdca.

Od svoga najranijeg djetinjstva dolazio je ovamo na vodenicu, radio u njoj i toliko je zavolio, da se ni u starosti nije mogao od nje razstati.

Ljudi stoje na nasipu i ukočenim pogledima gledaju, kako se vodenica udaljuje od njih, postaje sve manja i manja.

Njezino je mjesto tu na obali ostalo prazno. Samo komad žičanog užeta, koje se s nasipa pružilo u vodu, pokazivao je, da je ovdje uz nasip nešto bilo privezano...

Koliko je godina života, koliko uspomena vezalo staroga Luku uz vodenicu, bez koje mu je bilo težko i zamisliti svoj život!

— Ode, ode! — rekao je tiho, više za sebe, i još jednom pružio desnu ruku u pravcu vodenice, kao da ju je htio zaustaviti, zadržati. Razširio je i polako skupio svih pet prstiju, uhvativši s njima samo zrak.

Ruka mu odjednom klonu, mrtvo se objesi niz tielo i zanjiha.

Jedva je vukao noge, kad je pošao prema saonicama.

Ivša se okrene k ljudima i zabrinuto reče:

— Pazite na otca!... Za njega je to težak udarac.

Vidjeli su, kako je Luka s mukom sjeo u sasvim nizke seljačke saonice i sav se tresao od studeni i uzbuđenja.

Braća se ozbiljno i zabrinuto pogledaše.

Roka hitro skoči u saonice, pa kad se i ostali u njima smjestiše, prihvati uzde, zapucketa bičem, a konji trgnuše saonice, koje kao da su se već bile zaliepile za snieg na nasipu.

— Ajd zbogom, Ivša! — doviknuše mu iz saonica.

— Zbogom pošli! — odvrati on, ostavši na nasipu, kraj svoga crnoga kudrova, koji je odjednom zalajao na konje i potrčao kraj njih, prieteći, da će ih ugrizti za noge.

— »Cigo«, natrag! — zapovjedi Ivša, pa se kudrov vrati k njemu, ljutito zavijajući, što mu gospodar nije dopustio, da se izlaje.

Ivša pješke krene niz nasip.

Dugo je još pogledom pratio saonice, slušajući, kako zvone praporci na konjima i gledajući kako saonice nestaju u magli zimskoga dana.

18.

Kata je muža i svekra dočekala kod kuće s toplom sobom, čajem i kuhanom rakijom. Bili su mokri, prozebli, trebalo je brzo promieniti obuću i odjeću, ali je starac odmah legao u postelju.

Snaha je sa strahom u duši opazila, da se Luka naglo promienio, da mu je pogled postao još mutniji nego inače. Šutke je dopustio, da mu ona pomogne svući debeli kožuh, da mu izuje opanke i skine obojke.

Stana je isto opazila, da je bratu zlo, pa mu je brzo namjestila krevet, ugrijala criep i zamotavši ga u krpu, metnula ga bratu pod noge.

On je još do nedavna bio jak čovjek i kod njega nije bilo ni traga nekoj mekoputnosti, pa nije volio, da ga ženske previše služe i tetoše, ali se sada kao kakav težki bolestnik posve prepustio njihovoj njezi.

Nešto ga je odjednom srušilo.

Doduše, osjeća on već nekoliko mjeseci, da s njim nije dobro, da ga zemlja vuče k sebi. Išlo je to postepeno i starac nije očekivao, da će tako naglo pasti u krevet. Luka je podsjećao čovjeka na golemi, stogodišnji slavonski hrast, koji je čvrsto stajao i dugo odolievao svim, pa i najžešćim udarcima oluje. Ostao bi uzpravan i kad bi ga počeli podsiecati težkim sjekirama kranjušama. Udarac za udarcem zasjekao bi sjekiru u drvo kao u živo meso. Kljucali su ga komad po komad,

iver po iver, dok se ne bi začuo strahovit prasak i gorostas odjednom srušio na tle. Šuma bi odjeknula tada kao od topovskog hitca, riknula kao ranjena zvier...

Međutim, Luka se srušio bez glasa.

Nije to više bio onaj rumeni, snažni vodeničar, što je još početkom ljeta s lakoćom sam sebi zaprtio na leđa i najtežu vreću žita ili brašna i sigurnim je korakom prenio preko daske, koja je spajala vodenicu s obalom! Sada je to samo slab, izmučen starac, koji pobuđuje samilost svojih ukućana. Spremili su ga u postelju gotovo kao diete, pokrili ga perinom i ćebetom, metnuli mu pod noge ugrijani criep, koji mu prži tabane, i još mu rekli, da bude miran, da se uobće ne miče.

Vidi on to sve i boli ga, što je odjednom postao tako nemoćan, tako ovisan o tim slabim ženama, ali se sve trese u postelji i osjeća, da mu se magli pred očima, da tone u neku dubinu...

Iz mutnog oka kanula mu s trepavice suza i oskliznula se niz boru kraj brkova, koji su se objesili s obje strane usta.

— S dadom ni' dobro! — rekla je snaha tetki Stani.

Otišli su po liečnika i dovezli ga na saonicama.

Doktor je zabrinuto vrtio glavom, opipavši starčevo bilo i osluškujući njegovo težko dihanje.

Liečnik se zanimao, gdje je Luka bio i što je radio prije nastupa bolesti, pa su mu to sve morali reći, našto je on samo kimao glavom i značajno se smješkao, kao da je to sve unapried znao.

Propisao je neke liekove i rekao, da će opet doći.

— Stanje je ozbiljno, ali još ima nade! — kazao je na odlazku, davši ujedno i upute, kako treba postupati s bolestnikom.

U selu se pročulo, da je Luka težko bolestan.

— Priladio se i prizorio*, kad je 'tio spasit svoju vodenicu na Save!

— Dobio je upalu pluća!

— A njeki velje, da ima tižiku!?**

— Ta, kaki tižiku!... Odkud more taki stari čojk imat tižiku?... Niko im u familije ni' bio tižikav — govorili su lju-

* prizorio = utrgao poslom, ** tižika = sušica, tuberkuloza

di u selu, nagađajući, kakva bi to bolest mogla biti u staroga Luke Vodeničareva.

— A da šta j' drugo, kad je za kratko vrime, odkako je pô u postelj', sasvim propo i izmršavio?... Velje, da ni' više za pripoznat!

Od propasti vodenice prošlo je već nekoliko nedjelja. Luku posjetiše mnogi njegovi prijatelji i znanci. Osobito ih je bilo nedjeljom, kad bi po dva tri sata sjedili kraj njegove postelje i razgovarali se o koječemu. Luka je samo slušao, što ljudi govore.

— Da, tako je to, moj baća Luka! — kazao bi mu tkogod od mlađih, zaključujući svoje izlaganje. — Nego, neka se ti šalit!... Zima je pri kraju, skoro će proljeće!... Ozdravi što prije!... Valja orat i sijat!

Starac je bio blied u licu, obrazi su mu sasvim upali, a nos se zašiljio od mršavosti. Podigao bi malo s pokrivača koštunjavu ruku i načinio kratku, laganu kretnju, pa tiho rekao:

— Neja ništa od toga!... Nikad ja više ne ću u'vatit za rasove*!

— 'O'š, 'o'š!... Dat će Bog! — tješili ga prijatelji, ni sami ne vjerujući u svoje rieči.

— Drago si drago! — tužno bi kazao starac i zavrtio glavom, dok bi mu se na izmučenu licu pojavio bolan smiešak.

Snaha ga je poštivala i posluživala kao otca. Kad bi se poveo razgovor o gospodarstvu i o tom, kako će se što na proljeće raditi, Luka bi, misleći svoje ukućane, dobacio s kreveta:

— Eto im sve, pa neka rade, kako znaje!

Jedne nedjelje dođe k bolestnom starcu i gazda Andra Matijakov. Bio je krupan, jak, rumen u licu, koje je pucalo od zdravlja. Na sebi je nosio šareni kožuh s ogledalcima kao kakav mladić. Donio je Luki oku prepečene šljivovice i još se izpričavao, govoreći:

— Neka zamjerit, što te nisam prije obišo... Ružno je vrime, a imam doma i njakog posla ... Donio bi ti još štogod, al ne znam, kako ti je, da l' ti srdce štogod išće ili ne?

— E, ne treba mi ništa više! — tiho izusti stari Luka. — Lipo je od tebe, što si došo da me obiđeš.

* rasovi = držak na plugu.

Bolestnik se gorko nasmieši i poslije kratke stanke doda:

— Mislio sam ja na tebe... Duša mi se ne bi mogla razstat s tilom, da te nisam još jedan doba vidio... Ti znaš, što smo prije divanili?

Andra kimne glavom i umiri prijatelja:

— Budi brez brige!... Naši su se doduše dugo skanjivali, no danas sam divanio s bratom i konačno smo odlučili da ti vratimo »Glogovicu«.

Luka nije vjerovao svojim ušima.

Iznenađeno je otvorio usta, oko kojih se pojavio blaženi smiešak.

— »Glogovica« je ope' moja?... Je l' moguće?

— Jest, jest! — potvrdi Andra. — Dat ćeš mi nolko, kolko sam ju platio Ivše, pa je mo'š takija pripisat na sebe.

Bolestniku se zacakliše suze u očima. Pružio je prijatelju ruku, koju Andra prihvati i lako stisne.

— Fala ti lipo! — promrsi starac. — Sad ću barem moć mirno umrt.

Dozva Stanu svojim slabašnim glasom i kad je ona došla njegovoj postelji, pokaza joj rukom na sanduk, u kojemu je držao svoj novac.

— De, potraži 'nu crnu knjižicu, što je nod pod stvarama!... Imam u njoj mrva novaca... Moram o'ma' dat drugu Andre, što mu pripada.

— Rašta se žuriš?... Ni' turska sila!

— Ne, ne!... To se mora takija uredit! — reče Vodeničar.

— Ima cajta!... Nisam ja osto brez krajcare! — odgovori Andra.

— E, vi imate cajta, ali ja... nejam! — potuži se bolestnik.

On je navalio, da odmah idu i po bilježnika. Morali su dozvati i dva susjeda, da budu svjedoci.

Kad su svi bili na okupu, starac izrazi želju, da načini oporuku i da bilježnik odmah sastavi kupoprodajni ugovor za »Glogovicu«.

Stana i Kata udariše u plač i izađoše iz sobe, u kojoj su ostali samo mužkarci.

Bolestnika su malo podigli u krevetu, podbočivši ga jastucima. Posavjetovao se s bilježnikom, Androm i ostalim ljudima, kako bi bilo najbolje sastaviti oporuku, rekavši im svoje posljednje želje.

Bilježnik je dugo nešto pisao. Kad je bio gotov, pročita na glas sadržaj ugovora i oporuke.

Luka je bio zadovoljan.

Težkom se mukom podpisao, poslije čega se podpisa Andra i još jedan susjed. Drugi je susjed bio nepismen, pa je njega podpisao bilježnik, na što je svjedok na tome mjestu izprave načinio perom znak križa.

— Tako, sad je skoro sve gotovo! — zadovoljno izusti bolestnik i umoran od naprezanja klone opet na jastuke.

Lukina posljednja volja ostavila je na sve nazočne dubok dojam. Ljudi su bili ganuti plemenitošću staroga vodeničara.

Kad su izašli iz njegove kuće, dugo su se još na ulici razgovarali o tome slučaju, hvaleći Lukinu dobrotu.

Dok je snaha radila na dvorištu i u gospodarskim zgradama, gdje je trebalo namiriti blago, bolestnik se u sobi tiho razgovarao sa sestrom, dajući joj različite upute:

— ... Znaš, ne bi 'tio, da njekom učinim što na žao!... Meni valja putovat. Otić ću zauvik... Voljio bi, da morem mirno zažmat... Opraštam svima i molim, da i meni svi oproste, ako sam kome štogod skrivio...

Stana je sjedila kraj njegove bolestničke postelje i jecala.

— Nena, mislio sam na tebe, a pobrinuo sam se i za... Ivšu!

Sestra udari u glasan plač i zakuka:

— Ajoj, brate moj...!

On se nije dao zbuniti. Htio joj je sve reći, u sve je uputiti.

— ... Neka revat! Umrt se mora. Njeko prije, njeko kasnije... Bit će mi samo laglje umrt, kad budem zno, da sam se za vas pobrinuo...

Ležao je na jastuku blied kao smrt. Njezin se ledeni dah osjećao u toj bolestničkoj sobi, gdje se polako gasio jedan život.

Stana ga pomiluje po kosi i hladnom čelu.

Htjela ga je utješiti, razveseliti ugodnom viešću.

— Otoič sam divanila sa snaom... Tuži se, da joj je muka... Čini mi se, da će na ljeto biti »hješta nova«...

Starac se blaženo smješkao. Radostno i iznenađeno reče:

— Zar?

— E!

Okrenuo se prema sestri i tiho izustio:

— Ako bude... mužko,... neka se zove... Luka!... Luka Lenić, ko i ja, da vas uvik podsjeća na mene.

Sestra zaplače još jače.

Sad se više nije morao bojati za obstanak svoje zadruge. Bit će u kući djece, zazelenjet će se staro Vodeničarevo stablo...

Navečer su, kao i svake druge večeri, odkako je Luka bio bolestan, svi ukućani sjedili kraj starčeve postelje. Nasred stola gorjela je petrolejska svjetiljka, kojoj je stienjak bio uvučen tako, da u sobi bude polumrak i svietlo ne smeta bolestniku.

Izvana se čulo, kako su udarila vrata na triemu. Netko je prešao preko kuhinje, težkim koracima, uhvatio za kvaku na sobnim vratima i neodlučno ih otvorio.

— Faljen Isus! — reče došljak, skine šubaru s glave i zastane kod vrata.

Prepoznali su ga po glasu.

Bolestnik se trgnuo, okrenuo glavu na jastuku i zagledao se u Ivšu.

— Dođi 'vamo!... Bliže! — iztisnuo je jedva čujnim glasom.

Ivša priđe postelji, zapanjeno gledajući, kako je otac naglo propao i sasvim se promienio u licu.

— Dado, kako ti je? — bojažljivo upita starca, za kojega je čuo od lugara Tome, da je već na samrtničkoj postelji.

— Sad je... dobro — blago odgovori bolestnik i malo se nasmieši.

On se htio razgovarati sa sinom i pokazao mu rukom, da sjedne kod njega na postelju. Ivša zbaci sa sebe kabanicu i sjedne kraj otčevih nogu.

— Drago mi je, što si došo! — gotovo šaptom reče Luka. — Bio si u tuđem selu i vidio, kako je to težko, kad seljak ne-

ja ni kuće ni zemlje. Kud si pristo? Nit si gospodin, nit majstor. Lunjaš okolo ko pas bez gose...

Ivša se pokunji, spusti glavu.

— Slušaj dobro, što ću ti sad kazt!... Ne traži kruva nad pogačom!... Nama neja drugog života, nego na otoj zemljice, s plugom i motikom u ruke! Čuvaj tu grudu ko oči u glavi i ne daj nikome, da ti je otme iz šaka!... Sve more propast na svitu, sve ti se more iznevjerit, i žena i najbolji prijatelj, samo ti se zemlja ne će nikad iznevjerit, ona ti nikad ne će propast, nit će te kad ostavit!

Sin zakima glavom, potvrđujući tako starčeve rieči.

— Okani se lošega društva i onih, koji ne cine tu našu rodnu grudu, koji ne osjećaju za nju ono, što mi osjećamo!.. Pri'vati se posla, jer Bog pomaže težaku, a ne ležaku!

Ivša duboko uzdahne. Zastidi se i osjeti, kako mu gore uši, koje su pocrvenjele od navale krvi.

Otac zašuti i poslije kraće stanke nastavi:

— Divanio sam danas s ljudima... Velje, da više ne piješ!?

— Ne pijem! — promrlja Ivša.

— Budi trizan i pošten čojk! Radi svoj posol i ostani ono, što jesi... seljak!

— Uvidio sam ja to i sâm, dado!

Starac je zadovoljno slušao te rieči.

— Sutra se preseli na naš stan!... Ne moraš ti živjet na tuđem stanu ko baraba!... Dobit ćeš i zemlju!

Sin ga iznenađeno pogleda.

— ... Kupio sam »Glogovicu« od Matijakovi' i dat ću je tebi, ali samo pod jednim uvjetom: da tu zemlju uživaš, dok si živ i da je nikad nikome ne smiješ prodat!... »Glogovicu« moraš sam obrađivat i dok se budeš toga držo, sve je tvoje, što na njoj urodi!... Čim je prestaneš sam radit, uživat će njezine plodove 'va naša zadruga, kojoj će i njiva pripast u slučaju tvoje smrti.

— Sam ću je radit, kako da ne! — usklikne Ivša sretan, što će opet imati svoj komad zemlje.

— Ja 'oću, da te privežem uz tu zemlju i da na njoj vlastitim trudom zaslužiš kruh naš svakdašnji! Ostat će ti vjerna, dok si živ, ako i ti njoj budeš bio vjeran! Ni'ko ti je tada ne će i ne more oduzet!

— Dobro, dado, i fala ti lipo! — odgovori sin.

Otac se već bio umorio od dugoga govora.

Okrenuo se na drugu stranu i zadovoljno zaklopio oči.

On je učinio svoje.

Njegovo se stanje tokom noći pogoršalo. Izgubi sviest i poče bulazniti. Sinovi, sestra i snaha bdjeli su kraj bolestnika, koji je buncajući više puta povikao:

— Ne dam, ne dam »Glogovicu«!

Spominjao je nešto i svoju vodenicu, bacao se na postelji, tako da ga je Ivša morao držati i čuvati, da ne padne na pod.

Napokon se umirio i još samo jedva primjetljivo dihao.

Nekoliko im se puta pričinilo, da je umro, ali je srdce ipak kucalo još neko vrieme.

Spremili su svieću.

Luka je u zoru izdahnuo.

19.

U Hrastovici život teče dalje.

Zemlja se ponovo budi iz svoga zimskoga sna. Na poljima je uglavnom još sve golo, pusto i crno, samo na drveću već rastu pupovi, a u jarkovima niču s travom biele visibabe.

Na širokoj slavonskoj ravnici gmižu po njivama konji i orači, koji crtalom paraju mastnu, plodnu crnicu.

U bezkrajnim redovima slaže se brazda do brazde, dok se na mnogim plohama, zasijanim u jesen, već zeleni sasvim nizko novo žito.

Poslije više godina Ivša je opet došao kolima na »Glogovicu«.

Dovezao je plug, skinuo ga iz kola i upregao u nj Rokine konje. Zadovoljno obuhvati pogledom cielu njivu i namjestivši konje i plug na mjesto, odakle će početi oranje, čvrsto uhvati za rasove.

Jutro je. Rađa se novi dan.

Daleko iza obzorja diže se sunce, koje svojim zrakama probija i kida sivu koprenu magle nad Majčicom Zemljom, nad oranicama i livadama.

Ivša duboko udahne svježi jutarnji zrak, osjetivši u nozdrvama težki miris zemlje.

— Ajde, đio! — viknuo je na konje.

Oni su se upeli i potegnuli plug, koji je duboko zasjekao u tlo, izvaljujući na stranu velike grude mastne zemlje.

Seljak se pognuo nad plugom i pošao za njim, rekavši glasno:

— Bože pomozi!

K o n a c.

O p a z k a: U upravnom govoru seljakâ u ovome romanu upotrebljeno je zbog kolorita ikavsko narječje iz Posavine u slavonskoj Hrvatskoj.

Svjetlopis na naslovnoj stranici od Vlade Hafnera, a nadpis od Vilima Kuttia, Osiek
Fotocinkografija i tisak Građanske tiskare k. d. Osiek